

ISSN: 2667-422X

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL, HUMAN AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt	Volume	8
Sayı	Issue	9
Yıl	Year	2025

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2025, Cilt.8, Sayı.9

YAYIN KURULU

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,

Turizm Fakültesi Gölbaşı Yerleşkesi, Ankara, Türkiye.

editor@sobibder.org

editor.sobibder@gmail.com

Telefon: +90 312 231 73 60/1847

DİL EDITÖRÜ

Doç. Dr. Ayşe Nevin SERT, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. nevin.sert@hbv.edu.tr

EDITÖRLER KURULU

Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye. megilmez@kastamonu.edu.tr

Coğrafya: Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye. fdoker@sakarya.edu.tr

Çalışma Ekonomisi: Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. sakyalcin@anadolu.edu.tr

Çocuk Gelişimi: Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. ayukselen@medipol.edu.tr

Dilbilimi ve Edebiyat: Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye. kihsan@gazi.edu.tr

Ekonomi: Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. atilla.aydin@rumeli.edu.tr

Felsefe: Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye. nerkizan@mu.edu.tr

İletişim Çalışmaları: Prof. Dr. Yusuf YURDİGÜL, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. yusufyurdagul@hotmail.com

İşletme Yönetimi: Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye. tarhan@baskent.edu.tr

Maliye: Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. acelikka@ogu.edu.tr

Muhasebe: Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. seyhan.cil@hbv.edu.tr

Pazarlama: Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD. ctosun@gwu.edu

Psikoloji ve PDR: Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. sefa.bulut@ihu.edu.tr

Psikoloji: Doç. Dr. Kemale SALMANOVA, Simqait State University, Simqait, Azerbaycan. salamovak11@gmail.com

Siyasi Tarih: Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye. onursen@mersin.edu.tr

Sosyoloji: Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye. suna.tekel@inonu.edu.tr

Turizm ve Otel İşletmeciliği: Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Maskat, Umman sedatyuksel@gmail.com

Temel İslam Bilimleri: Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye. caglayanharun@gmail.com

Uluslararası İlişkiler: Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. snaktiyok@atauni.edu.tr

Yakın Çağ Tarihi: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye. agunduz@gantep.edu.tr

Yönetim Bilişim Sistemleri: Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. ersinkaraman@atauni.edu.tr

Yönetim ve Strateji: Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye. harundemirkaya@kocaeli.edu.tr

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye.

Prof. Dr. Ahmet TAYFUN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.

Prof. Dr. Alptekin SÖKMEN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Arzu KILIÇLAR, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Prof. Dr. Cemalettin AKTEPE, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD.

Prof. Dr. Evren GÜÇER, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ, Central Florida Üniversitesi, Orlando, ABD.

Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üni., Muğla, Türkiye.

Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.

Prof. Dr. Mehmet BAŞ, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye,

Prof. Dr. Metehan TOLON, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Mithat ÜNER, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Şeyhmus BALOĞLU, Nevada Üniversitesi, Las Vegas, ABD.
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ, Portsmouth Üniversitesi, Portsmouth, İngiltere.
Prof. Dr. Zeynep ASLAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.
Doç. Dr. Ali Turan BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye.
Doç. Dr. Kadri Gökhan YILMAZ, AHBV Üniversitesi, Ankara.
Doç. Dr. Lütfi BUYRUK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Nevşehir, Türkiye.
Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
Doç. Dr. Mustafa SOLMAZ, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Saadet Pınar TEMİZKAN, Osmangazi Üni., Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üni., Maskat, Umman
Doç. Dr. Selma KALYONCUOĞLU, Ankara HBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Yaşar KAYA, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üni., Kastamonu, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖZDEMİR AKGÜL, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YÜKSEKBİLGİLİ, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPANLAR

Prof. Dr. Murat YILMAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
Prof. Dr. Uğur ATAN, Selçuk Üniversitesi.
Doç. Dr. Ebru AKKÖPRÜ, Akdeniz Üniversitesi.
Doç. Dr. İsmail EGE, Uşak Üniversitesi.
Doç. Dr. Kevser TOZDUMAN YARALI, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
Doç. Dr. Selman YILMAZ, Ankara Üniversitesi.
Doç. Dr. Tarık YAZAR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Amine REFİKA, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Funda ALTAN AYDIN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN, Muş Alparslan Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin ÜNLÜ, Marmara Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Pelin PEKİNCE, Kırklareli Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Yolcu ALDIRMAZ, Süleyman Demirel Üniversitesi.
Dr. Yusuf YARALIOĞLU, Erciyes Üniversitesi.
Dr. Zeynep YILMAZ ŞİMŞEK, Bingöl Üniversitesi.

ODAK VE KAPSAM

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın odağında;
Sosyal Bilimler alanındaki profesyonellere akademik katkı sağlayan, sektörel uygulamalara katkı sağlayan teorik ve uygulama arasında köprü olan, Sosyal Bilimler alanlarında ulusal ve uluslararası karşılaştırmaları inceleyen eserler yer almaktadır.

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın kapsamında;
Arkeoloji, Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi, Avrupa Birliği, Bankacılık ve Sigortacılık, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat, Beşeri ve İktisadi Coğrafya, Bilgi ve Belge Yönetimi, Bölgesel Çalışmalar, Çağdaş Dünya Tarihi, Çocuk Gelişimi, Dilbilimi, Eğitim Bilimleri, Ekonometri, Erken Hristiyan ve Bizans Sanatları, Eskiçağ Tarihi, Felsefe, Finans, Fiziki Antropoloji ve Paleoantropoloji, Fiziki Coğrafya, Gazetecilik ve Medya Çalışmaları, Gelişim Psikolojisi, Genel Türk Tarihi, Görsel İletişim Tasarımı, Halkla İlişkiler, İktisadi Düşünce, İktisat Tarihi, İletişim Çalışmaları, Kamu Yönetimi, Makro İktisat, Maliye, Mikro İktisat, Muhasebe, Nicel Karar Yöntemleri, Organizasyon, Ortaçağ Tarihi, Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti, Öğrenme-Bilişsel-Biyo-Deneysel Psikoloji, Pazarlama, Reklamcılık, Sanat Tarihi, Sinema, Siyasi Düşünceler, Siyasal Hayat ve Kurumlar, Siyaset Bilimi, Siyasi Tarih, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Sosyal Psikoloji, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Sosyoloji, Turizm, Türk İslam Sanatı, Uluslararası İktisat, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret, Uygulamalı Psikoloji, Üretim ve Operasyon Yönetimi, Yakınçağ Tarihi, Yeniçağ Tarihi, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları, Yönetim Bilişim Sistemleri, Yönetim ve Strateji, Yükseköğretim Çalışmaları yer almaktadır.

YAYIN SIKLIĞI

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi elektronik ortamda yayın yapan hakemli bir dergidir. Aylık yayın yapan dergide yılda 12 sayı yayınlanmaktadır.

YAYIN DİLİ

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi Türkçe olarak yayın yapmaktadır. Ancak her bir makalede İngilizce başlık, abstract ve keywords bulunmalıdır.

INDEX

SOBIAD Atıf Dizini

DRJI | Directory of Research Journals Indexing

RI-ROOTINDEXING

ResearchBib – Academic Resource Index

ROAD | ROAD, The Directory of Open Access Scholarly Resources

ISI | International Scientific Indexing

Eurasian Scientific Journal Index

ICI Index Copernicus International

General Impact Factor

CiteFactor

Asos Index

Scientific Indexing Services

EuroPub Database

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2025, Cilt.8, Sayı.9

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makalesi

Dijital Müzecilikte Gerçeklik ve Simülasyon: Efes Deneyim Müzesi Örneği

(Reality and Simulation in Digital Museology: The Example of Ephesus Experience Museum)

İlhami DİKSOY, Levent MERCİN

ss.657-675.

Araştırma Makalesi

Çocuk Gelişimi Lisans Öğrencilerinin “Etik” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları

(Metaphorical Perceptions of Child Development Undergraduate Students Regarding the Concept of “Ethics”)

Hurşide Kübra ÖZKAN KUNDURACI

ss.676-690.

Araştırma Makalesi

Karstik Alanlarda Doğal Ortam-İnsan İlişkisi: Muğla Polyesi Örneği

(Natural Environment-Human Relationship in Karstic Areas: The Case of Muğla Polje)

Funda ALTAN AYDIN, Ali Fuat DOĞU, Rıfkı SINDIR

ss.691-713.

Kavramsal Makale

Seküler Bilimin Tanrılarına! Fikirselsel Bir Meydan Okuma: Kırmızı Asa

(An Intellectual Challenge to The Gods of Secular Science: Kırmızı Asa)

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI

ss.714-726.

Kavramsal Makale

Dinin Popülerleşmesi ve Değişen İslami Kimlik: Postmodernizm Çerçevesinde Dindarlığın Yeni Formları

(Popularization of Religion and Changing Islamic Identity: New Forms of Religiosity in the Framework of Postmodernism)

Muhammed AYDIN

ss.727-739.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2025, 8(9): 657-675.

DOI: [10.26677/TR1010.2025.1574](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1574)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dijital Müzecilikte Gerçeklik ve Simülasyon: Efes Deneyim Müzesi Örneği

Öğr. Gör. İlhami DİKSOY, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kütahya,
e-posta: ilhami.diksoy@dpu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-6338>

Prof. Dr. Levent MERCİN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kütahya,
e-posta: levent.mercin@dpu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5721-6054>

Öz

Bu çalışma dijital müzecilik bağlamında gerçeklik ve simülasyon ilişkisini Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde değerlendirmektedir. Araştırmanın odağında, UNESCO Dünya Mirası alanı içinde konumlanan ve 2024 yılında "Dünyanın En İyi Müzesi" ödülünü alan Efes Deneyim Müzesi yer almaktadır. Çalışmada, dijital teknolojiler aracılığıyla yeniden kurgulanan tarihsel anlatıların, ziyaretçiye nasıl bir gerçeklik algısı oluşturduğu incelenmiştir. Nitel araştırma desenine dayanan araştırma, betimsel analiz ve örnek olay yöntemleriyle yapılandırılmış; veri kaynağı olarak akademik yayınlar, basın duyuruları, tanıtım materyalleri ve uzman yorumları kullanılmıştır. Veriler, açık kodlama ve tematik analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Analizler sonucunda, Efes Deneyim Müzesi'nde tarihsel bilginin yalnızca bilişsel düzeyde değil, duygulanımsal ve estetik düzlemde de sunulduğu gözlemlenmiştir. Simülasyon teknolojileri sayesinde ziyaretçi, mekânsal olarak geçmişin içine yerleştirilmekte; ses, ışık ve görüntü koordinasyonu ile hipergerçek deneyimler yaşamaktadır. Bu bağlamda, müze anlatılarında tarihsel gerçeklik ile dijital kurgu arasındaki sınırların bulanıklaştığı tespit edilmiştir. Çalışma, dijital müzecilikte simülasyonun pedagojik, epistemolojik ve etik boyutlarını tartışmaya açmakta; dijital anlatıların ziyaretçiye edilgen bir alıcıdan çok, hipergerçek bir sahnede yer alan aktöre dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Sonuç olarak, dijital müzelerde bilgi sunumunun yalnızca nesnel veri aktarımına değil, aynı zamanda estetik bir temsil stratejisine dayandığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Müzecilik, Simülasyon Kuramı, Hipergerçeklik, Efes Deneyim Müzesi, Ziyaretçi Deneyimi.

Makale Gönderme Tarihi: 22.06.2025

Makale Kabul Tarihi: 01.09.2025

Önerilen Atıf:

Diksoy, İ. ve Mercin, L. (2025). Dijital Müzecilikte Gerçeklik ve Simülasyon: Efes Deneyim Müzesi Örneği, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(9): 657-675.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2025, 8(9): 657-675. DOI:[10.26677/TR1010.2025.1574](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1574)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

**Reality and Simulation in Digital Museology: The Example of Ephesus Experience
Museum**

Lecturer İlhami DİKSOY, Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Fine Arts, Kütahya, e-mail:
ilhami.diksoy@dpu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-6338>

Prof. Dr. Levent MERCİN, Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Fine Arts, Kütahya, e-mail:
levent.mercin@dpu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5721-6054>

Abstract

This study examines the relationship between reality and simulation in the context of digital museology through the lens of Jean Baudrillard's simulation theory. The focus of the research is the Ephesus Experience Museum, located within the UNESCO World Heritage Site and awarded the title of "World's Best Museum" in 2024. The study investigates how digitally reconstructed historical narratives shape visitors' perception of reality. Adopting a qualitative research design, the study employs descriptive analysis and case study methods. The data were collected from academic publications, press releases, promotional materials, and expert commentaries. The collected data were analyzed using open coding and thematic analysis techniques. The findings indicate that historical knowledge in the Ephesus Experience Museum is presented not only at a cognitive level but also through emotional and aesthetic dimensions. Through simulation technologies, visitors are spatially immersed in the past, experiencing hyperreal encounters via the coordination of sound, light, and visuals. In this context, the boundaries between historical reality and digital fiction in museum narratives appear increasingly blurred. The study opens a discussion on the pedagogical, epistemological, and ethical dimensions of simulation in digital museology. It argues that digital narratives transform visitors from passive recipients into participants situated within a hyperreal stage. Ultimately, the study reveals that information presentation in digital museums relies not solely on objective data transmission but also on strategies of aesthetic representation.

Keywords: Digital Museology, Simulation Theory, Hyperreality, Ephesus Experience Museum, Visitor Experience.

Received: 22.06.2025

Accepted: 01.09.2025

Suggested Citation:

Diksoy, İ. and Mercin, L. (2025). Reality and Simulation in Digital Museology: The Example of Ephesus Experience Museum, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(9): 657-675.

GİRİŞ

Dijital teknolojilerin yükselişi gündelik yaşam pratikleriyle birlikte kültürel kurumları ve temsil biçimlerini de dönüştürmektedir. Bu dönüşümden en çok etkilenen alanlardan biri de müzeciliktir. Geleneksel müzecilik anlayışı, tarihi, sanatsal ya da bilimsel değeri olan nesnelerin belirli bir mekânda sergilenmesi ve bu sergileme aracılığıyla izleyiciye bilgi aktarılması esasına dayanıyordu. Bu anlayış, 19. ve 20. yüzyılın pedagojik ilkeleri doğrultusunda şekillenmiş; müzeyi bilgi veren, eğiten ve kültürel değerleri aktaran bir kurum olarak tanımlamıştır (Hooper-Greenhill, 1992; Hein, 1998). Ancak 21. yüzyılda gelişen dijital teknolojilerle birlikte müzeler, yalnızca nesnelerin sergilendiği fiziksel alanlar olmaktan çıkarak çoklu duyuya hitap eden, interaktif, katılımcı ve deneyim temelli yapılar hâline gelmektedir.

Günümüzde müzeler, sadece geçmişin nesne, bilgi ve belgelerini muhafaza eden, sergileyen, tamir ve bakımlarını yapan, sunan yerler değil geçmişi yeniden inşa eden, duygusal, estetik ve bilişsel düzeyde etkileşim kuran eğitim ve anlatı sahneleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni nesil müzecilik ziyaretçiyi pasif bir gözlemciden aktif bir katılımcıya dönüştürmeyi hedeflerken mekânsal düzenlemelerden görsel-işitsel içeriklere, dijital rehberlik sistemlerinden artırılmış gerçeklik uygulamalarına kadar pek çok teknolojik unsuru bir araya getirmektedir (Sunar ve Ateş, 2025). Özellikle yapay zekâ destekli sistemler ziyaretçinin eğilimlerine göre kişiselleştirilmiş deneyim ve anlatılar sunmakta, böylece müze ziyaretleri, herkes için farklı ve özel bir deneyim haline gelmektedir.

Müzeler tarihsel olarak nesnelerin toplandığı ve saklandığı mekânlar değil olup aynı zamanda da kültürel hafızanın kurumsallaştığı bilgi merkezleri olarak işlev görmüştür. Etimolojik olarak müze, tarihte Ege Bölgesinde yaşayan tarihin ilk antik imparatorluğu da denilebilen Akad imparatorluğu (MÖ. 2350-2150)'na dayanmaktadır. Akadların en büyük tanrısı (Romalılar buna Jüpiter adını verir) Zevs'in Muses veya Müz adında dokuz tane kızından gelmektedir. Bu dokuz kızın her biri güzel sanatların birini himaye etmekteydi ve olimp dağının yamaçlarında kendilerine tahsis edilen yerlerde (Müz) otururlardı. Bu ikamet edilen yerlere "... Muses'inin Müzesi" denilmişt (Şapolyo, 1936). Antik Yunanda ilk zamanlarda muselere ithaf edilmiş hayvanat bahçesi, kutsal mekân, tapınak odaları gibi yerlere müze denildiği bilinmektedir. Hatta Platon'un ve Aristo'nun akademisinde de mevcut müzelerin olduğu bilinmektedir ve bu yapılar aynı zamanda felsefi düşüncenin, bilimsel araştırmanın ve sanatsal üretimin odağı olmuşlardır (Mercin ve Diksoy, 2023:95; Tökün, 2025: 9). Modern müzeciliğin temelleri ise 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'daki kraliyet koleksiyonlarının halka açılmasıyla atılmış; British Museum (1753) ve Louvre Müzesi (1793) gibi örneklerle birlikte müzeler, kamusal bilgiye erişimin sembolü haline gelmiştir (Tökün, 2025: 10). 19. yüzyılda müzeler, ulus-devlet inşasında ideolojik araçlara dönüşmüş; 20. yüzyılda ise eğitimsel işlevleri öne çıkmış, bireyin estetik ve tarihsel duyarlılığını geliştiren pedagojik kurumlara evrilmiştir (Hooper-Greenhill, 2007: 25; Hein, 1998: 34).

Shabbar'a (2001: 68) göre müzelerin başlıca yedi görevi vardır: eserleri toplamak, belgelemek, sergilemek, saklamak, korumak, araştırmalara kaynaklık etmek ve eğitimsel işlev üstlenmek. Bu görevler zaman içinde genişlemiş; günümüzde eğlence, deneyim, etkileşim gibi boyutlar da müze işlevlerine dâhil edilmiştir. Özellikle 21. yüzyılda nesne/koleksiyon merkezli geleneksel müzecilik anlayışı, yerini birey/toplum temelli bir yaklaşıma bırakmıştır. Mason'un (2006: 26) belirttiği gibi bu geçiş, müzeyi yalnızca bir vitrin olmaktan çıkararak, bireyin deneyimini ve katılımını önceleyen bir kültürel platforma dönüştürmektedir. Maggi ve Falletti'nin (2000: 11) ortaya koyduğu biçimiyle, geleneksel müzelerde koleksiyon-bina-izleyici üçlüsü öne çıkarken; çağdaş eko-müze modelinde bütüncül kültürel miras-yerel topluluk-mekân bütünlüğü esas alınmaktadır.

Günümüzdeki iletişim teknolojilerinin değişimi ve gelişimi düşünüldüğünde, müzelerdeki bilgilendirme tasarımlarının geleceği hakkında öngörülerde bulunularak hareket edilmesi gerekmektedir. Yapay zekâ uygulamalarından hemen hemen her alanda yararlanıldığı bir dönemde, yapay zekâ destekli uygulamaların bilgilendirme tasarımlarının bugünü ve geleceğindeki rolünün irdelenmesi elzem bir durumdur. Ayrıca AR, VR, MA ve XR ile Hologram teknolojisinin oldukça gelişmiş olduğu günümüzde, müzelerde yararlanan bu uygulamaların ne düzeyde olduğunun ve izleyiciler açısından sağladığı avantajların neler olduğunun sorgulanması ve araştırılması önemlidir (Mercin ve Diksoy, 2023:106). Dolayısıyla günümüzde müzeler, fiziksel objeleri sergilemenin ötesine geçerek; artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR), karma gerçeklik (MR) gibi teknolojilerle desteklenmiş anlatı yapıları kurmaktadır. Aynı zamanda sesli rehberler, interaktif ekranlar, belgeseller ve estetik açıdan tasarlanmış bilgilendirme tasarımlarıyla hem bilgilendirici hem de yönlendirici bir rol üstlenmektedirler. Bu çoklu işlevsellik, müzelerin epistemolojik yapısını dönüştürmekte; onları yalnızca bilgi aktaran kurumlar olmaktan çıkarak, bilgiye nasıl ulaşılacağı ve nasıl hatırlanacağına yön veren deneyim mekânlarına dönüştürmektedir.

21.yüzyılda yaşanan dijital devrim, müzecilik anlayışını yalnızca mekânsal olarak değil; epistemolojik (bilgi üretimi ve aktarımı) ve temsili (gösterim) boyutlarda da derinlemesine dönüştürmüştür. Dijitalleşmenin etkisiyle birlikte müzeler artık tarihsel nesneleri sergileyen statik alanlar olmaktan çıkmakta; geçmişten yeniden yapılandırılan, yorumlayan ve ziyaretçiye çoklu duyuşsal yollarla yaşatan dinamik anlatı merkezlerine dönüşmektedir. Bu dönüşüm bir teknolojik yenilik olarak değerlendirilmekle birlikte müzecilikte yeni bir bilgi üretim rejiminin kurulması olarak da değerlendirilmektedir.

Çağdaş müzecilik pratiklerinde yalnızca ne gösterildiği değil nasıl gösterildiği ve kimin ne şekilde anlamlandırdığı temel mesele haline gelmiştir denilebilir. Bu nedenle, dijital teknolojilerle yeniden yapılandırılan müzelerde gerçeklik, temsil ve kurgu arasındaki sınırlar giderek daha da iç içe geçmekte; izleyici, gerçeğin kendisiyle mi, yoksa gerçeğin yeniden inşa edilmiş bir temsiliyle mi karşılaştığını sorgulamaktadır.

Sunar ve Ateş'in (2025: 3) vurguladığı gibi, dijitalleşme sayesinde müzeler fiziksel sınırları aşarak koleksiyonlarını sanal ortamlarda erişilebilir hâle getirmiştir. Bu sayede tarihî eserler coğrafi sınırlamalardan bağımsız bir şekilde, geniş bir kitleyle buluşturulabilmektedir. Özellikle yapay zekâ (AI), artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi ileri teknolojiler sergileme ve anlatı kurgusu açısından müzeciliğe yeni boyutlar kazandırmıştır. Ziyaretçilerin bireysel etkileşimlerinden doğan çok katmanlı müze deneyimleri, fiziksel hareket, bakış yönü ve grup içi etkileşimle şekillenmekte; bu da sergilerin anlamını bireysel düzeyde yeniden üretmektedir. Dijital rehberlik sistemleri ve çoklu-duyuşsal unsurlar, ziyaretçinin yalnızca izleyici değil, sergiyi yorumlayan aktif bir özne hâline gelmesini sağlamaktadır (Vom Lehn ve Heath, 2005: 5).

Bu teknolojik dönüşüm, sadece sergilenen içerikleri değil; bu içeriklerin nasıl sunulduğunu ve ziyaretçiyle nasıl bir bağ kurduğunu da radikal biçimde değiştirmektedir. Geleneksel müzelerde anlatı, genellikle nesne merkezli, doğrusal ve tarihsel referanslara dayalı bir yapı taşıırken dijital müzelerde bu yapı, ziyaretçinin duyu organlarına hitap eden, çok katmanlı ve hiper-metinsel anlatılara dönüşmektedir. Özellikle yapay zekâ destekli sistemler, içeriği ziyaretçinin deneyim düzeyine göre yeniden düzenlemekte; ses, görüntü, ışık ve hatta koku gibi çoklu duyuşsal öğelerle birleştirilen bu yapı, geleneksel bilgi aktarımından çok yaşantı üretimi üzerine kurulmaktadır. Buradaki bilgi sunumu, yalnızca tarihsel gerçeklerin aktarımı değil; aynı zamanda bu gerçeklerin yeniden kurgulanarak anlamlandırılması sürecini de kapsamaktadır.

Bu bağlamda dünyanın farklı coğrafyalarında yer alan bazı deneyim müzeleri, hipergerçekliğin sınırlarını zorlayan uygulamalarıyla dikkat çekmektedir. Örneğin, ABD/ Florida'da yer alan Dali

Muzesi'nde kullanılan Yaşayan Dali adlı yapay zekâ tabanlı uygulama sayesinde ziyaretçiler, dijital olarak yeniden canlandırılan Salvador Dali ile interaktif konuşabilmekte ve hatta onunla fotoğraf çektirebilmektedir. Yine ABD'deki American Museum of Natural History'de artırılmış gerçeklik gözlükleriyle etkileşimli ejderha simülasyonları sunulmakta; bu dijital varlıklar müze içinde dolaşarak ziyaretçilerin duygusal ve fiziksel tepkilerini yönlendirmektedir. Japonya ve Çin'de yer alan TeamLab Borderless dijital sanat müzeleri ise yapay zekâ destekli hareketli mekân tasarımları ile ziyaretçilerin varlığına tepki veren dinamik sergi kurguları oluşturarak izleyiciyi pasif konumdan çıkarıp deneyimin bir parçası haline getirmektedir.

Bunlara ek olarak, Prag'daki Illusion Museum ve ABD'deki Museum of the Impossible gibi yapılar, optik illüzyonlar ve algı manipülasyonları ile gerçeklik ve yanılsama arasındaki çizgiyi belirsizleştirmektedir. Öte yandan Vatikan Müzeleri'nin geliştirdiği XR (Extended Reality) projesiyle, kutsal anlatılar sanal gerçeklik teknolojisiyle yeniden kurgulanmakta; ziyaretçilere Meryem'in yükselişi veya Adem'in yaratılışı gibi sahneleri tanıklık etme hissiyle deneyimleme imkânı sunulmaktadır. Tüm bu örnekler, çağdaş müzeciliğin artık yalnızca eser sunma pratiğinden ibaret olmadığını, aksine bireyin duyularına, algısına ve duygularına hitap eden çok katmanlı bir anlatı evreni yarattığını göstermektedir. Bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biri olan Efes Deneyim Müzesi, bu yeni müzecilik anlayışının Türkiye'deki en gelişmiş uygulamalarından biridir.

Arkitera'da yayımlanan bir mimari çözümlemede de belirtildiği üzere Efes Deneyim Müzesi, immersive (sürükleyici) bir kurguya sahiptir ve mekânsal tasarımı ziyaretçinin duyularına hitap edecek şekilde planlanmıştır (Cansız, 2024). Sergi mekânı, yalnızca objelerin konumlandığı bir alan değil ses haritalama, 360° projeksiyon, yapay zekâ anlatı sistemleri ve ışık eşlemeleri ile bir anlatının adeta sahneye konduğu deneyimsel bir ortam olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda Efes Deneyim Müzesi de sürükleyici tasarımı, teknolojik donanımı ve sahneleme yaklaşımıyla yalnızca ulusal ölçekte değil uluslararası düzeyde de benzer hipergerçeklik deneyimleri sunan bir dijital müzecilik örneği olarak değerlendirilebilir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2024 tarihli açıklamasında da belirtildiği üzere Sergi mekânı, yalnızca objelerin konumlandığı bir alan değil ses haritalama, 360° projeksiyon, yapay zekâ anlatı sistemleri ve ışık eşlemeleri gibi uygulamalar ziyaretçiye yalnızca bilgi sunmakla kalmaz; geçmiş gibi yaşatmayı hedefleyen ortamlar yaratır. Bakanlık açıklamasında, Efes Deneyim Müzesi'nin hedefinin sadece öğretmek değil; duyuşal hatırlatmalarla bir zaman yolculuğu hissi yaratmak olduğu ifade edilmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Bu bağlamda ziyaretçi geçmişe tanıklık eden izleyici değil geçmişin bir parçası hâline gelen bir özneye dönüşmektedir.

Dijitalleşmenin kültürel kurumlar üzerindeki etkisi teknolojik araçların entegrasyonu ile sınırlı kalmayıp bu kurumların sunduğu içeriklerin yapısını, ziyaretçiyle kurduğu ilişkiyi ve hatta bilgi iletimi biçimini de derinden etkilemiştir. Özellikle müzecilik alanında yaşanan bu dönüşüm, bilgi sunumundan deneyim tasarımına, pedagojik işlevden duygusal yönlendirmeye uzanan çok katmanlı bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Yeni medya ve dijital müzecilik uygulamaları, artık yalnızca geçmişe dair bilgileri ileten değil; bu bilgileri nasıl, ne şekilde ve hangi bağlamda anlamlandıracağımızı da yönlendiren bir ara yüz işlevi görmektedir.

Ancak bu noktada belirgin bir sorun da ortaya çıkmaktadır: Bu dijital anlatılar, ziyaretçiye gerçekten bilgilendiren bir yapıda mı kurulmaktadır yoksa belirli bir kurgu doğrultusunda yönlendirme mi yapılmaktadır? Ziyaretçiye sunulan imgelerin ve anlatıların, tarihsel gerçekliği ne ölçüde temsil ettiği ya da onun yerine kurgusal bir gerçeklik (hipergerçeklik) mi ikame ettiği sorusu, müzecilik alanında tekniğin yanı sıra epistemolojik ve etik bir tartışma alanı açmaktadır. Bu sorunun yanıtı sadece içerik analizleriyle değil; beraberinde felsefi yaklaşımlar ve kuramsal

çözümlemelerle değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda kritik bir soru gündeme gelmektedir: Ziyaretçi gerçekten tarihsel ve kültürel bilgiyle mi buluşmaktadır, yoksa dijital teknolojilerle şekillendirilmiş bir kurgunun parçası olarak mı konumlandırılmaktadır? Başka bir ifadeyle, müzeler nötr bilgi mekânları mıdır, yoksa belirli estetik, ideolojik ya da duygusal kodlarla yönlendirilmiş hipergerçeklik sahneleri midir?

Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde ele alındığında, modern toplumlarda gerçekliğin giderek yerini hipergerçekliğe bıraktığı ileri sürülmektedir. Baudrillard'a (1994) göre simülakr, gerçekliğin yerini alan bir gösterendir; öyle ki artık gerçeklikten kopmuş bu temsiller yalnızca gerçekliğin izlerini taşımakla kalmaz, aynı zamanda onun yerine geçmeye başlar. Bu bağlamda, müzeler gibi kültürel temsil mekânlarında gerçeklik algısının nasıl şekillendiği önemli bir tartışma konusudur. Efes Deneyim Müzesi gibi dijital teknolojilerle donatılmış müze uygulamaları, ziyaretçilere geçmişe dair bilgiler sunarken aynı zamanda bu bilgileri estetik bir kurguyla harmanlamaktadır. Işık, ses, görüntü, yapay zekâ ve artırılmış gerçeklik gibi çoklu duyu öğeleriyle zenginleştirilen anlatılar, ziyaretçiyi bilgiye ulaştırmakla kalmaz; beraberinde bir deneyimin içine de dâhil eder. Bu deneyim, geçmişin birebir temsili midir, yoksa geçmişin bir estetik form aracılığıyla yeniden inşası mıdır? İşte bu soru, müze anlatısının epistemolojik niteliğini olduğu kadar, müze pedagojisinin etik boyutunu da gündeme getirmektedir. Çünkü geçmişin temsiline dair her tür müdahale, ziyaretçinin tarihsel bilgiyle ilişkilenme biçimini doğrudan etkilemektedir.

Bu bağlamda bu araştırmanın problem cümlesi: Dijital teknolojilerle yapılandırılan müze anlatıları, ziyaretçiyi tarihsel gerçeklikle buluşturan tarafsız yapılar mıdır? Yoksa estetik ve duygusal yönlendirmeler içeren kurgular aracılığıyla hipergerçeklik deneyimi mi sunmaktadır?

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın temel amacı, dijital müzecilik uygulamalarının ve yapay zekâ destekli anlatı sistemlerinin bilgi sunumu, gerçeklik algısı ve ziyaretçi deneyimi üzerindeki etkilerini incelemektir. Efes Deneyim Müzesi örneği üzerinden yürütülecek olan bu inceleme, dijital teknolojilerle yapılandırılan müze anlatılarının, tarihsel gerçekliği ne ölçüde temsil ettiği ya da kurgusal bir deneyim aracılığıyla yeniden inşa edip etmediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma, bu bağlamda özellikle dijital müzelerde anlatıların nasıl yapılandığını, ziyaretçide nasıl bir algı oluşturduğunu ve bu sürecin kültürel temsil, etik sorumluluk ve pedagojik işlev açısından ne tür sonuçlar doğurduğunu açıklamayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada dijital müzecilikte bilgi sunumu, gerçeklik algısı ve ziyaretçi deneyimi üzerine kuramsal bir çözümleme yapılmıştır. Nitel araştırma ile tasarlanan bu araştırma, betimsel analiz yaklaşımıyla yürütülmüştür. Nitel araştırma; bireylerin deneyimlerini, bu deneyimlere yüklenen anlamları ve bağlam içindeki etkileşimleri kapsamlı biçimde anlamayı amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 39).

Araştırmanın modeli, örnek olay çalışması (case study) deseni olarak belirlenmiştir. Bu desen, belirli bir olgunun (örneğin bir müze yapısının) kapsamlı ve derinlemesine analizini amaçlar (Creswell, 2013). Çalışmada incelenen Efes Deneyim Müzesi; 2024 yılında Dünyanın En İyi Müzesi seçilmesi (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024) ve immersive teknolojilerin Türkiye'deki en gelişmiş uygulamalarından biri olması nedeniyle, nitelikli bilgi sağlayacağı düşünülen örnek bir durum olarak değerlendirilmiş ve amaçlı örnekleme türlerinden seçkin durum örnekleme stratejisiyle belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 107). Veriler, doküman

incelemesi yöntemiyle toplanmış; müze tanıtım metinleri, bakanlık açıklamaları, akademik yayınlar ve uzman içerikler analiz edilmiştir. Bu belgeler, tematik analiz tekniğiyle çözümlenmiş, Jean Baudrillard'ın "simülasyon" ve "hipergerçeklik" kuramı bağlamında yorumlanmıştır (Braun ve Clarke, 2006).

Araştırmada kullanılan belgeler özgün, güncel, resmî ve akademik içeriklerden seçilmiştir. Veri çözümlemeleri açık kodlama ve tematik analiz yöntemiyle yürütülmüş; elde edilen bulgular tutarlılık açısından tekrar gözden geçirilmiştir. Çalışma sürecinde bilimsel etik kuralları gözetilmiş, intihal, çarpıtma ve yanıltıcı bilgi kullanımından kaçınılmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE: BAUDRILLARD'IN SİMÜLASYON KURAMI

Araştırmanın kuramsal temeli, Jean Baudrillard'ın (1994) ortaya koyduğu simülasyon kuramına dayanmaktadır. Baudrillard'a göre modern toplumlarda gerçeklik, göstergeler aracılığıyla sürekli olarak yeniden inşa edilmekte; bu göstergeler zamanla gerçekliğe ait referanslardan koparak simülakr'a dönüşmektedir. Baudrillard (1994: 11), simülasyonu gerçeğin yerini alan bir göstergeler dizisi olarak tanımlar ve postmodern çağın belirleyici özelliğini, artık temsil edilen bir gerçekliğin değil yalnızca kendi kendini yeniden üreten göstergeler yoluyla kurulan bir hipergerçeklik evreninin oluşması olarak açıklar.

Baudrillard, simülasyon sürecini dört evrede tanımlar. İlk aşamada gösterge, gerçeğin sadık bir temsilidir. Nesne ile onun göstergesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. İkinci aşamada gösterge, gerçeği süsleyerek, abartarak ya da çarpıtarak temsil eder. Üçüncü aşamada gösterge, gerçeklikle olan bağını büyük ölçüde kaybeder ve yalnızca onun bir simülasyonunu üretir. Dördüncü aşamada gösterge, gerçeklikten tamamen kopar ve kendi başına bir gerçeklik hâline gelir. Bu noktada *hipergerçeklik* oluşur (Baudrillard, 1994: 6–7).

Baudrillard'ın simülasyon kuramı özellikle dijital çağın kültürel üretim biçimleri açısından açıklayıcıdır; ayrıca günümüzde dijital medya, sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR) ve yapay zekâ gibi teknolojilerle üretilen deneyim kurgularını anlamlandırmak için işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Gerçekliğin yerine geçen temsiller, artık salt bilgi iletme araçları değil duygulara hitap eden estetik sahneler, etkileyici kurgu evrenleri ve dikkat çekici anlatılar olarak kurgulanmaktadır.

Dijital müzecilik uygulamaları bu bağlamda simülasyon kuramının en somut yansımalarından biridir. Fiziksel nesneler, yerini dijital temsillere, doğrusal anlatılar ise yerini çok katmanlı deneyim yapılarına bırakmaktadır. Efes Deneyim Müzesi gibi yapılar, tarihî gerçeklikleri doğrudan sunmak yerine bu gerçeklikleri, ses, ışık, projeksiyon, yapay zekâ anlatı sistemleri ve interaktif ekranlar aracılığıyla duygusal ve estetik düzeyde deneyimletmektedir. Bu noktada müze, geçmiş göstermekten çok sahnelemeye başlamakta, böylece bir simülasyon evreni içinde hipergerçek bir deneyim yaratılmaktadır.

Sunar ve Ateş'in (2025: 3) belirttiği gibi dijital müzeler, yalnızca fiziksel koleksiyonları sergileyen yapılar olmaktan çıkmış, ziyaretçiye çoklu duyuya dayalı kişiselleştirilmiş deneyimler sunan kültürel anlatı platformlarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm estetik ya da teknolojik bir yenilik olmanın yanı sıra bilgi üretiminin doğasına ilişkin yeni bir epistemolojik yapının göstergesidir. Ziyaretçi artık bir bilgi öznesi değil bir deneyim öznesi olarak yapılandırılmaktadır. Gerçeklik; nesneye temasla değil, onun dijital temsili üzerinden, duygular ve yönlendirilmiş algılar aracılığıyla yaşanmaktadır.

Baudrillard'ın bir diğer önemli katkısı, gösterge değeri (*sign value*) ve ayartma (*seduction*) kavramlarıdır. Nesneler artık yalnızca kullanım ya da değişim değeriyle değil içinde yer aldıkları

kültürel ve simgesel bağlam aracılığıyla sahip oldukları gösterge değeriyle anlam kazanmaktadır (Baudrillard, 1996: 88). Bu değer, bireyin nesneye yüklediği estetik, sosyal ya da ideolojik anlamlar doğrultusunda biçimlenir. Baudrillard'a göre, modern toplumda nesneler bir sistemdeki diğer nesnelerle olan farklılıkları sayesinde anlam kazanır ve bu farklılık da izleyiciyi etkilemek ve yönlendirmek amacıyla ayartma mekanizmalarına dönüşür (Baudrillard, 1990: 45). Bu gösterge değeri, nesnenin birey üzerindeki estetik, psikolojik ya da kültürel etkisi üzerinden inşa edilir. Dolayısıyla dijital müzelerdeki objeler, bilgi sunmanın ötesinde ziyaretçinin dikkatini çeken duygularını yönlendiren ve katılımını teşvik eden araçlara dönüşmektedir. Böylece müzeler bilgi aktaran kurumlar olmaktan çıkar, duygusal uyaranlarla örülü sahnelerde kültürel gerçeklikleri yeniden kurgulayan yapılar hâline dönüşür.

Hooper-Greenhill (2000: 19), çağdaş müzelerin yalnızca bilgi sunan değil, ziyaretçilerin bilişsel, duyuşsal ve algısal katılımını etkinleştiren çoklu anlam ortamları sunduğunu belirtmektedir. Bu dönüşüm, müze deneyimini içeriğin iletilmesinden çok, deneyimin bireysel olarak algılanması ve yeniden inşası bağlamında ele almaktadır. Dijital müzelerde ziyaretçi, bilgiye ulaşan bir özne değil anlatı içinde kendisine rol verilen bir katılımcı hâline gelmektedir. Bilgi, doğrudan ve nesnel bir aktarım süreci değil; estetik olarak yapılandırılmış, kurgusal bir deneyim sürecine dönüşmektedir. Baudrillard'ın da belirttiği üzere, bu tür ortamlarda imgeler artık gerçekliği yansıtan birer ayna değil gerçeğin yerini alarak onu hipergerçekliğe dönüştüren simülasyonlardır (Baudrillard, 1994: 2).

Bu bağlamda Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı, dijital müzecilik pratiklerinin teknolojik bir evrimi olmasıyla beraber gerçeklik, temsil ve bilgi arasındaki sınırların yeniden tanımlandığı derin bir kültürel ve epistemolojik dönüşüm olduğunu göstermektedir. Baudrillard'ın (1994) vurguladığı şekilde, modern toplumda göstergeler artık gerçeğin bir temsili olmaktan çıkarak zamanla kendi başına bir gerçeklik haline gelir. Bu bağlamda simülakrlar, yalnızca temsil ettikleri şeyi göstermekle kalmayıp onun yerini alarak yeni bir hakikat üretir. Bu durum, müze anlatılarında da kendini göstermektedir. Efes Deneyim Müzesi gibi yapılar, geçmişin tarihsel gerçekliğini sunmak yerine bu geçmişi estetik ve teknolojik unsurlar aracılığıyla yeniden kurmakta ve ziyaretçiyi sadece bilgiyle değil dikkatlice yapılandırılmış bir deneyimle karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu çerçevede Efes Deneyim Müzesi, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ anlatı sistemleri, ses haritalama ve sahneleme gibi unsurlar aracılığıyla geçmişi yansıtarak yeniden inşa eden ve hipergerçek bir kurguya dönüştüren bir yapı sunmaktadır. Baudrillard'ın hipergerçeklik kavramı burada tam anlamıyla karşılığını bulur: Ziyaretçiye sunulan deneyim, tarihsel gerçekliğin kendisi olmayıp onun yerine geçebilecek kadar etkileyici, estetik olarak güçlü ve simgesel düzeyde ayartıcı bir temsil biçimidir. Bu durum, müzeyi nötr bir bilgi alanı olmaktan çıkararak kültürel ve ideolojik bir sahneleme alanına dönüştürmektedir. Dolayısıyla Baudrillard'ın simülasyon kuramı, bu çalışmanın yorumlayıcı çözümlemelerinde bir kuramsal çerçeve olmanın yanı sıra dijital müzecilikteki yönlendirilmiş deneyim yapısını açığa çıkaran temel analiz merceği olarak kullanılacaktır.

Dijital Sanatın Kavramsal Temeli

Dijital sanat, teknolojinin sağladığı araçları bir üretim tekniği, anlatı ve deneyim tasarımı biçimi olarak ele alan bir sanat pratiğidir. Bu sanat pratiği mekân, zaman ve izleyiciyle olan etkileşimini yeniden tanımlar. Yetim'in (2024: 45).) ifadesiyle dijital sanat katılımcı, çok duyulu ve mekânla bütünleşik bir yapı sunarak izleyiciyi edilgen bir gözlemciden, aktif bir deneyimleyiciye dönüştürmektedir. Bu bağlamda dijital sanat estetik bir üretim olmanın yanı sıra teknolojik araçlarla yeniden kurgulanan bir deneyim atmosferidir. Özellikle yapay zekâ, sensör

teknolojileri, ışık projeksiyonları ve artırılmış gerçeklik uygulamaları dijital sanatın temel bileşenleri arasında yer alır. İzleyici, kimi zaman esere dokunarak, ses vererek veya sadece mekânda bulunarak eserin biçimini/formunu değiştirebilir. Bu etkileşimli yapı dijital sanatın en belirgin özelliklerinden biridir.

İrem Yıldırım'a (2024) göre, dijital sanat uygulamaları müze bağlamında deneyimi mümkün kılan önemli teknolojilerden biridir. Bu uygulamalar, kullanıcıyı fiziksel mekânda bir gözlemci ve anlatının bir aktörü hâline getirir. Özellikle Efes Deneyim Müzesi gibi örneklerde, ses, ışık, mekân ve dijital veriler bir araya getirilerek izleyiciye çok katmanlı bir anlatı sunulmakta ve bu anlatı, dijital sanatın enstatatîf niteliği ile dijital müzeciliğin pedagojik işlevini birleştirmektedir (Yıldırım, 2024: 142). Dolayısıyla, dijital sanat ve dijital müzecilik birbirinden tamamen bağımsız olmayıp tersine, teknolojik olanakların yaratıcı ve bilgi temelli kullanımını paylaşan iki yaklaşım olarak birbirini beslemektedir. Dijital sanat, müze alanında uygulandığında, estetik deneyim ile kültürel anlatının buluşma noktası hâline gelirken; dijital müzecilik ise sanatın çok duyulu ve etkileşimli doğasından güç alarak ziyaretçiyi bilgiyle değil, deneyimle buluşturur.

Dijital müzecilik ise temel olarak kültürel mirasın aktarımını dijital teknolojiler aracılığıyla yeniden kurgulayan bir yaklaşımdır. Yetim'in (2024: 144) Efes Deneyim Müzesi üzerine yaptığı çalışmada da vurgulandığı gibi, dijital müzelerde ziyaretçiye sunulan deneyim tarihsel içeriklere bağlıdır; fakat bu içerikler AR, VR ve ses teknolojileri ile zenginleştirilerek duysal bir katman eklenmektedir. Bu noktada dijital müzecilik ile dijital sanat arasında bazı benzerlikler söz konusudur: her ikisi de dijital teknolojilere dayanır, izleyici etkileşimini önemser ve duylara hitap eden çok katmanlı anlatılar kurar. Ancak temel fark, dijital sanatın özgün bir estetik üretim süreci olmasıdır. Dijital müzeciliğin ise mevcut bilgi ve kültürel materyalleri deneyimlenebilir hâle getirmeye odaklanmasıdır. Dijital müzecilikte içerik daha çok pedagojik ve tarihî bağlamda şekillenirken, dijital sanat çoğu zaman kavramsal, sezgisel ya da eleştirel temellidir. Buna karşın bazı dijital müze uygulamalarında (örneğin Efes Deneyim Müzesi gibi), dijital sanatın tekniklerinden faydalanılarak bu farklar iç içe geçirilmekte; ortaya hem bilgi sunan hem de estetik deneyim yaşatan melez yapılar çıkmaktadır.

Dijital Müzecilikte Anlatı ve Kodlama

Dijital müzecilik, fiziksel koleksiyonların ötesinde yazılım tabanlı anlatılar üreten müzelerdir. Geleneksel sergilemede sabit bir sıra izleyen metin ve görsellerin aksine dijital ortamlarda anlatı dinamik veri tabanları, algoritmalar ve kodlarla yapılandırılır. Örneğin, ontoloji ve semantik ağ tabanlı bir içerik mimarisi, müze koleksiyonuna ilişkin kavramların ve eser metadatalarının hiyerarşik düzenini sağlar; böylece farklı kaynaklardan gelen veriler bütüncül bir şekilde ilişkilendirilebilir CIDOC CRM gibi kültürel miras ontolojileri, eserlerin tarihçeleri ve bağlamları arasındaki ilişki ağı kurularak dinamik içerik oluşturulmasına imkân tanır (Doerr, 2009: 463). Bu tür içerik mimarisi sayesinde ziyaretçiler, klasik doğrusal anlatı yerine bir veri tabanı sorgular gibi sergilenen içerik içinde gezinir ve anlatı, kullanılan yazılım mimarisinin esnek akışına göre sürekli yeniden şekillenir (Alinam vd., 2023: 4).

Dijital müzecilikte anlatılar; fiziksel objelerin dijital kopyalarının çok ötesinde, yazılım mantığıyla yönlendirilir. Anlatının seyrini belirleyen mantık katmanları (örneğin, etkileşim yönetim sistemleri ve iş kuralı motorları) sayesinde her bir ziyaretçi grubunun deneyimi farklılaşır. Örneğin, Alinam ve arkadaşlarının WoTEdu projesinde sergilenen Nautical Heritage anlatısı, birbirine bağlı IoT sensörleri ve dijital ara yüzlerle örgülenmiştir. Burada her bir obje, bir yazılım varlığı olarak hareket edip diğer obje ve kullanıcılara mesaj gönderebilecek şekilde programlanmıştır. Ziyaretçi bir görevi tamamladığında sensörler bunu algılar ve hikâye akışı buna göre dallanır; böylece anlatı, katılımcının eylemine tepki veren bir ağ yapısı içinde ilerler

(Alinam vd., 2023: 5-6). Bu tür etkileşimli senaryolar, algoritmik kurallar aracılığıyla kullanıcı eylemleriyle organik biçimde şekillenir (Darzentas vd., 2018: 280). Veri tabanlarındaki koşullar değiştikçe ya da çevresel olaylar yani gerçek dünyanın sensör çıktıları hikâyeye müdahil oldukça, anlatının yapısı kod tarafından yeniden üretilir.

Dijital müzecilikte içerik mimarisi; metadata yönetimi, ontolojiler ve bilgi grafikleri üzerine kuruludur. Tematik koleksiyonların, sergileme alanlarının ve anlatı unsurlarının yazılımca modellenmesiyle veri tabanlarına dayalı anlatılar inşa edilir. Ulusal kültür mirası projelerinde olduğu gibi eser ve kavramlar bir kültür mirası ontolojisine göre sınıflandırılarak birbirine bağlanır. Bu sayede, örneğin bir sanat eseri hem ilgili dönemin öğeleriyle hem de benzer temalı diğer eserlerle semantik olarak ilişkilendirilir. Ziyaretçi ara yüzünde ise hiper-bağlantılı dijital haritalar, zaman çizelgeleri ve çoklu modalite sunumları sayesinde içerik mimarisi görünür hale gelir (Alinam vd., 2023: 3). Modern müzeler, bu içerik mimarisinde büyük veri kümelerini sorgulayarak, kullanıcıya kişiselleştirilmiş ve çok katmanlı bir anlatı deneyimi sunar (Roth ve Koenitz, 2016: 34).

Dijital müze deneyimleri, kullanıcı etkileşimini ön plana alan interaktif senaryolar üzerine inşa edilmektedir. Özellikle sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR) ve dokunsal ekranlar gibi teknolojiler sayesinde ziyaretçiler sadece bilgi alıcı değil deneyimin ortak üreticisi konumuna da gelmektedir. Bu durum, anlatının tek yönlü bir aktarım olmaktan çıkıp, ziyaretçinin eylemleriyle şekillenen çok katmanlı bir yapıya dönüşmesine olanak tanır (Alinam vd., 2023: 4; Roth ve Koenitz, 2016: 34). Bu süreçte duyuşsal geribildirim önemli bir rol oynar: titreşim, basınç, direnç veya dokunsal etki gibi Haptik geri bildirim aygıtları veya cihazlar aracılığıyla ziyaretçiye dokunma hissi, titreşim veya ses şeklinde ek bilgi verilebilir. Günümüzde artırılmış gerçeklik (AR) uygulamaları, kültürel miras alanlarında ziyaretçilere hem mekânsal hem de görsel geribildirim sağlayarak tarihî bilgileri deneyimlenebilir kılmaktadır. Bekele ve arkadaşlarına (2018) göre, AR teknolojileri; dijital olarak yeniden inşa edilen yapılar ve kayıp eserlerin özgün konumlarına yerleştirilmesi yoluyla, geçmişe dair algıyı canlandırmakta ve etkileşimli anlatım olanakları sunmaktadır (Bekele vd., 2018: 17).

Yapay zekâ destekli uygulamalar, dijital müzelerde anlatı üretimini daha dinamik, etkileşimli ve kullanıcıya özel hâle getirmektedir. Alinam ve arkadaşlarının (2023: 4) belirttiği gibi, Nesnelerin İnterneti ve anlatı tabanlı sistemler aracılığıyla müze deneyimi, kullanıcının tepkilerine göre şekillenebilen, kişiselleştirilmiş senaryolar üretmektedir. Aynı şekilde Roth ve Koenitz (2016: 34) modern müzelerin, büyük veri tabanları aracılığıyla çok katmanlı ve öznel anlatılar sunduğunu vurgular. Bu çerçevede, kültürel anlatıların çeşitliliğini sağlamak amacıyla çoklu anlatıcı seslerinin küratör, tanık ya da ziyaretçi perspektifiyle hipermetin yapılarında bir araya getirilmesi önerilmektedir. Böylece aynı eser, farklı kullanıcı profillerine göre farklı bağlamlarda sunulabilir.

Jean Baudrillard'ın hipergerçeklik kavramı, dijital müzecilikte yazılım ile oluşturulan anlatı ve kurguların gerçeklikle iç içe geçtiğini savunur. VR ortamları, tarihî bir mekânın yeniden inşasında hem gerçeği hem de kurguyu içerebilir. Bu durum, ziyaretçide gerçek mi, simülasyon mu? sorusunu doğurur. Kod tabanlı hipergerçeklik senaryoları, dijital müze anlatılarına zengin ve katmanlı bir boyut katar.

Efes Deneyim Müzesi İncelemesi

Efes Deneyim Müzesi (Selçuk, İzmir), Dijital Deneyim Tasarımı ve Kültürel Hikâye Anlatımı (DEM) tarafından geliştirilen, UNESCO Dünya Mirası Efes Antik Kenti içinde yer alan bir deneyim müzesidir. Bu müze, ziyaretçilere Antik Efes'in altın çağını "bizzat yaşatmayı"

hedeflemektedir. Müzede immersif teknolojiler kullanılarak görsel, işitsel ve mekânsal unsurlar bütünleştirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın resmi açıklamasına göre, müze kompleksinin tasarımında Türkiye'nin ve dünyanın önde gelen mimar, tasarımcı, tarihçi ve teknoloji uzmanları bir araya gelerek günlük hayat, ticaret, sanat ve mimari öğeleri içeren zengin bir anlatı kurgulamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

Müze, üç ana oda (salon) düzeyinde düzenlenmiştir. Her bir salonda 360 derece ekranlar, holografik projeksiyonlar ve çoklu hoparlör sistemleri yer almaktadır. Basın ve teknik kaynaklara göre, müzenin içeriği ziyaretçiyi adeta antik kent sokaklarında bir yolculuğa çıkaracak şekilde tasarlanmıştır; sesli rehberlik, surround ses efektleri ve görsel canlandırmalar eş zamanlı olarak kullanılmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024; L-Acoustics, 2024). Örneğin, ABD merkezli teknoloji firması L-Acoustics tarafından sağlanan 360° ses sistemi kapsamında, müzeye yerleştirilen 75 adet hoparlör ve subwoofer aracılığıyla sesler ziyaretçinin etrafından gelmekte; bu sayede antik Efes'in meydanları, sokakları ve yaşam alanları işitsel olarak da deneyimlenmektedir. Yüksek çözünürlüklü ekranlar üzerinde ise antik yapılar, ticaret yolları ve Artemis Tapınağı gibi sembolik mekânlar dinamik biçimde görselleştirilmektedir (L-Acoustics, 2024).

Müze deneyimi, ziyaretçinin mekân içerisindeki konumuna göre ses ve görüntü unsurlarının eşzamanlı olarak işlenmesiyle yapılandırılmıştır. Müzenin üç ana salonunda, farklı anlatı sahneleri yer almaktadır; kimi anlatılarda mitolojik ve tarihî figürlerin temsiline yer verildiği gözlemlenmektedir. Bu figürler arasında Delfi Kahini, Kleopatra, Marcus Antonius ve Artemisia gibi karakterler öne çıkmakta; bazı bölümlerde Artemis'in heykeline ve bu tanrıçaya dair anlatılara yer verilmektedir. Bu anlatılar, yüksek çözünürlüklü ekranlar ve mekânsal ses sistemleriyle desteklenmektedir.

Ziyaretçilere müze girişinde sunulan kulaklıklar sayesinde çok dilli sesli anlatım sağlanmakta, anlatımlar profesyonel tiyatro ve sinema sanatçıları tarafından seslendirilmektedir. L-Acoustics'in basın bültenine göre, bu seslendirmelerde David Schofield ve Olivia Williams gibi uluslararası düzeyde tanınmış oyuncular yer almıştır (L-Acoustics, 2024). Böylece teknik altyapı ile kültürel anlatı içerikleri birleşerek, ziyaretçiye kapsayıcı ve etkileyici bir deneyim sunulmaktadır.

BULGULAR

Dijital Müzecilikte Bilgi Sunumu: Efes Deneyim Müzesi Örneği

Efes Deneyim Müzesi, bilgi sunumuna ilişkin yapısını geleneksel müzecilik anlayışından kopararak duyuşal, sahnelemeye dayalı ve dramatik bir simülasyon evrenine dönüştürmektedir. Sergi alanı; 360° projeksiyonlar, ışık ve ses eşlemeleri, yapay zekâ destekli anlatım sistemleri ile donatılarak bilgi veren değil duygu uyandıran bir anlatı sahnesi olarak da yapılandırılmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Bu sahneleme anlayışı, ziyaretçiyi bir bilgi tüketicisi olmaktan çıkararak yaşantının bir parçası hâline getirir. Bilgi, burada metin panoları ya da akademik açıklamalarla değil; ışığın titreşimi, sesin yankısı ve projeksiyonun ritmiyle iletilmekte; izleyici, anlamaya değil hissetmeye yönlendirilmektedir (Çelik ve Kahraman, 2024: 113).

Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Efes Deneyim Müzesi'nin bu bilgi sunum biçimi gerçekliğin temsilinden çok, onun yerini alan bir simülakr üretimine karşılık gelir. Baudrillard (1994), hipergerçeklikte gösterenin artık gerçeğe referansla değil, kendi başına bir "gerçeklik illüzyonu" olarak işlediğini vurgular. Bu çerçevede Efes'teki antik agora temsili, tarihsel olarak var olmuş bir yapının yansıması değil, ışık, ses ve yapay zekâ

anlatı sistemlerinin bir araya getirdiği estetik ve ayartıcı bir sahnedir. Bilgi bu yapıda ölçülebilir bir içerikten çok, deneyimlenebilir bir duygusal kurgudur.

Sunar ve Ateş'in (2025) belirttiği gibi, müze deneyimi yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş rotalarla şekillendirilmekte; her bir ziyaretçiye farklı bir bilgi yapısı sunulmaktadır. Bu, müzeyi nesnel bilgi sunan bir kurumdan çok, öznel hikâyeler kurgulayan bir simülasyon ortamına dönüştürmektedir. Ayrıca Sezgin vd., 2024: 149) göre, Efes Deneyim Müzesi'nde bilgiye erişim yalnızca bilişsel değil; duygusal ve mekânsal olarak da yönlendirilmiş bir deneyim ağı içinde sunulmakta ve bu yönlendirme, izleyicinin geçmişe dair bilgi ile temasını derinleştirmekten çok biçimlendirmektedir.

Nitekim Özkan'ın (2024) turist rehberleriyle yürüttüğü çalışmada da bu yapının izleri açıkça görülmektedir. Rehberlerin önemli bir bölümü, Efes Deneyim Müzesi'nde bilgi aktarımının yerini "etki yaratmaya" bıraktığını ifade etmiş; bazıları ise ziyaretçinin kendini bir öğrenci değil, bir "film izleyicisi gibi" hissettiğini belirtmiştir. Bu algı, bilgi sunumunun pedagojik değil, estetik bir ayartma düzleminde işlediğini göstermektedir. Özkan'ın ifadelerindeki çıkarım dikkat çekicidir: Deneyim derinleşirken bilgi yüzeyselleşiyor, ı ışık ve ses, içeriği gölgeliyor şeklindedir (Özkan, 2024: 657).

Witcomb'un (2003: 7-9) da belirttiği gibi dijital müzeler, geleneksel epistemolojiden uzaklaşarak bilgiyi bireysel algı, duygu ve deneyim düzleminde yeniden kurmaktadır. Böylece müze, yalnızca bilgi aktaran bir yapı olmaktan çıkmakta; duygusal yönlendirme ve kültürel temsilin estetik bir kurguyla sunulduğu çok katmanlı deneyim alanlarına dönüşmektedir.

Ziyaretçi artık müzede Efes uygarlığını öğrenen bir özne değil; Efes'te yaşıyormuş gibi hisseden bir katılımcıya dönüşmektedir. Zaman-mekân sürekliliği yerine anlık duyu uyaranlarıyla kurulan temsil, geçmişi belleğin konusu olmaktan çıkarıp estetik bir deneyime dönüştürmektedir. Bu noktada Baudrillard'ın "ayartma" kavramı belirginleşmektedir: Ziyaretçi bilgiyi anlamaktan çok, anlatının estetik biçimiyle etkilenmekte, sahnelenen kurguya kapılmaktadır (Baudrillard, 1990: 45).

Efes Deneyim Müzesi, bilgi sunumunu doğrusal ve nesne merkezli klasik müzecilik yapısından radikal biçimde ayrıştırarak, duyu uyaranlarla yapılandırılmış, öznel ve hipergerçek bir anlatı formuna dönüştürmektedir. Geleneksel müzelerde bilgi; nesneler, yazılı metinler ve kronolojik anlatılar aracılığıyla aktarılırken, Efes Deneyim Müzesi'nde bu yapı yerini görsel-ışitsel senaryolara, yapay zekâ destekli anlatım biçimlerine ve katılımcı deneyimlere bırakmıştır. Böylece ziyaretçiye bilgi sunmaktan çok, bilgiye dair etkileyici bir hissiyat üretmek amaçlanmaktadır.

Bu dönüşüm, Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, yalnızca bir temsilden ibaret değildir. Baudrillard'a (1994) göre, simülakr gerçekliğin yerine geçerek, gerçeğin kendisi gibi işlev görmeye başlar. Efes Deneyim Müzesi örneğinde, tarihsel gerçeklik bir bilgi nesnesi olarak değil, bir deneyim dekoru olarak sahnelenmektedir. Ziyaretçi bu atmosfer içinde artık geçmişi bilmeye değil, geçmişi yaşamaya yönlendirilir; bilgi bir içerik değil, duyu bir deneyim olarak sunulur.

Bu bilgilere göre müze, bir öğrenme mekânı olmakla birlikte aynı zamanda bir duygusal yönlendirme ve estetik ikna alanı hâline de gelmiştir. Ziyaretçiye sunulan içerikler, tarihsel doğruluk ya da bilimsel geçerlilik temelinde değil; sahneleme estetiği, teknoloji kullanımı ve bireysel hissiyat üzerinden inşa edilmektedir. Böylece Efes Deneyim Müzesi'nde gerçeklik, artık gerçeğin bir yansıması değil; estetikle ikame edilmiş bir duyu-kurgunun ta kendisidir. Bu yapı, klasik müzecilikteki pedagojik bilgi sunumunu değil, postmodern müzeciliğin ayartıcı anlatılarını ve deneyim temelli katılım biçimlerini temsil etmektedir denilebilir.

Dijital Müzecilikte Gerçeklik Algısı: Efes Deneyim Müzesi Örneği

Geleneksel müzecilik anlayışında bilgi sunumu, çoğunlukla nesne-merkezli, kronolojik anlatı yapılarına dayanır. Bu yaklaşımda, tarihsel bilgi; yazılı metinler, belge niteliğindeki nesneler ve düzenli sıralanmış panolar aracılığıyla iletilir. Oysa dijital müzecilik uygulamaları, bu yapıyı radikal biçimde dönüştürmektedir. Efes Deneyim Müzesi örneğinde görüldüğü gibi, bilgi sunumu artık görsel-işitsel uyaranlar, duysal atmosferler ve estetikle yapılandırılmış anlatılar aracılığıyla kurgulanmaktadır. Bu yapı, ziyaretçiyi yalnızca bilgilendiren değil; onu geçmişle duysal bir bağ kurmaya yönlendiren bir simülasyon evrenine taşır.

Sezgin ve arkadaşlarının (2024) değerlendirmelerine göre, dijital müzelerde gerçekliğin birebir temsili kadar, ziyaretçide etki yaratan estetik kurgular da ön plandadır. Efes Deneyim Müzesi örneğinde, ses, ışık ve mekânsal atmosferin bütünlük kullanımıyla duysal deneyim alanları oluşmakta; bu da tarihsel anlatının duysal bir temsil biçimine evrilmesini sağlamaktadır (Sezgin, Karagöz ve Toklu Ölmez, 2024: 70). Bu bağlamda gerçeklik, artık nesnel referanslarla değil; yönlendirilmiş deneyimlerle algılanmakta ve belleğin yerine sahne estetiği geçmektedir.

Efes Deneyim Müzesi'nde ziyaretçi artık bilgiye ulaşan, onu sorgulayan bir özne olmaktan çıkar; bunun yerine, estetikle örülmüş bir anlatı atmosferinde duysal olarak etkilenmeye açık bir katılımcıya dönüşür. Bu yapının temelinde, Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramıyla açıklanan hipergerçeklik anlayışı yer almaktadır. Baudrillard'a (1994) göre, simülakr; artık bir gerçekliğe gönderme yapmaz, bilakis gerçekliğin yerini alan ve kendi iç tutarlılığıyla işleyen bir temsildir. Bu bağlamda Efes Deneyim Müzesi'nde sunulan tarihsel anlatılar, ziyaretçide geçmişe dair bilgi uyandırmaktan çok, geçmiş sahnelenmiş bir deneyim olarak yeniden kurmakta ve gerçeğin kendisiymiş gibi algılanmasına neden olmaktadır.

Örneğin antik agora sahnesi, tarihsel bir yapının yeniden canlandırılması değil; ışık, ses, mekân estetiği ve yapay zekâ tarafından oluşturulan bir duyu-kurgu evrenidir. Gerçeklik artık fiziksel verilerle doğrulanabilir bir nesne olmaktan çıkmış; dijital araçlarla estetize edilmiş bir simülasyon olarak yeniden üretilmiştir. Bu sahnede, gösteren ile gösterilen arasındaki bağ kopmakta; temsil gerçeği yansıtmaktan çok, kendi kendine referans veren bir gerçeklik illüzyonuna dönüşmektedir (Baudrillard, 1994: 6). Böylece müze, pedagojik bilgi sunumundan uzaklaşarak, etkileşimli, estetik ve duysal yönlendirme üzerine kurulu postmodern bir temsil alanı hâline gelmektedir.

Bu durum müzecilik anlayışının yanı sıra bilgiye yaklaşım biçimimizin de dönüşmekte olduğunu göstermektedir. Ziyaretçi bilgiye erişen değil, bilgiyi deneyimleyen; geçmiş öğrenen değil, geçmişte "yaşayan" bir özneye evrilmektedir. Böylece Efes Deneyim Müzesi, yalnızca geçmiş sunan değil, geçmişin yerine geçen bir deneyim simülasyonunu kurumsallaştırmaktadır.

Ziyaretçinin bu ortamla kurduğu ilişki görsel ya da işitsel bir algıdan ibaret olmayıp bedensel, duysal ve zamansal olarak da bir içkinlik hissi de yaratır. Ünal ve Emir'e (2024: 3272–3273) göre, Efes Deneyim Müzesi gibi dijitalleştirilmiş alanlar, zamanın çizgisel yapısını kırarak ziyaretçiyi "şimdi ve burada"ya sabitler; böylece tarihsel bilgi, kronolojik bir anlatıdan çok, deneyimlenebilir bir estetik sahne hâline gelir.

Bu deneyim, bazı araştırmacılara göre gerçekliği aşırı sunmaya dönüşmektedir. Sezgin vd., (2024: 148-149) göre, müze anlatısında teknolojik unsurların baskınlığı, ziyaretçinin gerçeklik algısının dramatik sahnelemelerle yönlendirilmesine neden olabilir. Bu durum, bilgiden çok hisse odaklanan bir temsil üretmekte ve sahicilik algısını belirsizleştirmektedir. Gerçeklik burada yalnızca dijital bir efekt değil; yönlendirilmiş bir hissiyat olarak sahnelenmektedir. Bu da ziyaretçinin gerçek olanı değil etkileyici olanı algılamasına yol açmaktadır.

Öte yandan Özkan (2024), Efes Deneyim Müzesi'ne rehberler perspektifinden yaklaşarak, bazı rehberlerin bu yapının bilgi ile değil, hisle işlediğini vurguladığını aktarmaktadır. Ziyaretçi artık

bilgilenen değil büyülenen bir özneye dönüştüğünü ifade etmektedir (Özkan, 2024: 658). Bu algı, müzenin pedagojik işlevinin yerini estetik etkiye bırakması anlamına gelir ve bilgi sunumunun doğruluk-iddiası yerine duygusal ikna üzerine kurulu olduğunu gösterir.

Ziyaretçiye sunulan bu estetik evren, aynı zamanda bir kültürel temsil biçimidir. Baudrillard'ın (1990) "ayartma" kavramı, tam da bu noktada önem kazanır: Gerçeklik, bilginin doğruluğundan değil, sahneleme gücünden etkisini alır. Ziyaretçi artık bilginin içeriğine değil, temsilin estetiğine duyarlıdır.

Efes Deneyim Müzesi tarihsel bilginin sunulduğu bir kültürel mekân konumuna ek olarak dijital teknolojiler aracılığıyla duyguların estetik olarak sahnelendiği hipergerçek bir anlatı sahnesine dönüşmüştür. Bu müzede gerçeklik, maddi geçmişin izlerinden sıyrılıp ışık, ses ve yapay zekâ destekli kurgu sistemlerinin estetik kombinasyonundan türetilmektedir. Gerçekliğin temsili yerine, duygusal bir gerçeklik hissinin üretilmesi, ziyaretçiye bir bilgi öznesi değil, hisseden bir performans katılımcısı konumuna yerleştirmektedir. Jean Baudrillard'ın simülakr kavramıyla açıklanabilecek bu durum, müzenin bilgi sunumunu epistemolojik açıdan tartışmalı bir zemine oturtmaktadır. Çünkü burada bilgi, doğruluk-iddiası taşıyan bir içerikten çok, duygusal ve dramatik olarak ayartılmış bir deneyime dönüşmektedir.

Witcomb'un (2003: 7) da vurguladığı üzere, bu tür dijital müzecilik uygulamaları, klasik pedagojik ve belgesel sunum yapılarından uzaklaşarak, kişisel algıya hitap eden ve estetik yönlendirmeye şekillenen çok katmanlı temsiller üretmektedir. Bu da müze anlatılarının tarafsız bilgi iletimi yerine, yönlendirilmiş bir duygulanım politikası içinde işlediğini göstermektedir. Efes Deneyim Müzesi örneği, bu bağlamda hem kültürel temsile hem de bilgi iletmeye sorumluluğuna ilişkin yeni etik ve eleştirel tartışmaların fitilini ateşlemektedir.

Dijital Müzecilikte Ziyaretçi Deneyimi: Efes Deneyim Müzesi Örneği

Dijital müzecilik bilgi sunumunun biçimi ile beraber ziyaretçinin müzeyle kurduğu deneyimsel ilişkiyi de köklü bir biçimde dönüştürmektedir. Geleneksel müzecilikte ziyaretçi; metinleri okuyan, nesnelere bakarak anlam çıkaran ve bilgiye erişim için bilişsel bir çaba gösteren bir özne olarak konumlandırılırken dijital müzecilikte bu özneyi etkileşimsel, duygusal ve sahneleme temelli bir katılımcıya dönüştürmektedir. Bu dönüşümde ziyaretçi artık sadece bir gözlemci değil bedenini, duygularını ve algılarını sürece katan bütünsel bir deneyim öznesidir.

Efes Deneyim Müzesi, bu dönüşümün Türkiye'deki en çarpıcı örneklerinden biridir. Müzenin kurgu mantığı, ziyaretçiye belirli bir kronolojik bilgi hattında ilerleten pedagojik çizgiyi terk ederek çoklu uyaranlarla inşa edilmiş eşzamanlı anlatı evrenlerine yönelmektedir. Özellikle ışık, ses, hareketli görseller ve yapay zekâ algoritmalarının birlikte senkronize çalıştığı sahneleme sistemleri, ziyaretçiye klasik bir müze ortamından çok bir dijital performans mekânı sunmaktadır. Bu bağlamda Efes Deneyim Müzesi, mekânın fiziksel bileşenlerini, dijital projeksiyonları, yapay zekâ destekli anlatım teknolojilerini ve işitsel unsurları bir araya getirerek duygusal-epistemolojik bir sahne kurmaktadır.

Ziyaretçi artık yalnızca bilgi aktarılan bir özne değil, bütüncül bir anlatı atmosferi içinde konumlandırılan ve bu anlatının estetik, ritmik, işitsel ve görsel kodlarıyla yönlendirilen bir katılımcıdır. Özkan'ın (2024: 657) turist rehberleriyle yaptığı çalışmada ifade edildiği gibi, bazı rehberler müzede ziyaretçilerin kendilerini "bir film sahnesinde gibi hissettiklerini" vurgularken, bu yapının bilgi değil, deneyim inşa ettiğini belirtmişlerdir. Sezgin vd., (2024: 149) ise bu tip deneyimsel anlatıların, tarihsel bilgiden çok dramatik sahnelemeyle kurulan duygusal bir gerçeklik hissi yarattığını dile getirmiştir.

Ziyaretçiye sunulan bu ortamda, mekân artık pasif bir sergi alanı değil; duygusal etkilenmenin ve estetik yönlendirmenin etkin bir parçası hâline gelmektedir. Dolayısıyla Efes Deneyim Müzesi, yalnızca içerik sunan bir bilgi alanı değil; estetik olarak yapılandırılmış ve teknolojik olarak yönlendirilmiş bir anlatı sistemidir. Parry'nin (2007) de vurguladığı gibi, bu tür dijital müzeler, doğrusal pedagojik anlatımların yerine estetik etki ve algıya dayalı senaryolarla çalışarak, geleneksel bilgi aktarma işlevinden uzaklaşmakta; bunun yerine hissi yönlendirmeyi ve gösteriyi ön plana çıkaran temsillere dönüşmektedir.

Ünal ve Emir (2024)'e göre, dijital deneyim müzeleri zamanın doğrusal akışını kırarak geçmiş öğrenilen bir nesne olmaktan çıkarır; böylece tarihsel bilgi, ziyaretçinin “şimdi ve burada” deneyimlediği duygusal bir anıya dönüşür (Ünal ve Emir, 2024: 3272). Ziyaretçi geçmişle bilgi aracılığıyla değil bedensel ve duygusal yakınlık üzerinden ilişki kurmakta ve bu da tarihsel temsili, sahne estetiğiyle harmanlanmış bir deneyime dönüştürmektedir. Böylece ziyaretçi kronolojik anlatıların salt pasif takipçisi olmayıp anlık estetik kompozisyonların aktif katılımcısı olur.

Bu yapı, aynı zamanda ziyaretçinin algısal pozisyonunu da yeniden tanımlar. Kahraman'ın (2024: 113) belirttiği gibi, Efes Deneyim Müzesi'nde bilgi, nesneler veya yazılı açıklamalarla değil, mekânın atmosferi, ışık oyunları, projeksiyon ritmi ve sesin yankısıyla aktarılmaktadır. Bilgiye ulaşmak için bilişsel eylemler yerine, duyumsal eşiklerden geçmek gereklidir. Bu yaklaşım, klasik müzecilikteki öğrenme merkezli yapının yerini hissetmeye, etkilenmeye ve yönlendirilmeye dayalı bir modele bırakmaktadır.

Ziyaretçilerin deneyimsel pozisyonlarını değerlendiren Özkan (2024: 657–658), turist rehberlerinin görüşlerine dayanan çalışmasında, müzede bilgi aktarımının yerine etki yaratmanın geçtiğini ortaya koyar. Rehberlere göre ziyaretçiler kendilerini bir film sahnesinin içindeymiş gibi hissetmekte ve bu bilgi, didaktik bir içerik değil, duygusal ve estetik bir anlatı olarak algılanmaktadır. Bu durum, ziyaretçiyi öğrenen bir özne değil, etkilenen bir izleyiciye dönüştürmekte; müze deneyimini pedagojik bir süreçten çok duygusal bir simülasyon hâline getirmektedir.

Ziyaretçi deneyiminin bu dönüşümü, Baudrillard'ın “ayartma” (seduction) kavramı ile örtüşür. Baudrillard (1990), modern toplumlarda bilginin ikna edici gücünün azaldığını ve onun yerini gösterinin, estetiğin ve duygulanımın aldığını vurgular. Efes Deneyim Müzesi'nde ziyaretçi bilgiye ikna olmak için değil temsilin estetik cazibesine kapılmak için bulunur. Müzede geçirilen süre entelektüel bir kazanım değil estetik doyum ve duygusal rezonans yaratır. Böylece müze, geçmişin temsili ve şimdi yaşanan bir estetik hafıza alanına dönüşür.

Ziyaretçi deneyimi, bireysel olduğu kadar kültürel düzeyde de yeni tartışmalara zemin hazırlar. Dijital müzeler kültürel hafızayı nesnel bilgiyle değil; kişiselleştirilmiş deneyimler ve bireysel algılar üzerinden kurmaktadır. Bu da müze anlatılarını epistemolojik şeffaflık yerine duygulanımsal etki üzerinden yapılandıran yeni bir anlatı düzenine yerleştirir. Efes Deneyim Müzesi, bu anlamda yalnızca ziyaretçiyi dönüştüren değil, bilginin temsil biçimini ve kültürel aktarım yöntemlerini de yeniden tanımlayan bir deneyim platformudur. Böylece ziyaretçi deneyimi, Efes Deneyim Müzesi örneğinde pedagojik bir öğrenme pratiği olmaktan çıkarak duygusal olarak inşa edilmiş bir etki alanına evrilmektedir. Ziyaretçi artık bilgiye ulaşan değil bilgi ile duygusal bağ kuran anlamaya çalışan değil hissetmeye yönlendirilen bir aktöre dönüşmüştür. Bu dönüşüm dijital müzecilik anlayışının teknolojik, kavramsal, kültürel ve felsefi düzeyde de yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital müzecilik, kültürel mirasın aktarımına yönelik yöntem ve araçları dönüştürerek bilgi sunum biçimlerinin yanı sıra gerçeklik algısını, ziyaretçi katılımını ve müze pedagojisini yeniden yapılandırmaktadır. Efes Deneyim Müzesi, bu dönüşümün Türkiye'deki en belirgin örneklerinden biri olarak klasik müzecilik anlayışından radikal biçimde ayrılarak ziyaretçiye deneyim odaklı, duysal ve etkileşimli bir anlatı yapısı sunmaktadır. Ancak bu yapı beraberinde bir dizi epistemolojik, etik ve pedagojik tartışmayı da gündeme getirmektedir.

Efes Deneyim Müzesi'nde kurulan atmosfer, Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, gerçeğin temsili olmaktan öte, onun yerine geçen bir hipergerçeklik inşasıdır. Baudrillard'a göre, dördüncü simülakr evresinde gösteren ile gösterilen arasındaki bağ kopar ve temsil edilen nesne ya da olgu, kendi gerçekliğini yitirir ve simülakr hâline gelir. Efes örneğinde bu durum; antik Efes kenti, Androklos anlatısı ya da agora gibi tarihsel sahnelerin dijital projeksiyonlar, ses efektleri ve ışık oyunları ile yeniden yapılandırılmasıyla gerçekleşmektedir. Ziyaretçi, tarihsel bir anlatıya değil onun dramatize edilmiş, yönlendirilmiş ve estetikle süslenmiş simülasyonuna tanıklık etmektedir.

Müzedeki bu kurgusal yapılar bilgi sunumunu bilişsel süreçlerden uzaklaştırmakta ve duygulanım merkezli bir izleme deneyimine dönüştürmektedir. Ziyaretçi artık bir öğrenci olmak yerine bir izleyicidir; bilgiye erişen değil duygusal olarak etkilenmeye açık bir özneye dönüşmektedir. Böylece müze, tarihî içerikleri öğretmekten çok, onları dramatize ederek tüketilebilir bir deneyim hâline getirmektedir. Müzedeki ziyaretçi deneyimi, bilgiye ulaşma biçimini ve bilginin nasıl algılandığını da dönüştürmektedir. Dijital müze ortamları, zamanı çizgisel olarak işlemeyen şimdi ve burada sabitleyen bir yapıyla çalışır. Bu durum, geçmişin deneyimlenmesini sahici bir tarihsel bilgi yerine estetik bir anın içinde sunar. Ziyaretçi, duygusal uyaranlarla yönlendirilerek bir anlatının içine dahil olur; bu da onu öğrenenden ziyade hisseden ve tepkileyen bir özneye dönüştürür.

Baudrillard'ın sahte aynalar betimlemesiyle benzeşen bu yapı, ziyaretçiye metni yorumlayan değil önceden yapılandırılmış sahneyi izleyen bir konuma yerleştirir. Böylece müze, anlam üretiminin yerine anlamın sahnelenmesi işlevini üstlenir. Yapay zekâ, sesli anlatımlar ve ışıkla örülmüş sahneler, ziyaretçinin kendi sorusunu sormasına imkân tanımayan, kapalı bir senaryo sunmaktadır. Bu da eğitimsel etkinliği sınırlamakta; öğrenme sürecini pasif bir biçimde yönlendirilen bir deneyime dönüştürmektedir.

Efes Deneyim Müzesi, teknolojik anlatı araçlarıyla etkileyici bir deneyim sunmakta; ancak bu deneyimin pedagojik derinliği tartışmalıdır. Bilgi, doğruluk iddiası taşıyan bir içerik olmaktan çıkarak estetik bir etki olarak sunulmaktadır. Bu durum, müze eğitiminde temel kabul edilen doğruluk, kaynak temelli anlatım ve eleştirel düşünme becerileriyle çelişebilmektedir. Baudrillard'ın ayartma kavramı bu bağlamda kritik bir noktaya işaret eder. Müze, ziyaretçiye bilgiyle buluşturmak yerine onu estetikle baştan çıkarır. Bu da öğrenme yerine etkilenme üzerine kurulu bir ilişki yaratır. Ayrıca, ziyaretçiye hangi içeriğin tarihsel gerçeklik, hangisinin kurgu olduğu açıkça belirtilmediğinde; müzenin etik sorumluluğu sorgulanabilir hâle gelir. Bu belirsizlik, hipergerçekliğin kontrolsüzce üretilmesine zemin hazırlayabilir.

Sonuç olarak bu çalışma Efes Deneyim Müzesi örneği üzerinden dijital müzecilik pratiklerini Baudrillard'ın simülasyon kuramı doğrultusunda çözümleyerek, gerçekliğin temsili yerine, estetik ve duygusal olarak yeniden üretilmiş hipergerçek anlatıların ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Müze deneyimi, bilgi aktarımından çok sahne estetiğine ve duygusal yönlendirmeye dayalı bir yapıya bürünmektedir. Ziyaretçi, tarihsel bilginin araştırmacısı değil estetikle etkilenmiş bir izleyiciye dönüşmektedir. Bu durum, dijital müzelerin pedagojik etkisini zayıflatmakta; etik sorumluluk ve bilgi doğruluğu açısından tartışmalı bir zemine oturtmaktadır.

Dolayısıyla dijital müzecilik, yalnızca teknolojik olanaklarla büyülenmiş deneyimler sunmakla kalmamalı; aynı zamanda eleştirel düşünmeyi, pedagojik derinliği ve bilgiye dayalı temsil sorumluluğunu da içinde barındırmalıdır.

Dijital müzelerde kullanılan anlatı tekniklerinde, hangi öğelerin tarihsel belgelere dayandığı, hangilerinin dramatik sahneleme olduğu açık biçimde belirtilmelidir. Bu sayede ziyaretçi, izlediği anlatının düzlemini ayırt edebilir.

Anlatı sistemlerinin etkileşimli hâle getirilmesi, ziyaretçilerin soru sormasına, anlatıyı yönlendirmesine ve derinleşmesine olanak sağlamalıdır. Gerçek bir öğrenme süreci, ancak açık uçlu etkileşimlerle mümkün olabilir.

Müzelerin sunduğu deneyimin yalnızca teknik değil; pedagojik, psikolojik ve kültürel etkilerinin de izlenmesi gerekmektedir. Ziyaretçiler üzerinde yapılan etki araştırmaları, anlatı tasarımlarının daha etik ve işlevsel şekilde yapılmasına katkı sağlar.

Efes Deneyim Müzesi, dijital müzecilik alanında büyük bir potansiyele işaret etmektedir. Ancak bu potansiyelin pedagojik, etik ve epistemolojik sınırları iyi belirlenmelidir. Gerçekliğin estetize edilerek temsil edildiği simülasyon ortamlarında, müzecilik artık yalnızca geçmişi anlatmakla kalmamakta; aynı zamanda onu yeniden kurgulamakta ve deneyimletmektedir. Bu yapının sunduğu fırsatlar kadar doğurduğu sorular da önemlidir. Gelecekte dijital müzeler, yalnızca görsel-işitsel bir gösteri mekânı değil bilgi üretimi, eleştirel düşünme ve katılımcı öğrenme için tasarlanmış bütüncül kültür alanları olmalıdır.

Gelecekte dijital müzecilik, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve yapay zekâ entegrasyonu ile giderek daha da yaygınlaşacaktır. Ancak bu ilerleme, Baudrillard'ın öngördüğü gibi gerçeklik algısını altüst etmeyip, asıl amacına uygun bir şekilde kullanılmalıdır. Müzeler, teknik gösterişin ötesinde eğitim misyonlarına sıkı sıkıya tutunmalı, yeni teknolojileri bu misyonla uyumlu araçlar olarak değerlendirmelidir. Unutulmamalıdır ki, teknolojik gelişmeye rağmen müzecilikte asıl değer, bilginin özgürleştirici etkisidir. Çağdaş müzecilik, ziyaretçisine sadece büyüleyici bir deneyim değil, aynı zamanda derinleşmesine öğrenme olanağı da sağlamalıdır. Yapay zekâ ve simülasyon araçları, bu hedefle dengeli şekilde kullanıldığı sürece, geleceğin müzeciliğine yeni kapılar açacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluşan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Onay: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

KANAKÇA

Alinam, M., Ciotoli, L., Koceva, F., and Torre, I. (2023). *Digital storytelling in a museum application using the Web of Things*. In A. K. et al. (Eds.), *Proceedings of the 6th International Workshop on Narrative Extraction from Texts (Text2Story 2023)* (pp. 1–8). Springer.

Baudrillard, J. (1990). *Seduction* (Çev: B. Singer). London: Picador.

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* (Çev: S. F. Glaser). Michigan: University of Michigan Press.

- Baudrillard, J. (1996). *The System of Objects* (Çev: J. Benedict). London: Verso.
- Bekele, M. K., Pierdicca, R., Frontoni, E., Malinverni, E. S. and Gain, J. (2018). *A Survey of Augmented, Virtual, and Mixed Reality for Cultural Heritage*. *Journal on Computing and Cultural Heritage*, 11(2), 1–36.
- Braun, V., and Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cansız, A. U. (2024). Efes Deneyim Müzesi. <https://www.arkitera.com/proje/efes-deneyim-muzesi/> Erişim Tarihi: 05.05.2025
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Çev: S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çelik, F., ve Kahraman, M. E. (2024). Müzelerde deneyim odaklı sergileme teknikleri: Ayasofya Tarih ve Deneyim Müzesi örneği. *The Journal of Social Sciences*, 11(69), 244–258. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.75254>
- Darzentas, J., Spyrou, T., and Darzentas, J. (2018). Interactive storytelling for museums: A model and authoring tool for creating location-based stories. *Digital Culture & Society*, 4(2), 275–292. <https://doi.org/10.14361/dcs-2018-0205>
- Doerr, M. (2009). Ontologies for cultural heritage. In S. Staab and R. Studer (Eds.), *Handbook on ontologies* (2nd ed., 463–486). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-92673-3_21
- Hein, G. E. (1998). *Learning in the Museum*. London: Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (1992). *Museums and the Shaping of Knowledge*. London: Routledge.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). Dünyanın en iyisi “Efes Deneyim Müzesi”. *Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği*. <https://basin.ktb.gov.tr/TR-373944/dunyanin-en-iyisi-efes-deneyim-muzesi.html> Erişim Tarihi: 05.05.2025
- L-Acoustics. (2024). *L-ISA immersive audio experience brings the ancient Ephesus Experience to life* [Press release]. <https://www.l-acoustics.com/press-releases/l-isa-immersive-audio-experience-brings-the-ancient-ephesus-experience-to-life/> Erişim Tarihi: 05.06.2025
- Maggi, M., and Falletti, V. (2000). Ecomuseums in Europe. Torino, İtalya: istituto ricerche economico-sociali del piemonte. https://www.byterfly.eu/islandora/object/librib:377599/datastream/PDF/content/librib_377599.pdf Erişim Tarihi: 03.06.2025
- Mason, R. (2006). Cultural theory and museum studies. In S. Macdonald (Ed.), *A companion to museum studies* (pp. 17–30). Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- Mercin, L. and Diksoy, İ. (2023). The Use of information designs as a communication language in museums in the 100th anniversary of the Republic. *Journal of International Museum Education*, 5(Special Issue), 91-107. <https://doi.org/10.51637/jimuseumed.1371927>
- Özkan, A. (2024). Turist rehberleri perspektifinden Efes Deneyim Müzesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28(3), 643–663. <https://doi.org/10.20296/tsadergisi.1439574>
- Parry, R. (2007). *Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change*. London: Routledge.

Roth, C., and Koenitz, H. (2016). *Evaluating the user experience of interactive digital narrative*. In *International Conference on Interactive Digital Storytelling* (pp. 31–42). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-48279-8_4

Sezgin, M., Karagöz, B. S., ve Toklu Ölmez, E. (2024). En İyi Müze Ödüllü Efes Deneyim Müzesi ziyaretçi yorumlarının incelenmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, 65–77. <https://doi.org/10.58455/cutsad.1587560>

Shabbar, S. (2001). *Museum Management and Development*. London: Museum & Heritage Publishing.

Sunar, H., ve Ateş, A. (2025). Müzelerde teknoloji ve yapay zekâ kullanımı üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 43–62. <https://doi.org/10.18221/bujss.1666693>

Şapolyo, E. H. (1936). *Türk İnkılâbında Müzecilik*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Tökün, A. (2025). *Bir Seramikçi Adına Kurulan İlk Özel Müze: Hamiye Çolakoğlu Seramik Müzesi Açıldı*. Seramik Türkiye. <https://www.seramikturkiye.org/post/bi-r-serami-kçi-adina-kurulan-i-lk-özel-müze-hami-ye-çolakoğlu-serami-k-müzesi-açıldı> Erişim Tarihi: 25.05.2025

Ünal, M., ve Emir, O. (2024). Dijital Deneyim Müzelerindeki Sergileme Biçimi, Koleksiyon ve Tema Yaklaşımlarının İncelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 12(4), 3267–3277. <https://doi.org/10.21325/jotags.2024.1536>

Vom Lehn, D., and Heath, C. (2005). Accounting for new technology in museum exhibitions. *International Journal of Arts Management*, 7(3), 11–21.

Witcomb, A. (2003). *Re-Imagining the Museum: Beyond the Mausoleum*. London: Routledge.

Yetim, M. (2024). *Dijital sanatta mekân-izleyici etkileşiminin kavramsal boyutları* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık. Ankara.

Yıldırım, İ. (2024). Müzelerde ziyaretçilerin artırılmış gerçeklik deneyimleri: Efes Deneyim Müzesi örneği. *Journal of International Museum Education*, 2(1), 138–152. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jimuseumed/issue/80756/1371927>

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2025, 8(9): 676-690.

DOI: [10.26677/TR1010.2025.1575](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1575)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Çocuk Gelişimi Lisans Öğrencilerinin “Etik” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları*

Dr. Öğr. Üyesi Hurşide Kübra ÖZKAN KUNDURACI, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ankara, e-posta: hkozkan@aybu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1682-8908>

Öz

Bu araştırmanın amacı çocuk gelişimi lisans öğrencilerin etik davranış ve bilimsel araştırmalarda uygulanan etiğe yönelik algılarını belirlemektir. Araştırmanın modeli nitel araştırma yöntemlerinden olan fenomenoloji deseni olarak tasarlanmıştır. Çalışma grubunu, kolay ulaşılabilir örnekleme yoluyla ulaşılan çocuk gelişimi lisans programına devam eden 49 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış metafor formu kullanılarak toplanmıştır, elde edilen veriler içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışmada, çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin etik davranış kavramına ilişkin 38 metafor, bilimsel araştırmalarda etik kavramına ise 34 metafor ürettikleri belirlenmiştir. Her iki kavram için de öğrencilerin belirttikleri metaforların çoğunlukla “temel hakların korunması ve güçlendirilmesi” ve “tamamlayıcı-destekleyici” kategorilerinde toplandığı belirlenmiştir. Çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin hem etik davranışa hem de bilimsel araştırmalarda etiğe ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde genellikle benzer yapıda olduğu ve olumlu ifadelerden oluştuğu belirlenmiştir.

* Bu araştırma, 18-21 Eylül 2024 tarihinde, Diyarbakır Dicle Üniversitesi’nde düzenlenen International Education Congress/EDUCongress’de sözlü özet bildiri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel Araştırmalarda Etik, Etik Davranış, Çocuk Gelişimi, Metafor.

Makale Gönderme Tarihi: 24.06.2025

Makale Kabul Tarihi: 03.09.2025

Önerilen Atıf:

Özkan Kunduracı, H. K. (2025). Çocuk Gelişimi Lisans Öğrencilerinin “Etik” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(9): 676-690.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2025, 8(9): 676-690. DOI: [10.26677/TR1010.2025.1575](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1575)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

**Metaphorical Perceptions of Child Development Undergraduate Students Regarding
the Concept of “Ethics”**

Assistant Prof. Dr. Hurşide Kübra ÖZKAN KUNDURACI, Ankara Yıldırım Beyazıt University,
Faculty of Health Sciences, Ankara, e-mail: hkozkan@aybu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1682-8908>

Abstract

The aim of this study is to determine the perceptions of child development undergraduate students regarding ethical behavior and ethics in scientific research. The research was designed using the phenomenology pattern, one of the qualitative research methods. The study group consisted of 49 students enrolled in a child development undergraduate program, selected through convenience sampling. The data were collected using a semi-structured metaphor form and evaluated through content analysis. The study revealed that child development undergraduate students produced 38 metaphors related to the concept of ethical behavior and 34 metaphors regarding ethics in scientific research. It was found that the majority of the metaphors for both concepts fell into the categories of “protection and empowerment of fundamental rights” and “complementary-supportive.” The metaphors produced by the students regarding both ethical behavior and ethics in scientific research were found to be generally similar in structure and consisted of positive expressions.

Keywords: Ethics in Scientific Research, Ethical Behavior, Child Development, Metaphor.

Received: 24.06.2025

Accepted: 03.09.2025

Suggested Citation:

Özkan Kunduracı, H. K. (2025). Metaphorical Perceptions of Child Development Undergraduate Students Regarding the Concept of “Ethics”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(9): 676-690.

GİRİŞ

Son yıllarda tüm toplumlar, oldukça hızlı ve kapsamlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu değişim sürecinde etik kavramı hem bireysel hem toplumsal düzeyde daha fazla önem kazanmış ve yaşamın her boyutunda etkili olmaya başlamıştır. Etiğin temelleri incelendiğinde, eski Yunanca'daki "Ethos" kelimesinden türemiş olup, Sokrates'e kadar uzanmaktadır (Alkan, 2022). Sokrates, etiği "kendine hakim olma ve kendini yönetme sanatı" olarak tanımlamış ve bu bağlamda etiğin temel erdeminin bireyin kendi üzerinde egemenlik sahibi olabilmesi olduğunu vurgulamıştır (Boutroux, 2023). Yunanca kökenli "etik" terimi, TDK tarafından "töre bilimi, ahlakla ilgi ve bazı mesleklerde kişilerin uyması ya da kaçınması gereken davranışlar" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Etik, genel olarak neyin doğru ve yanlış, neyin iyi ve kötü olduğunu ve insanların nasıl davranması gerektiği ile ilgili soruları inceleyen; ahlaki ilke ve değerlerle ilgilenen bir felsefe dalı olarak tanımlanır (Koyuncuoğlu, 2023; Meray, 2023). Etiğin doğası, insan yaşamıyla ilgili olduğunu ve insan davranışını normatif bir bakış açısıyla değerlendirdiğini göstermektedir (Alkan, 2022). Etik ilişkilerin ve değerlendirmelerin temelinde vicdan bilinci ile sorumluluk anlayışı yer almaktadır. Bireyin vicdanının bir durumu onaylaması ya da reddetmesi, onun sorumluluk algısını ve buna bağlı olarak etik ve ahlaki yargılarını doğrudan etkiler. Etik, insan davranışlarının bilinçli yönüyle ilgilenir ve belirli bir tutum ya da davranışın arkasındaki iradeyi anlamaya çalışır (Mahmutoğlu, 2009). Dolayısıyla etik, insanların davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını yöneten içsel bir güçtür. Etik bir kavramın varlığı, bireylerin diğer insanlara ve topluma karşı bir güven duygusu geliştirmesini sağlar. Bireylerin huzur ve güven içinde yaşamasını sağlar (Göktaş ve Aybek, 2025). Etik sonuç olarak, insan eylemlerinin, davranış ve tutumlarının, bir toplumda ya da kültürde kabul görebilmesi için doğruluğunu veya yanlışlığını değerlendirmede kullanılan ilkeler, kurallar ya da standartlar olarak tanımlanabilir (Tunca vd., 2015).

Etiğin günlük hayatımızdaki yeri ve önemi, yaşamımızın her alanında karşımıza çıkan bir kavram olduğunu göstermektedir. Farklı işlevleri nedeniyle etik, normatif etik, meta-etik ve uygulamalı etik gibi çeşitli türlere ayrılmaktadır. Uygulamalı etiğin alt dalları arasında iş etiği, mühendislik etiği, sanat etiği, tıpta etik ve akademik etik gibi alanlar yer almaktadır. Günümüzde bilimsel araştırmalar ve yayınlar üzerinde ortaya çıkan etik sorunlar, toplumun her kesiminde büyük bir ilgi uyandırmakta ve etik bilincinin artması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, daha güçlü etik standartların geliştirilmesi ve uygulanması önem kazanmaktadır (Esmer ve Özdaşlı, 2023). Özellikle çocukları etkileyen ve yakından ilgilendiren konulara yönelik zamanında, etik ve güvenilir araştırmaların yürütülmesi oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Bilimsel araştırmalarda çocuk haklarına ve çocuğun biricikliğine yönelik farkındalık, etik davranışlarla yakından ilişkilidir (Sargeant ve Harcourt, 2019). Bu doğrultuda etik, etik davranışlar, etik kodlar, etik ilkeler, etik dışı davranışlar, meslek etiği ve bilimsel araştırmalarda etik gibi kavramlar, insan davranışlarına yön vermesi ve bu davranışların toplum tarafından kabul edilebilirliğine katkı sağlaması nedeniyle oldukça önemli görülmektedir (Esmer ve Özdaşlı, 2023; Tunca vd., 2015). Etik kurallara uygun yapılan araştırmalar, çocukların bakış açılarını değerlendirirken, onların tutumlarını doğrudan değerlendirmeyi değil, söylediklerinin özünü anlamayı ve düşünmeyi amaçlar. Her bireyin aynı olduğunu, aynı bakış açılarıyla bir etkinliğe katıldığını veya aynı deneyime sahip olduğunu varsaymaz. Bu nedenle, etik ilkelere dikkat eden araştırmalar, çocuklara uygun metodolojiler seçer ve uygular (Sargeant ve Harcourt, 2019). Çocukların aktif birer katılımcı oldukları göz önüne alındığında, çocukla yürütülen bilimsel araştırmalarda uyulması gereken etik standartlar ve dikkat edilmesi gereken noktalar ön plana çıkmaktadır (Çakmak, 2018). Bu bağlamda, çocuklarla çalışan araştırmacıların, uzmanların ve meslek elemanlarının etik konular hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu konulara hakim olmaları büyük önem taşımaktadır.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin etik hakkındaki algılarını belirlemek ve güçlendirmek için metaforların kullanımı önemli bir rol oynamaktadır. Etik kavramı soyut bir yapıdadır ve zihinsel süreçlerde, diğer soyut ve somut kavramlarla etkileşimde bulunarak şekillenir. Bu nedenle, etik algıları ve etikle ilgili tutumlar üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin zihinsel yapılarının incelenmesini gerektirir. Son yıllarda metafor, bireylerin soyut, karmaşık ve teorik kavramları anlamak veya açıklamak için kullandıkları etkili bir zihinsel araç olarak görülmektedir (Göktaş ve Aybek, 2025). Metaforlar, bireylerin bilinçaltındaki izler ve yaşam deneyimlerini yansıtarak, yeni öğrenilen bilgilerle mevcut bilgiler arasında bağlantı kurmalarına yardımcı olur (Keskin, Yıldız ve Aksakal, 2019). Ayrıca, algıları ifade etme, problem çözme ve zihinsel modeller oluşturma konularında etkilidir (Arslan ve Bayrakçı, 2006; Senyuva ve Kaya, 2013). Çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin etiğe yönelik metaforlarının belirlenmesi, onların etik değerleri ve sorumlulukları arasındaki bağı daha iyi kavramalarına olanak tanır ve etiğe yönelik algıları için de bir bakış açısı sunar.

Çocuk gelişimi alanı, çok disiplinli bir yapıya sahip olup, çeşitli kurumlarda istihdam olanakları sunmaktadır. Çocuk gelişimciler, sağlık kurumları, eğitim kurumları, adli kurumlar, özel eğitim kurumları ve sosyal hizmet kurumları gibi farklı alanlarda görev almakta ve özellikle sağlık sisteminde önemli bir rol oynamaktadır (Kaçmaz vd., 2021). Bu profesyoneller, hastanelerdeki gelişim değerlendirme üniteleri, poliklinikler, yatan hasta bölümleri, oyun odaları ve kreşlerde çocuk ve aileleriyle birebir etkileşimde bulunarak, onların gelişim süreçlerini desteklemektedir (Taştepe ve Köksal Akyol, 2014). Ancak, çocuk gelişimcilerin mesleki görevlerini yerine getirirken, çeşitli baskılar veya sebeplerle etik ilkelerle çelişebilecek durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada çocuk gelişimcilerin mesleğin gereği doğrultusunda etik açıdan uygun davranışlarla problemlere çözümler üretebilmeleri ve etik değerlendirmeler yapabilmeleri önem arz etmektedir. Etik kurallar çerçevesinde çocuğa, aileye ve birincil bakım verenlere yaklaşım, çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek unsurlardan kaçınmayı sağlar. Bu nedenle, çocukla birebir çalışan araştırmacıların, uzmanların ve profesyonellerin etik davranışlar ve bilimsel araştırmalarda uyulması gereken etik kurallar hakkında bilgi sahibi olmaları kritik bir öneme sahiptir. İleride çocuk ve ailelerle birebir çalışacak olan çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin etik konularında eğitim alması kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak görülebilir. Literatürde, tıp öğrencileri (Keskin vd., 2019), hemşirelik bölümü öğrencileri (Turan, 2022), eğitim fakültesi öğrencileri (Keskin, Aksakal ve Yücetürk, 2020) ve felsefe öğretmenleri (Göktaş ve Aybek, 2025) ile yapılan etiğe ilişkin metaforik çalışmalar mevcutken, çocuk gelişimi bölümü öğrencileri ile yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. Tüm bu nedenler doğrultusunda, araştırmanın amacını çocuk gelişimi lisans programına devam eden öğrencilerin etik davranış ve bilimsel araştırmalarda etiğe yönelik algılarını belirlemek oluşturmaktadır. Bu amaç kapsamında şu alt amaçlara cevap aranmıştır:

1. Çocuk gelişimi lisans programına devam eden öğrencilerin etik davranış kavramına ilişkin metaforları nelerdir?
2. Çocuk gelişimi lisans programına devam eden öğrencilerin bilimsel araştırmalarda etik kavramına ilişkin metaforları nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan fenomenoloji (olgu bilim) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji, farkında olunan ancak derinlemesine ele alınmayan olguları açıklamayı amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Fenomenolojik araştırmalarda, bireylerin ilgili

fenomeni algılamaları, betimlemeleri, hissettikleri ve anlamlandırma biçimleri üzerine odaklanılır (Patton, 2014). Bu çalışmada ele alınan fenomenler ise “etik davranış” ve “bilimsel araştırmalarda etik” olarak belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, kolay ulaşılabilir örnekleme yoluyla ulaşılan Çocuk Gelişimi lisans programına devam eden öğrenciler oluşturmuştur. Çalışma grubunun kolay ulaşılabilir örneklem yöntemiyle oluşturulmasının amacı bu örnekleme yönteminin araştırmacıya yakın ve erişilmesinin kolay olması nedeniyle araştırmaya hız ve pratiklik kazandırmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Çocuk Gelişimi lisans programına devam eden 47’si (%95,9) kadın, 2’si (%4,1) erkek olmak üzere 49 öğrenci çalışma grubunu oluşturmuştur.

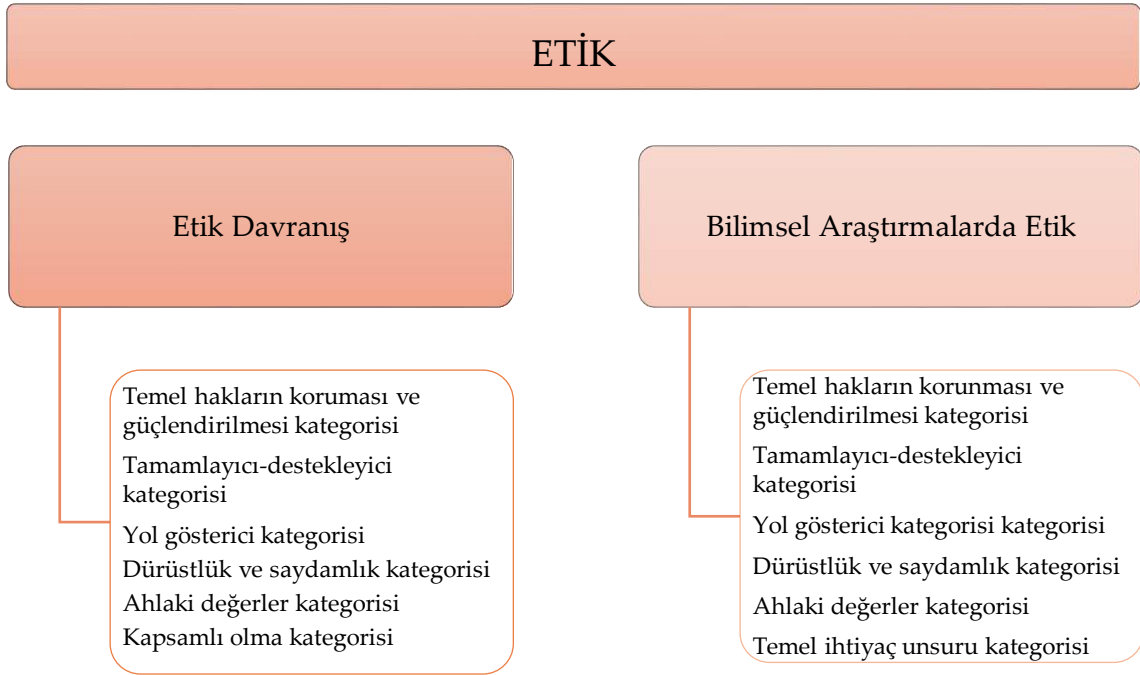
Veri Toplama Aracı ve Süreci

Nitel araştırmalarda çevreye, sürece ve algılara ilişkin olmak üzere üç çeşit veri toplanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmada çocuk gelişimi lisans programına devam eden öğrencilerin etik davranış ve bilimsel araştırmalarda uygulanan etik kurallara yönelik algılarını belirlemek amacı ile yarı yapılandırılmış metafor formu (Saban, 2009) kullanılmıştır. Bu kapsamda her bir katılımcıdan “Etik davranış gibidir. Çünkü” ve “Bilimsel araştırmalarda etik gibidir. Çünkü” cümlelerin yazılı olduğu formlar verilerek tamamlaması istenmiştir. Metaforun veri toplama aracı olarak kullanıldığı çalışmalarda “gibi” kavramı genelde metaforun konusu ile kaynağı arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde çağrıştırmak için kullanılır (Saban, 2009). Bununla birlikte bu araştırmada “çünkü” kavramı da kullanılarak katılımcıların metaforları için gerekçelerini sunmaları istenmiştir. Araştırmanın verilerinde veri doygunluğuna göre hareket edilerek veri doygunluğu sağlanana kadar katılımcıların sayısı arttırılmıştır (Merriam, 2015).

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen metaforlar içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. İçerik analizinde, elde edilen verilerden yola çıkılarak, ilişkiler ve kavramlar ortaya konulmaktadır. Böylelikle verilerin içerisinde saklanan gerçekler ortaya çıkarılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin belirttikleri metaforlar Saban’ın (2008, 2009) çalışmalarında kullandığı metafor analizi aşamaları temel alınarak analiz edilmiştir. Bu aşamalar; kodlama ve ayıklama (1), örnek metafor derleme (2), kategori geliştirme (3), geçerlik ve güvenilirliği sağlama (4)’dür. *Kodlama ve ayıklama* aşamasında, çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin algılarını ortaya koyan metafor yanıtları 1’den 49’a kadar numaralandırılmış ve ürettikleri metaforlar alfabetik olarak sıralanmıştır. Analiz sırasında hiç metafor üretilmemiş cevaplar ya da birden fazla üretilen metaforlar ile gerekçeleri ile uyumlu olmayan 8 metafor formu çalışmanın dışında tutulmuştur. 41 metafor formunda etik davranış için 38, bilimsel araştırmalarda etik için 34 metafor olmak üzere 72 metafor üretildiği belirlenmiştir. *Örnek metafor derleme* aşamasında, öğrencilerin verdiği cevaplardan her metaforu en iyi olarak temsil ettiği düşünülen birer tane örnek metafor imgesi seçilmiştir. *Kategori geliştirme* aşamasında, üretilen metaforlar “etik davranış” ile “bilimsel araştırmalarda etik” kavramı için ortak özellikleri açısından incelenmiş ve ilgili alan yazın doğrultusunda kategoriler oluşturulmuştur. Bu kapsamda, etik davranış ve bilimsel araştırmalarda etik kavramına ilişkin kullanılan metaforlar altışar kategoride

toplanmıştır. Öğrencilerin hem etik davranış hem de bilimsel araştırmalarda etik kavramına ilişkin kullandıkları metaforlar “temel hakların korunması ve güçlendirilmesi, tamamlayıcı-destekleyici, dürüstlük ve saydamlık ve ahlaki değerler” olmak üzere beş aynı kategoride toplanmıştır. Etik davranış kavramı için “kapsamlı olması”, bilimsel araştırmalarda etik davranışı için ise “temel ihtiyaç unsuru” olmak üzere birer tane farklı kategoride toplanmıştır. Geçerlik ve güvenilirliği sağlama ise, Miles ve Huberman (2015)’in [Görüş birliği/ (Görüş birliği + Görüş ayrılığı) x 100] formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Elde edilen 72 metafordan üzerinde görüş ayrılığı olan iki metafor olduğu belirlenmiştir. Buna göre araştırmanın güvenilirliği $[70 / (70 + 2) \times 100]$ %97 olarak bulunmuştur. Ayrıca araştırmada elde edilen metaforlara yönelik onu en iyi temsil eden örnek metafor imgelerine bulgulara yer verilmiştir. Şekil 1’de veri analizi sonucunda oluşan kategorilere yer verilmiştir.

Şekil 1. Etik Davranış ve Bilimsel Araştırmalarda Etik Kavramlarına İlişkin Kategoriler

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın yürütülmesi için ilk adım olarak Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulu'ndan (19.09.2024 tarihli/07/465 nolu karar) onay belgesi alınmıştır. Etik izinlerin tamamlanmasının ardından, uygulama aşamasına geçilmiştir. Bu süreçte, katılımcılara çalışmanın tamamen gönüllülük esasına dayandığı ve istedikleri zaman çalışmayı sonlandırabilecekleri bilgisi verilmiş ve aydınlatılmış onam formu sunulmuştur. Katılımcıların yazılı izinleri alındıktan sonra uygulama aşamasına geçilmiştir. Veri toplama süreci, Helsinki Bildirgesi'nde yer alan kurallara uygun olarak ilerlemiştir. Araştırmanın gizliliği sağlamak amacıyla katılımcıların cevapları K1, K2... şeklinde kodlanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, katılımcıların etik davranış ve bilimsel araştırmalarda etiğe ilişkin geliştirdikleri metaforların yer aldığı kategorilere ve metafor örneklerine yer verilmiş ve her bir kategori başlıklar halinde ele alınmıştır.

Temel Hakların Korunması ve Güçlendirilmesi Kategorisi

Çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin etik davranış ve bilimsel araştırmalarda etik kavramına ilişkin belirttikleri metaforlar incelendiğinde, bu kavramları düzen sağlama, kurallara uyma, sınır koyma, savunucu, değiştirilemez kurallar ile ilişkilendirdikleri görülmektedir. Bu kategoride etik davranış kavramını; kanun, trafik levhası, yasa, kalkan, muhafız, zaman ve pili bitmeyen saat metaforları olmak üzere yedi metafor kullanırken, bilimsel araştırmalarda etiği ise anayasa, anayasanın ilk üç maddesi, yasa, avukat, kanundaki ceza ve infaz olmak üzere altı metafor kullanmışlardır.

Şekil 2. Temel Hakların Korunması ve Güçlendirilmesi Kategorisine Yönelik Metaforlar

Katılımcıların oluşturdukları metaforlara ilişkin açıklama örnekleri şu şekildedir:

"Etik davranış zaman gibidir. Zaman insanın hayatını düzene sokar ve şekillendirir. Etik de toplumu düzenler." (K29)

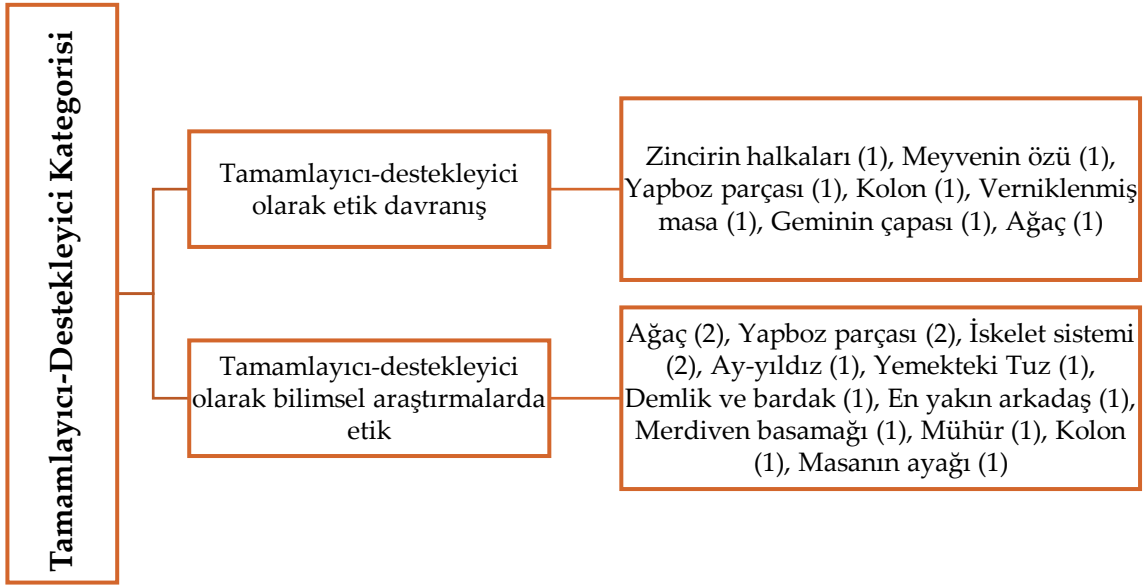
"Etik davranış ülkenin kanunları gibidir. Çünkü ülkenin düzeni sağlamak için belli yasaları ve uyulması gereken kuralları vardır." (K34)

"Bilimsel araştırmalarda etik anayasanın ilk üç maddesi gibidir. Çünkü değiştirilemez ve açık anlaşılır maddelerdir." (K3)

"Bilimsel araştırmalarda etik anayasa gibidir. Çünkü objektiflik, tutarlılık, saygınlık ve dürüstlük ilkesine dayanır." (K16)

Tamamlayıcı-Destekleyici Kategorisi

Bu kategorideki metaforlar incelendiğinde, öğrencilerin güçlendirici, tamamlayıcı, temel sağlayan, destekleyici, araştırmayı ayakta tutan, sonlandıran vb. ifadelerle açıkladıkları belirlenmiştir. Bu kategoride, zincirin halkaları, meyvenin özü, yapboz parçası, kolon, verniklenmiş masa, geminin çapası ve ağaç olmak üzere yedi metafor etik davranış kavramı için kullanırken, bilimsel araştırmalarda etik kavramı için ise ağaç, yapboz parçası, iskelet sistemi, ay-yıldız, yemekteki tuz, demlik ve bardak, en yakın arkadaş, merdiven basamağı, mühür, kolon ve masanın ayağı olmak üzere 11 metafor kullandıkları görülmüştür.

Şekil 3. Tamamlayıcı-Destekleyici Kategorisine Yönelik Metaforlar

Bu kategoride yer alan metafor örnekleri aşağıda verilmiştir:

"Etik davranış ağaç gibidir. Çünkü kökleri ne kadar sağlam olursa, yaprakları, meyveleri o kadar verimli olur." (K2)

"Etik davranış bir geminin çapası gibidir. Çünkü gemi okyanusta fırtınalar, dalgalar gibi zorlukları pusulası, yelkeni ve dümeni ile aşarak her yere ulaşabilir ancak en sonunda duracağı bir yeri olması için çapaya ihtiyacı vardır. Çapası olmadan hiçbir yerde var olmaz." (K6)

"Bilimsel araştırmalarda etik binayı ayakta tutan kolon gibidir. Kolon olmazsa bina çökeceği gibi bilimsel araştırmalarda etik yoksa o araştırmamanın bir değeri kalmaz." (K14)

"Bilimsel araştırmalarda etik mühür gibidir. Çünkü resmi bir belgeyi sonlandıran son aşama mührüdür, etik de araştırmamanın mührüdür." (K17)

Yol Gösterici Kategorisi

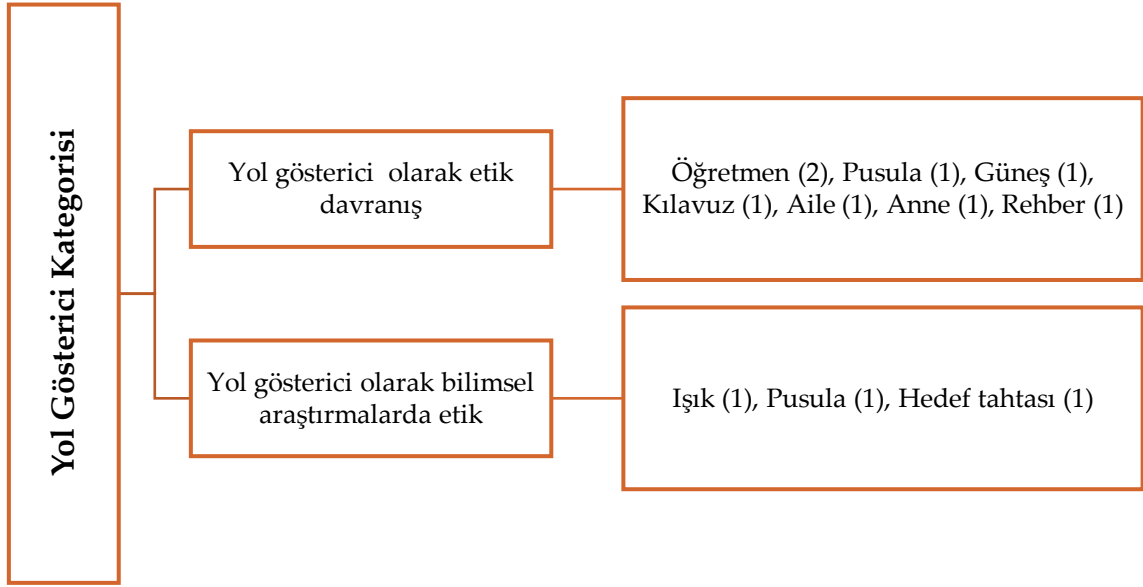
Bu kategoride katılımcılar etik davranış kavramını yol gösteren bir rehber, doğruları öğreten bir öğretmen, kılavuz vb. ifadelerini kullanarak açıklamışlardır. Etik davranış için katılımcılar, öğretmen, pusula, güneş, kılavuz, aile, anne, rehber olmak üzere altı metafor belirtirken bilimsel araştırmalarda etik için ışık, pusula ve hedef tahtası olmak üzere üç metafor belirtmişlerdir.

Katılımcıların oluşturdukları metaforlara ilişkin açıklama örnekleri şu şekildedir:

"Etik davranış bir rehber gibidir. Çünkü rehber doğru bir şekilde yol almamızı sağladığı gibi etik davranışta bu hayatta ve meslek hayatımızda yapılacak davranışlarda doğruyu gösteren bir rehber gibidir." (K10)

"Etik davranış öğretmen gibidir. Çünkü insana doğru bilgileri öğretir." (K22)

"Bilimsel araştırmalarda etik pusula gibidir. Çünkü etik sayesinde hangi yönden gitmemiz gerektiğini tayin ederiz." (K7)

Şekil 4. Yol Gösterici Kategorisine Yönelik Metaforlar

Dürüstlük ve Saydamlık Kategorisi

Bu kategoride, öğrenciler etik kavramlarını tarafsızlık, bilgilendiricilik, dürüstlük ve saydamlık gibi özelliklerle açıklamışlardır. Etik davranışı ifade etmek için terazi, saydam poşet, su damlası, gökyüzü, ayna, siyah-beyaz renk ve münazara olmak üzere yedi metafor kullanmışlardır. Bilimsel araştırmalarda etik kavramını ise hediye paketi, güvenlik kamerası, kan aldırma, düz duvar, panel ve kimyasal deney olmak üzere altı metaforla açıklamışlardır.

Şekil 5. Dürüstlük ve Saydamlık Kategorisine Yönelik Metaforlar

Bu kategoride yer alan metafor örnekleri aşağıda verilmiştir:

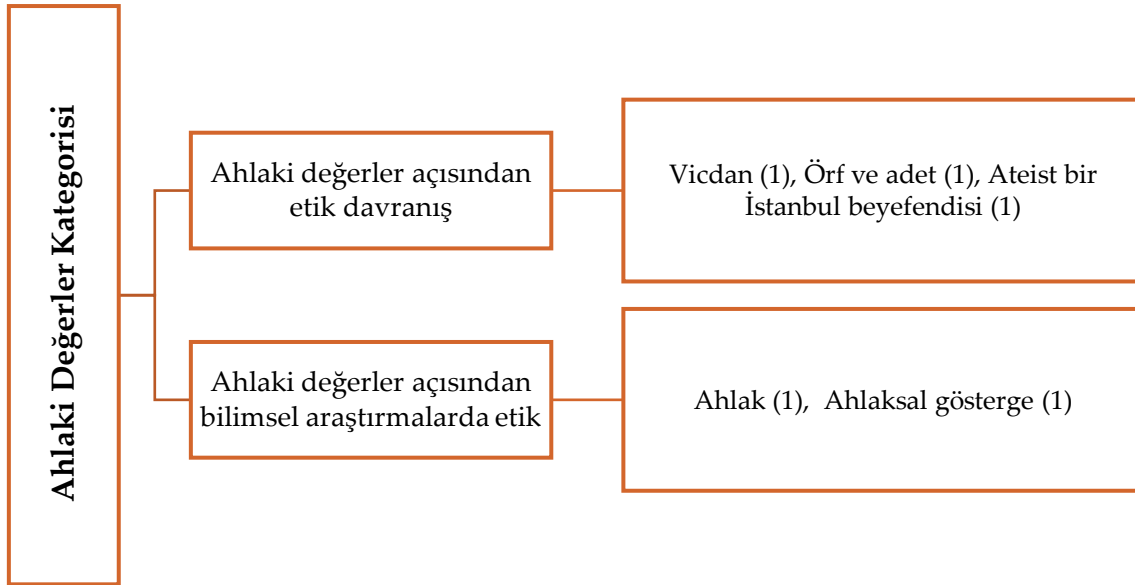
“Etik davranış gökyüzü gibidir. Çünkü pürüzsüz, saydam ve sonsuzdur.” (K3)

“Etik davranış, su damlası gibidir. Çünkü olabildiğince saf ve temiz olmalıdır.” (K23)

“Bilimsel araştırmalarda etik güvenlik kamerası gibidir. Çünkü yapılan çalışmalarda etik herkese açık olarak sunulmayan bilgileri içerir.” (K18)

Ahlaki Değerler Kategorisi

Bu kategoride elde edilen metaforlar incelendiğinde etik davranış kavramı vicdan, örf, adet, doğruluk, erdem vb. ifadelerle birlikte açıklanmıştır. Bu kategoride, etik davranış için vicdan, örf ve âdet, ateist bir İstanbul beyefendisi olmak üzere üç metafor belirlenirken, bilimsel araştırmalarda etik için ahlak ve ahlaksal gösterge olmak üzere iki metafor belirlenmiştir.

Şekil 6. Ahlaki Değerler Kategorisine Yönelik Metaforlar

Katılımcıların oluşturdukları metaforlara ilişkin açıklama örnekleri şu şekildedir:

“Etik davranış ateist bir İstanbul beyefendisi gibidir. Çünkü inandığı bir şey olmasa da ahlaki değerlerine bağlı, elegant ve çözümçüdür.” (K4)

“Etik davranış örf ve adet gibidir. Çünkü etik davranış kendi içinde yazısız değerler barındırır.” (K17)

“Bilimsel araştırmalarda etik ahlaksal gösterge gibidir. Çünkü, araştırmacının ve araştırmanın karakterini gösterir.” (K20)

Kapsamlı Olma Kategorisi

Bu kategoride öğrenciler etik davranış kavramını kapsamlı, içeriği olan, birçok bileşenden oluşan, çeşitli vb. ifadelerini kullanarak tanımlamışlardır. Bu kategoride; matruşka, nar, toplum, doğa, okyanus ve yemek çeşitliliği olmak üzere altı metafor belirtmişlerdir.

Şekil 7. Kapsamlı Olma Kategorisine Yönelik Metaforlar

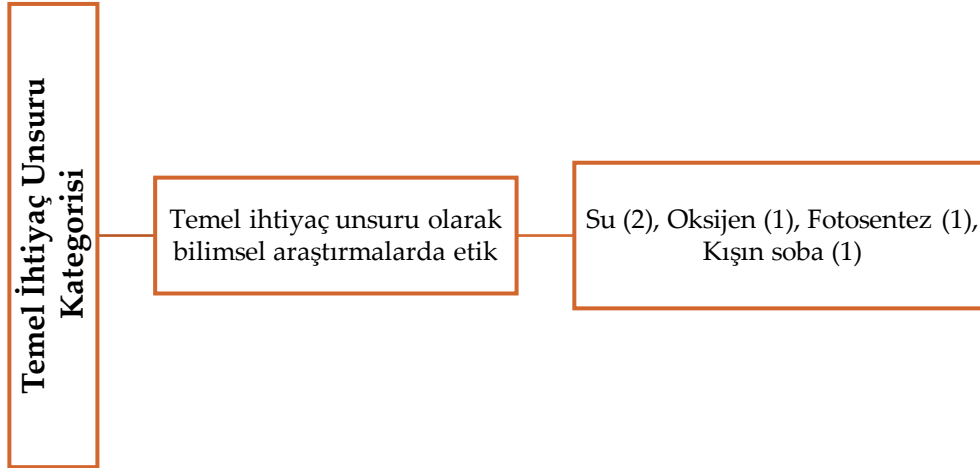
Öğrencilerin oluşturdukları metaforlara ilişkin açıklama örnekleri şu şekildedir:

"Etik davranış nar gibidir. Çünkü dışardan baktığımızda tek bir parçadır, ama parçalara ayırdığımızda birçok alt başlığı vardır." (K9)

"Etik davranış matruşka gibidir. Çünkü etik davranış tıpkı matruşka gibi birbiri içine geçmiş davranışlar bütünü oluşturur." (K14)

Temel İhtiyaç Unsuru Kategorisi

Bu kategoride bilimsel araştırmalarda etik kavramını açıklarken öğrenciler gerekli, yaşam için vazgeçilmez, temel unsur, olmazsa olmaz, vb. gibi ifadeleri kullanmışlardır. Bilimsel araştırmalarda etik kavramını su, oksijen, fotosentez ve kışın soba olmak üzere dört metafor kullanarak açıklamışlardır.

Şekil 8. Temel İhtiyaç Unsuru Kategorisine Yönelik Metaforlar

Bu kategoride yer alan metafor örnekleri aşağıda verilmiştir:

"Bilimsel araştırmalarda etik kışın soba gibidir. Çünkü kışı sobasız geçirmek ne kadar zorsa bilimsel araştırma da etiksiz zor ve manasızdır." (K2)

"Bilimsel araştırmalarda etik su gibidir. Çünkü hayat için en gerekli bileşendir ve susuz bir hayat mümkün değildir." (K9)

TARTIŞMA

Bu çalışmada çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin etik davranış kavramına ilişkin 38 metafor, bilimsel araştırmalarda etik kavramına ise 34 metafor ürettikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin hem etik davranış hem de bilimsel araştırmalarda etik kavramına ilişkin kullandıkları metaforların “temel hakların korunması ve güçlendirilmesi açısından, tamamlayıcı-destekleyici olarak, dürüstlük ve saydamlık açısından ve ahlaki değerler açısından” olmak üzere beş aynı kategoride toplandığı belirlenmiştir. Etik davranış kavramı için “kapsamlı olarak”, bilimsel araştırmalarda etik davranışı için ise “temel ihtiyaç unsuru olarak” birer tane farklı kategori ortaya çıktığı belirlenmiştir. Her iki kavram için de öğrencilerin cevaplarının çoğunlukla “temel hakların korunması ve güçlendirilmesi” ve “tamamlayıcı-destekleyici” kategorilerinde toplandığı görülmektedir. Çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin hem etik davranışa hem de bilimsel araştırmalarda etiğe ilişkin ürettikleri metaforlara bakıldığında bunların genellikle yapı benzerliğine dayandığı görülmektedir. Çalışmada, temel hakların korunması ve güçlendirilmesi kategorisinde öğrencilerin etik davranış ve bilimsel araştırmalarda etik kavramına ilişkin düzen sağlama, uyulması gereken kurallar, sınır koyma, sınırlayıcı, cezalandırıcı, savunucu ve değiştirilemez kurallar gibi ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Tamamlayıcı-destekleyici kategorisinde ise öğrencilerin, etik kavramını güçlendirici, tamamlayıcı, temel sağlayan ve destekleyici ifadelerle tanımladıkları görülmüştür. Eğitim fakültesi öğrencilerinin etik kavramına yönelik algılarının belirlendiğı çalışmada, metaforların çoğunun toplumsal düzen sağlayıcı kategorisinde toplandığı ve etik kavramının kurallara uyma, düzen sağlama ve sınırlama şeklinde açıklandığı bulunmuştur (Keskin vd., 2020). Tıp fakültesine devam eden öğrencilerle yapılan bir başka çalışmada ise, öğrencilerin etik kavramını sorun çözücü ve düzen sağlayıcı olarak tanımladıkları, en fazla metaforu ise toplumsal düzen sağlayıcı unsur olarak etik kategorisinde belirttikleri saptanmıştır (Keskin vd., 2019). Göktaş ve Aybek (2025) ise, felsefe öğretmenlerinin etik kavramını toplumun rehberlik, birleştirme ve düzenleme unsuru olarak gördükleri sonucuna ulaşmışlardır. İlgili literatürde de etik, bireysel ve toplumsal yaşamda huzur ile refahın sağlanması için gerekli olan değerler, ilkeler, normlar ve standartların varlığını tanımlamaktadır. Etik ilkeler, insanların bir arada yaşamalarını ve sosyal uyum sağlamalarını kolaylaştıran temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Koyuncuoğlu, 2023). Etik kurallar, toplumun refahı ve düzeni için oluşturulan yasalara kaynak sağlayan ilkeler olarak tanımlanabilir. Bu kuralların en temel özelliğı istenilen bir davranışın sistem içerisindeki sınırlarının belirlenmesidir (Pikhart, 2014). Bu doğrultuda çocuk gelişimi öğrencilerinin etiğı, bireyin haklarını savunan, toplumun düzenini sağlayan ve toplumu doğru davranışlara yönlendiren bir sistem olarak gördükleri söylenebilir.

Çalışmada, öğrencilerin hem etik davranış hem de bilimsel araştırmalarda etik kavramını dürüstlük ve saydamlık kategorisinde, tarafsızlık, bilgilendiricilik, dürüstlük ve saydamlık gibi özelliklerle açıkladıkları belirlenmiştir. Etiğın en önemli ilkelerinden biri dürüstlük ilkesidir. Kamu görevlileri etik davranış ilkeleri ile başvuru usul ve esasları hakkında yönetmeliğinin etik davranış ilkelerinin 9. maddesinde dürüstlük ve tarafsızlık ilkesi yer almaktadır (Keskin vd., 2020). Bu ilkeye göre, kamu görevlileri; tüm eylem ve işlemlerinde yasallık, adalet, eşitlik ve dürüstlük ilkeleri doğrultusunda hareket ederler. Görevlerini yerine getirirken ve hizmetlerden yararlandırımda dil, din, felsefi inanç, siyasi düşünce, ırk, cinsiyet gibi nedenlerle ayırım yapamazlar (<https://www.mevzuat.gov.tr>). Bilimde etik davranış için en önemli ilkelerden birinin dürüstlük olduğı belirtilmektedir (Sargeant ve Harcourt, 2019). Bu doğrultuda öğrencilerin etiğı temel kavramlarından olan dürüstlük ve saydamlık özellikleriyle açıklamaları onların etiğı ilişkin farkındalıklarının olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın diğeri bir sonucunda, öğrencilerin etik davranış ve bilimsel araştırmalarda etik kavramı için metaforlarını ahlaki değerler kategorisinde de belirttikleri belirlenmiştir.

Literatürde, etik ve ahlak kavramlarının ayırt edilmesinin ve bu iki kavramın birbiri yerine kullanılmamasının önemli olduğu vurgulanmaktadır (Alkan, 2022). Etik, temelde iyi ve doğrunun ne olduğunu araştıran, ahlaktan daha kapsamlı ve ayrıntılı bir disiplindir. Ahlak ise bireyin değer ve tutumlarını yansıtarak insanın yaşantısını temsil eder. Etik, bu değer ve tutumları ahlaki bakış açısıyla değerlendirerek kabul eder ya da etmez. Bu noktada, etik ve ahlak kavramlarının tanımları birbirine bağlıdır ve her biri diğerinden faydalanarak şekillenir (Uğurlu, 2020). Bu kavramların doğru ve yerinde kullanımı, yapılan araştırmaların, yorumların, sentezlerin ve analizlerin doğruluğunu artıracaktır. Birbirine bağlı olan tüm kavramlarda olduğu gibi, etik ve ahlak kavramları da zaman zaman yanlış anlaşılakta veya yanlış bir şekilde kullanılmaktadır (Mahmutoğlu, 2009). Etik ile ilgili yapılmış diğer çalışmalarda da (Keskin vd., 2019; Keskin vd., 2020; Turan, 2022) benzer şekilde öğrencilerin etiği ahlaki değerlerle ilişkilendirdikleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda çocuk gelişimi öğrencilerinin etik ve ahlak kavramlarını ayırmakta zorlandıkları söylenebilir.

Çalışmanın bir diğer sonucunda, çocuk gelişimi lisans öğrencilerinin hem etik davranış hem de bilimsel araştırmalarda etiğe ilişkin ürettikleri metaforların genellikle benzer yapılar taşıdığı ve olumlu ifadelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Turan (2022) tarafından yapılan bir başka çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin etik kavramına ilişkin olumlu metaforlara sahip oldukları belirlenmiştir. Lacroff ve Johnson (2003), bir kavrama yönelik metaforik düşünmenin bireyin içinde bulunduğu koşullardan, bilişsel durumundan ve sahip olduğu deneyimlerden etkilendiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin ürettikleri metaforların arka planında, onların kişisel deneyimlerinin ve bireysel koşullarının etkili olduğu söylenebilir. Bu durum, çocuk gelişimi öğrencilerinin etik davranışla ilgili ürettikleri metaforların, aldıkları eğitim ve bulundukları alanın etkilerini yansıttığını göstermektedir. Çocuk gelişimi lisans programında, öğrencilerin sağlık, eğitim ve sosyal alanlarda daha donanımlı ve verimli çalışmalarını sağlamak amacıyla seçmeli dersler sunulmaktadır. Bu dersler, öğrencilerin bilgi, beceri ve deneyim kazanmalarını sağlayarak etik anlayışlarını şekillendiren önemli bir eğitimsel etki yaratmaktadır (Aytekin ve Bülbün Aktı, 2015). Ayrıca, Kovecses (2002), öğrencilerin ürettikleri metaforların çevresel ve ruhsal özelliklerle bağlantılı olduğunu, kültürel yapılar, fiziksel çevre, ilgi ve yetenekler, yaşantılar ve hazır bulunuşluk düzeyinin de farklı metaforların oluşumunda belirleyici faktörler olduğunu belirtmektedir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın sadece çocuk gelişimi öğrencileri ile yapılmış olması çalışmanın bir sınırlılığıdır. Sağlık Bilimleri fakültesindeki diğer bölümlerindeki öğrencilerle çalışmanın gerçekleştirilmemesi ve öğrencilerin metaforlarının karşılaştırılmaması araştırmanın sınırlılığı olarak görülebilir. Ayrıca, araştırma nitel bir yöntemle yapılmış olup, nicel veriler elde edilmediği için öğrencilerin etik davranış algılarıyla ilgili istatistiksel analizler yapılamamıştır. Bu durum da daha geniş bir topluluğun etik algılarına dair genellenebilir sonuçlar elde etmeyi sınırlamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, etik kavramının pekiştirilmesi, etik ile ahlak arasındaki farkın anlaşılması, bilimsel araştırmalarda uyulması gereken etik kuralların benimsenmesi ve etik davranışların içselleştirilmesi açısından etik eğitimi önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle çocuklarla çalışan uzmanlar, öğretmenler ve araştırmacıların, farklı sınıf düzeylerinde meslek etiği, uygulamalı etik ve teorik etik gibi dersler alarak bu konuda bilgi sahibi olmaları kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarında nitelikli etik derslerinin müfredata dahil edilmesi ve bu

derslerin uzman öğretim elemanları tarafından verilmesi, konunun sağlıklı bir şekilde ele alınması açısından gereklidir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, farklı yöntemler ve daha geniş örneklem grupları kullanarak araştırmanın sınırlılıklarını aşılabılır ve etik kavramıyla ilgili daha kapsamlı sonuçlar ortaya koyabilir. İleriye dönük çalışmalarda, etik dersi alan ve almayan üniversite öğrencileri veya farklı öğretim kademelerindeki öğrencilerle etik konusunda araştırmalar gerçekleştirilebilir. Bu şekilde, etik kavramı hakkında alan bilgisi olan katılımcılarla diğer katılımcılar arasında bir fark olup olmadığı belirlenebilir. Bununla birlikte, çocuk gelişimi bölümü dışındaki farklı branşlardaki öğrencilerle etik kavramıyla ilgili etik durum düzeylerinin ve metaforların belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir.

Etik Kurul Onayı: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 19.09.2024 tarih ve 07/465 sayılı karar numarası ile izin alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

KAYNAKLAR

- Alkan, V. (2022). Ahlak, Etik ve Teorileri. A. R. Erdem ve S. Şimşek (Eds.) *Eğitimde Ahlak ve Etik* içinde (s.1-14). Ankara: Eğiten Kitap.
- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim/Öğretim Açısından İncelenmesi. *Milî Eğitim*, 171, 100-108.
- Aytekin, Ç. ve Bülbün Aktı, B. (2015). Bologna Çalışmaları Kapsamında Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü Lisans Programı Güncelleme Çalışmaları. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(3), 19-27.
- Boutroux, E. (2023). Ahlâk ve Demokrasi. *Mütefekkir*, 10(19), 277-285.
- Çakmak, Z. (2018). Çocukların Katılımıyla Yürütülen Araştırmalarda Etik. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21(41), 30-37.
- Esmer, Y. ve Özdaşlı, K. (2023). Bilimsel Araştırmalarda Etik: Kavramlar ve İlkeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 13(3), 397-409.
- Göktaş, D. and Aybek, B. (2025). Examination of the Ethical Positions of Philosophy Group Teachers and Their Perception of Metaphors Related to The Concept of Ethics. *Anadolu University Journal of Education Faculty*, 9(1), 24-43.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8044&MevzuatTur=7&MevzuatTe tip=5> [Erişim Tarihi: 14.05.2025].
- Kaçmaz, C., Kay, M. A., Boğa, E., Temiz, A., Ayanoğlu, M. ve Sağlam, M. (2021). Türkiye'de Çocuk Gelişimci Olmak: Çalışma Alanları, Görev ve Yetkileri. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 4(8), 117-133.
- Keskin, M. Ö., Aksakal, E. ve Yücetürk, C. (2020). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Etik Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(4), 49-61.
- Keskin, M. Ö., Yıldız, Ö. Ö., ve Aksakal, E. (2019). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Etik Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. *İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 300-313.

- Kovecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. UK: Oxford University Press.
- Koyuncuoğlu, B. (2023). Etik Nedir, Ne Değildir? B. Koyuncunoğlu, (Ed.), *Çocuk ve Etik* içinde (s.1-23). Ankara: Eğiten Kitap.
- Lakoff, G., ve Johnson, M. (2003). *Metaforlar/Hayat, Anlam ve Dil* (Çeviren, Demir, G. Y.). İstanbul: Paradigma.
- Mahmutoğlu, A. (2009). Etik ve Ahlâk; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 81(463-464), 225-249.
- Meray, M. S. (2023). Genel Ahlak Bağlamında Erişimin Engellenmesi. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 456-486.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. (Çeviren, Turan, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2015). *Nitel Veri Analizi* (Çeviren, Akbaba Altun, S. ve Ersoy, A.). Ankara: Pegem Akademi.
- Patton, M.Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (Çeviren, Bütün, M. ve Demir, S.B.). Ankara: Pegem Akademi.
- Pikhart, M. (2014). New Horizons of Intercultural Communication: Applied Linguistics Approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 152, 954-957.
- Saban, A. (2008). Okula İlişkin Metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55(55), 459-496.
- Saban, A. (2009). Öğretmen Adaylarının Öğrenci Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Zihinsel İmgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Sargeant, J., ve Harcourt, D. (2010). *Çocuklarla Yapılan Araştırmalarda Etik*. (Çeviren, Rakap, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Şenyuva, E. and Kaya, H. (2013). Metaphors for the Internet Used by Nursing Students in Turkey: A Qualitative Research. *Eurasian Journal of Educational Research*, 50, 87-106.
- Taştepe, T. ve Akyol, A. K. (2014). Hastanelerde Görev Yapan Çocuk Gelişimcilerin Çalışma Ortamları ile Mesleklerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 29-54.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (2023). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr> [Erişim Tarihi: 04.03.2025].
- Tunca, N., Alkın-Şahin, S., Sever, D. and Aktaş, B. Ç. (2015). Teachers' Level of Compliance to Ethical Values Based on Secondary Students' Perceptions. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(2), 398-419.
- Turan, F. D. (2022). Hemşirelikte Etik Dersini Alan Hemşirelik Öğrencilerinin Etik Kavramına İlişkin Algıları: Bir Metafor Çalışması. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 403-412.
- Uğurlu, H. (2020). Bilimsel Araştırmalarda Etik. *Ahi Evran Akademisi*, 1(1), 67-78.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2025, 8(9): 691-713.

DOI: [10.26677/TR1010.2025.1576](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1576)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Karstik Alanlarda Doğal Ortam-İnsan İlişkisi: Muğla Polyesi Örneği*

Dr. Öğr. Üyesi Funda ALTAN AYDIN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Van, e-posta: fundaaltan@yyu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0766-8412>

Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU, Emekli Öğretim Üyesi, e-posta: alifuatdogu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6104-3915>

Dr. Öğr. Üyesi Rıfkı SINDIR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Van, e-posta: rifikisindir@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4723-5184>

Öz

Bu çalışma, Muğla Polyesi'ndeki doğal ortam-insan etkileşimini incelemektedir. Tektono-karstik özellikler taşıyan bu polye, hem morfolojik yapısı hem de tarihsel süreçte şekillenen beşerî faaliyetler bakımından özgün bir coğrafi alandır. Çalışmada polyenin jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, yerleşim düzeni, tarım yapısı, yaylacılık faaliyetleri ve çevresel sorunlar bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma, 2021-2023 yılları arasında yapılan arazi gözlemleri, yerel halk ve kurumlarla yapılan görüşmeler, resmi kurumlardan temin edilen veriler ve literatür incelemesine dayanan nitel yöntemlerle yürütülmüştür. Ayrıca Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak alanın morfolojik yapısı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Muğla Polyesi'nin karstik yapısının beşerî faaliyetler üzerinde belirleyici olduğunu, ancak son yıllarda bu doğal yapının yeterince dikkate alınmadan kullanıldığı alanlarda çeşitli çevresel ve yapısal sorunların ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle taban suyu seviyesinin yüksekliği, düdenlerin işlev kaybı, yaylacılık sistemlerinin bozulması, plansız yapılaşma ve çevre kirliliği polye ekosisteminin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu bağlamda çalışma, karstik alan yönetiminin önemine dikkat çekerek çözüm odaklı öneriler sunmaktadır.

* Bu çalışma "Muğla ve Çevresindeki Polyelerin Morfolojik Özellikleri ve Karstik Alan Yönetimi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muğla Polyesi, Doğal Ortam-İnsan Etkileşimi, Arazi Kullanımı, Karstik Alan Yönetimi.

Makale Gönderme Tarihi: 04.06.2025

Makale Kabul Tarihi: 05.09.2025

Önerilen Atıf:

Altan Aydın, F., Doğu, A. F. ve Sındır, R. (2025). Karstik Alanlarda Doğal Ortam-İnsan İlişkisi: Muğla Polyesi Örneği, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(9): 691-713.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2025, 8(9): 691-713. DOI: [10.26677/TR1010.2025.1576](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1576)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Natural Environment-Human Relationship in Karstic Areas: The Case of Muğla Polje

Assistant Prof. Dr. Funda ALTAN AYDIN, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Van,
e-mail: fundaaltan@yyu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0766-8412>

Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU, Retired Faculty Member, e-mail: alifuatdogu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6104-3915>

Assistant Prof. Dr. Rıfki SINDIR, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Van, e-mail:
rifikisindir@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4723-5184>

Abstract

This study explores the interaction between the natural environment and human activities in the Muğla Polje, a tectono-karstic landform with unique morphological and geographical characteristics. It examines the polje's geological and geomorphological features, settlement patterns, agricultural practices, transhumance, and environmental challenges through a holistic lens. Qualitative methods were employed, including field observations (2021–2023), interviews with local residents and institutions, analysis of official data, and literature review. Geographic Information Systems (GIS) were used to analyze the area's morphology. Findings show that the karstic structure heavily influences human activity. However, neglect of this natural structure in recent years has led to environmental and structural problems. High groundwater levels, malfunctioning ponors, the decline of transhumance systems, unplanned urbanization, and pollution pose serious threats to the sustainability of the ecosystem. The study underscores the importance of effective karst area management and provides solution-oriented recommendations for ensuring ecological balance and sustainable land use in the region.

Keywords: Muğla Polje, Naturel Environment-Human Interaction, Land Use, Karst Area Management.

Received: 04.06.2025

Accepted: 05.09.2025

Suggested Citation:

Altan Aydın, F., Doğu, A. F. and Sındır, R. (2025). Natural Environment-Human Relationship in Karstic Areas: The Case of Muğla Polje, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(9): 691-713.

GİRİŞ

Karstik araziler, çözünebilir nitelikteki karbonatlı kayalar nedeniyle özellikle beşeri müdahalelere karşı kırılgan, hassas ve savunmasız ortamlar (Guo vd., 2013:2427) olarak kabul edilmelerine karşılık dünya genelinde insanlar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmakta ve bu arazilerin ekosistemleri büyük bir baskıya maruz kalmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar bugün karstik alanların dünya yüzeyinin %7-12'sini, bazıları ise yaklaşık %20'sini kapladığını ileri sürmektedir. Dünya nüfusunun ise yaklaşık dörtte biri bu alanlarda yaşamakta ya da bu alanların kendine özgü hidrolojisinden etkilenmektedir. Ayrıca, yine dünya nüfusunun %20-25'i günlük su ihtiyacını yalnızca karst akiferlerinden sağlamaktadır (Ford ve Williams, 2007:1; Hartmann vd., 2014:1; Frumkin, 2013:1; Xu vd., 2016:1). Türkiye'nin ise yüz ölçümünün yaklaşık %40'ı karstlaşmaya uygun kayalardan meydana gelmekte, hatta yeraltı karstlaşması da dâhil edildiğinde bu oran % 65'lere ulaşmaktadır (Nazik, 2016:128). Slavca "tarla" anlamına gelen ve Güney Slovak (Sırpça-Hırvatça) orijinli olan "polye"ler ise, çanak ve depresyon şeklindeki karstik yerçekillerin en büyüğünü ifade etmektedir (Alagöz, 1944:43; Ege, 2017:33; Hoşgören, 2003:87). Polyeler, etrafı dağlar yahut tepelerle çevrili geniş düzlükler olmaları hasebiyle arızalı bir topoğrafyaya sahip olan karst sahalarında yerleşme ve tarım başta olmak üzere beşeri anlamda en yoğun kullanılan alanların başında gelmektedir. Bu sebeple de özellikle litoloji gereğince oldukça hassas bir yapıya sahip olan polyelerde yoğun beşeri müdahaleler birtakım doğal ve beşeri sorunlara hatta hayati risklere sebebiyet verebilmektedir. Türkiye'de sık karstın önemli örneklerinden biri olan Muğla Polyesi ise hem karst-insan ilişkisinin çok net bir biçimde gözlemlendiği hem de söz konusu karşılıklı ilişkide zaman içerisinde özellikle karstik sistemin göz ardı edilmesi sebebiyle birtakım sorunların yaşandığı önemli alanlardandır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın amaçları Muğla Polyesi'ndeki karstik gelişimi ve polyenin morfolojik özellikleri ile insan faaliyetleri arasındaki ilişkisini ortaya koymak ve bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan mevcut sorunları tespit ederek birtakım çözüm önerileri sunabilmektir.

ÇALIŞMA ALANI

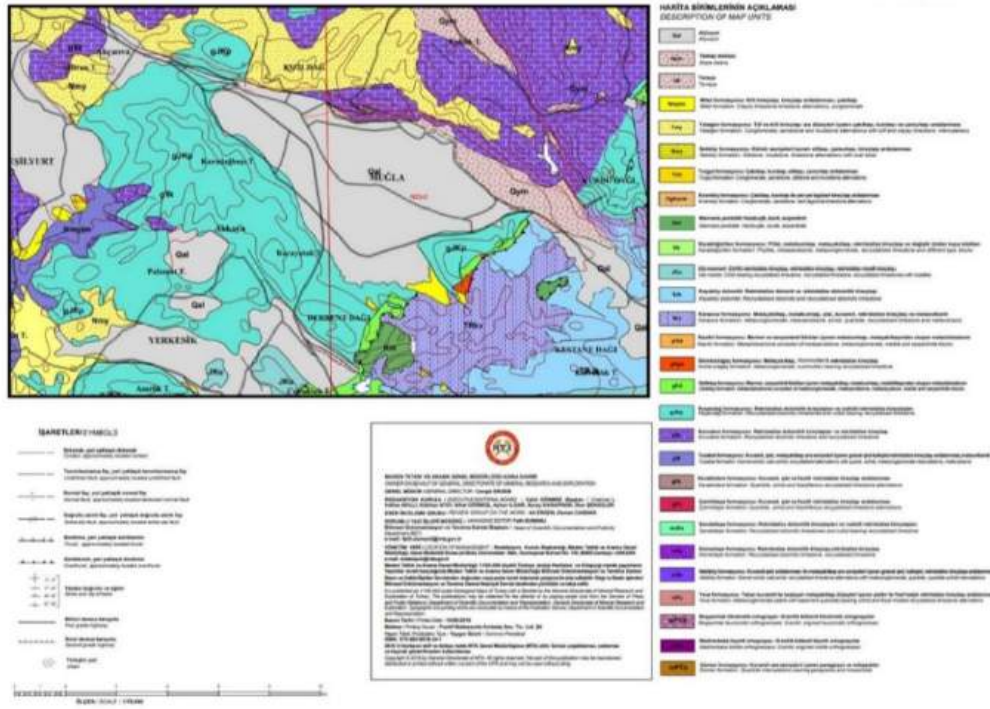
İnceleme alanı Güneybatı Anadolu'nun Menteşe Yöresi'nde, Muğla İli sınırları içerisinde yer alır. Menteşe Yöresi'nde genel olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanım gösteren Menteşe Dağları ve bu dağlar arasında yer alan birçok polye bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan Muğla Polyesi alan itibarıyla yöredeki polyelerin hem en büyüğü hem de en karakteristik özelliklere sahip olanıdır.

Şekil 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

Karışık bir tektonik yapıya sahip olan araştırma sahasının genel jeolojik karakterini belirleyen ana unsurlar; Göktepe Napı ve Neojen sonrası meydana gelen tektonik hareketler (özellikle faylanma) dir. Polyenin özellikle kuzey ve kuzeydoğusu ile batı ve güney kısımları tamamıyla Göktepe Napı'na ait Orta-Geç Triyas yaşlı *Kurudere Formasyonu* ve Jura-Kretase yaşlı *Paşalıdağ Formasyonu* tarafından çevrelenmiş durumdadır. Her iki formasyonun bünyesinde her ne kadar saf olmasa da temelde karstlaşma için en uygun kayaç grubu olan kalker (çalışma sahasında rekristalize kalker yoğunluktadır) ve rekristalize dolomit bulunmaktadır (MTA Genel Müdürlüğü, 2023).

Oluşum ve gelişiminde tektonizmanın çok etkili olduğu Muğla Polyesi “yapısal” yani “tektono-karstik” polyeler grubunda yer alır. Nitekim polye, kuzeyden kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Muğla Fayı ile sınırlanmış ve polyenin gelişimi bu fay doğrultusunda olmuştur. Polyenin kuzey kenarı boyunca uzanan ve bu alandaki topoğrafyayı şekillendiren ana etken olan Muğla Fayı, Güneybatı Anadolu’da yer alan aktif bir yapıdır. Batı-kuzeybatı ve doğu-güneydoğu gidişli ve güneybatıya eğimli olan ve normal fay karakterindeki bu kırık Muğla il merkezi ile güneydoğuda yer alan Gölcük Köyü arasında yaklaşık 25 km uzunluktadır. Fay, il merkezinin kuzeybatısında yer alan Akçaova civarında yaklaşık doğu-batı konumlu fay kolları ile kuzeybatı-güneydoğu gidişli fakat kuzeydoğuya eğimli Yatağan Fayı ile birleşir (Akyüz vd., 2021:235).

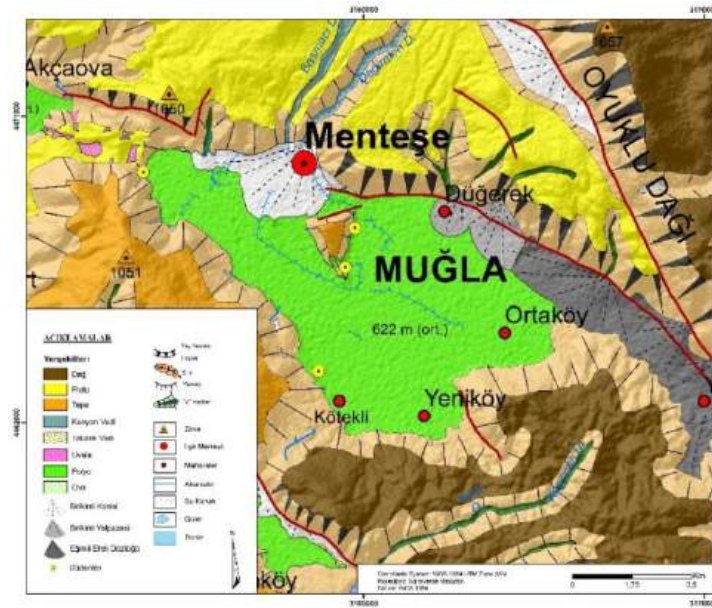

Şekil 2: Araştırma Sahasının Jeoloji Haritası

Kaynak: (Alan vd., 2022’den düzenlenmiştir).

Muğla Kalker Platosu (Kayan, 1979:4) üzerinde yer alan Muğla Polyesi, Menteşe Platosu’nun bir bölümünü oluşturmakla birlikte Doğu Menteşe Dağları ve Batı Menteşe Dağları’nın arasında bulunmaktadır. Doğu Menteşe Dağları içerisinde Madranbaba Dağı (1792 m) ve Oyuklu Dağı (1892 m) yer almakta ve Oyuklu Dağı inceleme alanının kuzeydoğu sınırını oluşturmaktadır. Batı Menteşe Dağları ise Beşparmak Dağları (1332 m) ve Marçalı Dağı (1396 m)’ndan oluşur. Bunlardan Marçalı Dağı çalışma sahasının güneybatısında yer alır. Sahanın ana tektonizmasına ve dağlık kütlelerin uzanışlarına paralellik gösteren ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda

uzanan Muğla Polyesi 31,5 km²'lik alana sahiptir. Genel görünüm itibariyle kabaca üçgene benzeyen polye, deniz seviyesinden ortalama 622 m yüksekte yer alır. Polye tabanının en alçak noktası ise ortalama 580 m'dir (Altan Aydın, 2023).

Şekil 3: Muğla Polyesi'nin Jeomorfoloji Haritası

Kaynak: (Altan Aydın, 2023).

Polyenin kuzey yamaçları faylanmaya (Muğla Fayı) bağlı olarak diğer yamaçlara göre oldukça diktir ve burada basamaklı bir yükselim söz konusudur. Aynı zamanda kuzey yamaçlar tektonizma, flüvyal süreçler ve karstik süreçler ile şekillenmiş bir topoğrafyaya sahiptir. Depresyonun bu bölümünde faylı yamaçlar, birikinti konisi, kanyon vadiler, birikinti yelpazesi ve eğimli etek düzlüğü yer alır.

Muğla Polyesi'nin diğer kenarları ise kuzey yamaca nazaran daha sade bir morfolojiye sahiptir. Depresyonun batısında Karadağ (1034 m), güneybatısında Derbent Dağı (955 m) bulunmaktadır. Kayan'ın (1979:136) da ifade ettiği gibi her iki dağlık kütle bölgedeki genel tektonik çarpılmaya uygun asimetrik bloklar şeklindedir. Polyenin güneyinde ise kuzeydeki gibi basamaklı bir yükselim yerine direkt yükselme vardır. Ancak buradaki yükselti kuzey yamaçlara nazaran daha azdır (800-900 m lerde). Ayrıca güney yamaçlar, doğu ve batı yamaçlara göre daha arızalı olup, yassı ve kubbe biçimli dağ ve tepelerle çevrelenmiştir.

Şekil 4: Muğla Depresyonu Kuzeydoğusundan Derbent Dağı ve Karadağ İle Ova Tabanında Yer Alan Hamursuz Tepe'nin Görünümü.

Depresyonun tabanında ise ovanın kuzey kesimine yakın olan orta bölümlerinde Hamursuz Tepe adı verilen ve ana kayadan oluşan bir tepe mevcuttur (Bknz. Şekil 4). Daha önceden sahada çalışmalar yapan Darkot ve Erinç (1954), Gözenç (1964), Darkot ve Tuncel (1978) gibi araştırmacılar Hamursuz Tepe'nin "hum" karakterinde olduğunu ifade etmişlerdir (Akt. Kayan, 1979). Tarafımızca yapılan saha çalışmalarında elde ettiğimiz bulgular da Hamursuz için "hum" ifadesini kullanmanın daha doğru olduğunu göstermiştir. Gerek inceleme alanının litolojik yapısı gerekse karstlaşmanın oldukça gelişmiş olması, ilaveten Hamursuz Tepe'nin tipik "hum" karakterine uyacak şekilsel ve litolojik özellikler taşıması bu bilgiyi desteklemektedir. Bu nedenle bugün tamamıyla Kretase kireçtaşından müteşekkil Hamursuz Tepe, "hum" karakterinde bir karstik aşınım artığı olan tanık tepe niteliğinde Muğla depresyonunun tabanında yer almaktadır. Aynı zamanda Hamursuz Tepe bugün düz ova tabanının tek engebesidir.

Muğla Polyesi akarsularının yüzeysel çıkışı olmadığı için polye, morfolojik anlamda dışa kapalı bir havzadır. Ancak her ne kadar kapalı bir depresyon olarak düşünülse de aslında düdenler vasıtasıyla ve ova tabanından sızma yoluyla yeraltına karışan sular Gökova Körfezi kuzeydoğusunda yer alan Azmak Deresi ile denize dökülmektedir. Açıkl (2012:130) tarafından yapılan çalışma ile Muğla Kalker Platosu'nda yer alan polyelerin pek çoğunun sularının yeraltı su sistemi vasıtasıyla Azmak Deresi'ne ve buradan da Gökova Körfezi'ne boşaltıldığı ortaya konulmuştur. Bu nedenle morfolojik anlamda kapalı olan Muğla Ovası aslında hidrolojik olarak açık havza özelliği taşımaktadır.

Düdenler, polyelerdeki genel karst işleyişi için büyük önem arz eden morfolojik birimlerdir. Genel olarak düdenler; dolin, uvala ve polye gibi karstik depresyonların sularını yeraltına taşıyarak tahliye eden karstik pencerelerdir. Tipik bir polye karakterinde olan Muğla Ovası'nın tabanında yer alan düdenler de saha için büyük önem taşımaktadır. Çünkü özellikle ova tabanı kışın yağışın bol olduğu zamanlarda sularla kaplanmakta ve yer yer geçici göllere dönüşmektedir. Polye tabanında bulunan düdenler ise bu suların tahliye edilmesinde önemli görev üstlenmektedir. Polyede yağışlı dönemde suların özellikle toplandığı iki ana alan mevcuttur. Bu alanlar aynı zamanda 580-590 m'lik yükseltileri ile polye tabanının en alçak noktalarıdır. Bunlardan biri ovanın kuzeybatısında yer alan Karaçayır mevki, diğeri ise Hamursuz Tepe güneydoğusudur. Polyede yoğun göllenmenin meydana geldiği bu iki nokta aynı zamanda düdenlerin bulunduğu alanlara karşılık gelir. Ayrıca polyenin güneybatısında yer alan Kötekli Mahallesi'nde de bir düden mevcuttur (Altan Aydın, 2023).

Şekil 5: A: Hamursuz I Düdeni B: Hamursuz II Düdeni. C: Karaçayır Düdeni. D: Kötekli Düdeni.

Akdeniz iklimi özelliklerinin hüküm sürdüğü Muğla'da genel olarak kışlar ılık ve bol yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Ancak bu özellik daha çok ilin kıyı kesimlerinde görülmekte olup çalışmaya konu olan Muğla Polyesi'nin ilin iç kesimlerinde yer alması sebebiyle kışlar daha sert geçtiği için bozuk Akdeniz iklimi özellikleri görülür. Ayrıca Muğla, kıyından hemen yükselen orografik koşullar nedeniyle ülkemizde Akdeniz ikliminin görüldüğü birçok alana nazaran daha fazla yağış almaktadır. Öyle ki uzun yıllık (1988-2022) ortalama yağış miktarı 1142 mm'dir. Bu değer ilin diğer birçok ilçesindeki yıllık ortalama yağış miktarından daha fazladır (Fethiye 958 mm, Milas 819 mm, Köyceğiz 861 mm, Bodrum 980 mm). Bu durumun asıl sebebi ise yükseltiden ziyade orografik koşullardır. Gerçekten Muğla'ya batıdan ve güneybatıdan sokulan nemli hava kütleleri polye sınırları dâhilinde bulunan merkez ilçenin (Menteşe) kuzeyinde, özellikle Yılanlı

Dağı (Oyuklu Dağı) önlerinde yükselirken bol yağış bırakmaktadır. Dolayısıyla diyebiliriz ki, litoloji itibarıyla karstlaşma açısından zaten uygun olan polyede Akdeniz iklim özelliklerinin görülmesi ve orografik koşullar nedeniyle Akdeniz iklim bölgesinin ortalamasına göre yağışın daha yüksek olması karstlaşmanın gelişmesi için daha uygun bir ortam oluşturmuştur.

Kalın bir kalker istifi üzerinde yer alan inceleme alanında karstik alanlara özgü hidrografik sisteme uygun olarak yüzeysel akış oldukça azdır. Buna karşın çalışma sahası yeraltı su sistemleri bakımından oldukça zengindir. Yörede yüzeydeki mevcut akarsuların büyük kısmı yüzeyden sızma ve düdenler vasıtasıyla yeraltına ulaşır.

Muğla ve çevresinin doğal bitki örtüsü iğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar ile ağaçlık ve çalılardan oluşan makilik alanlardır. Yörenin ormanlık alanı içerisinde kızılçam (pinus brutia) oldukça geniş yer kaplar. Kalker anakayanın yaygın olduğu yerlerde ise daha çok adaçayı (salvia fruticosa), lavanta çiçeği (lavendula officinalis), kekik (thymus), süpürge çalısı (calluna vulgaris), laden (Cistus gibi) gibi garig (frigana) formasyonları yer alır (Kayan, 1971:319; Güner, 2001:9).

Yörede en yaygın olan toprak grupları kırmızı kahverengi Akdeniz toprakları (özellikle polyenin kuzey kesimlerinde) ile kırmızı Akdeniz toprakları (daha çok polye güneyinde) dir. Polye tabanında ise daha çok kolüvyal ve alüvyal topraklar yer alır.

YÖNTEM

Çalışma, saha araştırmalarından elde edilen veriler, literatür taraması ile yerel halk ve çeşitli kurumlarla yapılan görüşmeler sonucunda ulaşılan bilgiler ışığında şekillendirilmiştir. Çalışmanın teorik ve ampirik açıdan desteklenmesi adına çoklu veri seti kullanılmıştır. Araştırmanın temel veri kaynağını 2021, 2022 ve 2023 yıllarında hem yaz hem de kış aylarında olmak üzere toplamda 4 kez gerçekleştirilen saha çalışmaları oluşturmaktadır. Bu süreçte araştırma metodolojisi olarak gözlem metodu benimsenmiştir ve tam katılımcı rolü üstlenilerek katılımcı gözlemler gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmaları sırasında çeşitli kurum ve kuruluşlar, STK'lar ve yerel halk ile de görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca konu ve alana ilişkin literatür detaylı bir şekilde taranarak çalışmanın teorik arka planı oluşturulmuştur. Harita Genel Müdürlüğü'nden (HGM) temin edilen 1/25.000 ölçekli N20c1 ve N20c2 paftalarına ait topoğrafya haritaları ve Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nden (MTA) alınan 1/100.000 ölçekli jeoloji haritası faydalanılan diğer veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu veriler Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılarak işlenmiş, amaca uygun görsel materyaller hazırlanmıştır.

MUĞLA POLYESİ'NDE DOĞAL ORTAM-İNSAN İLİŞKİSİ

İnsan varoluşundan bu yana doğal ortamla kaçınılmaz olarak sürekli ilişki içerisinde olmuştur. İnsan ile doğal ortam arasındaki bu etkileşim tarih boyunca hem toplumların gelişiminde belirleyici bir rol oynamış hem de yeryüzünün şekillenmesinde etkili olmuştur. Coğrafi koşullar, iklim özellikleri, topoğrafya ve doğal kaynaklar insan yaşamını biçimlendirirken, insan da bu koşulları kendi ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürmüş ve şekillendirmiştir. Bu karşılıklı etkileşim, sadece fiziki çevrede değil, ekonomik faaliyetlerden yerleşim düzenine ve kültürel yapıya kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur. Doğal ortam-insan ilişkisini anlamak hem geçmişteki yerleşim kararlarını ve yaşam biçimlerini değerlendirmek hem de gelecekteki sürdürülebilir çevre politikaları için sağlam bir temel oluşturmak açısından önemlidir. Bu bağlamda, belirli bir coğrafi alandaki doğal ve beşerî unsurların etkileşimini incelemek, insan-doğa ilişkisine dair daha derinlemesine bir kavrayış sunar. Bu çerçevede, Güneybatı Anadolu'da yer alan Muğla Polyesi, karstik yapısıyla öne çıkan doğal özellikleri ve tarih boyunca gelişen

yerleşme yapısıyla, doğal ortam-insan etkileşiminin somut olarak gözlemlenebildiği özgün bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye Karst Sınıflaması'na göre Türkiye karstı 6 karst bölgesi ve 10 karst alanına ayrılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre araştırma sahası "Toros Dağları Karst Bölgesi"nde "Batı Toroslar Karst Alanı" içerisinde yer almaktadır (Nazik ve Tuncer, 2010:6). Batı Toroslar'da Orta Toroslar'daki sıkışma rejiminin KB-GD'ya doğru gerilme rejimine geçmesiyle birlikte Orta Toroslar'dan farklı olarak karstlaşma düzeyden (derin karst) yanala (sığ karst) kaymıştır. Nitekim Batı Toroslar'ın karakteristik özelliği GB'ya, Afrika Levhası'nın üzerine doğru bir genişlemenin olmasıdır. Bu genişleme bölgede karst taban seviyesinin yüzeye çıkmasına neden olmuş, bu nedenle Batı Toroslar'da daha çok sığ karst gelişim göstermiş, buna bağlı olarak da daha çok polye ve uvala gibi yanall gelişim gösteren yüzey şekilleri meydana gelmiştir (Nazik, 2022). Özellikle polyeler, engebeli karst topoğrafyası içerisinde geniş düzlükler olmaları, verimli polye tabanları ve zengin yeraltı suyu varlığı nedeniyle karstik sahalarda insan faaliyetleri için en uygun alanlardır. Dolayısıyla polyelerdeki nüfus yoğunluğu diğer karst alanlarına nazaran daha fazladır. Bu durum da insan müdahalesine daha yoğun bir şekilde maruz kalan bu depresyonlarda zaman içerisinde birtakım sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır/açacaktır. Muğla Polyesi de sahanın karst oluşu ve çevresine nazaran yoğun bir nüfusu barındırması sebebiyle bazı sorunların yaşandığı depresyonlardandır. Çalışmanın bu bölümünde polyedeki jeolojik ve morfolojik özelliklerin yanlış kullanımından kaynaklanan çevresel ve mekânsal problemlerin mevcut durumuna ve çözüm önerilerine odaklanılacaktır.

Muğla Polyesi'nde Yerleşmelerin Mevcut Durumu

Genel olarak yöredeki polyelerde iki tür yerleşme tipi vardır. Bunlar "daimi" ve "geçici" yerleşmelerdir. Polyelerdeki daimi ve geçici yerleşme karakterinin asıl sebebi tamamen karst ekosistemi ile ilişkilidir. Çünkü polyelerin geniş taban düzlükleri, özellikle bu düzlüklerin alçak kotları daimi yerleşme türü için uygunluk arz etmemektedir. Bunun sebebi ise polye tabanlarında genel olarak yüksek olan yeraltı su seviyesinin yağışlı dönemlerde yüzeye kadar yükselerek bu alanların yılın bir bölümünde göllenmesidir. Bu nedenle de polyenin Türkçe karşılığı çok uygun bir tanımlama ile "gölova"dır. Dolayısıyla polyelerde daimi yerleşmelerin kuruluş yeri olarak, genellikle su basma riskinin olmadığı ova tabanlarından daha yüksekte bulunan az eğimli yamaçlar, ana kayanın yüzeylendiği kesimler ve varsa çevredeki birikinti koni ve yelpazeleri gibi taban suyunun daha derinlerde yer aldığı görece daha sağlam zeminler tercih edilmiştir/edilmektedir. Geçici yerleşmeler ise polye tabanlarında yer alır.

Muğla Polyesinde yukarıda bahsedilen temel düzene uygun şekilde ilk yerleşim yeri olarak ana kaya üzerinde bulunan sağlam bir zemin tercih edilmiş ve yerleşme faaliyeti ilk olarak depresyonun kuzeyindeki Asar Dağı'nda başlamıştır. Nitekim Antik Çağ'da "Mabolla" ismi ile anılan kentin kalıntıları tamamen bu dağ üzerinde yer alır. Asar Dağı üzerinde başlayan kentsel gelişim daha sonraları dağın eteklerinden güneye doğru devam etmiştir. Bugünkü Muğla Kenti ise Asar Dağı'nın iki yanından akarak polye kuzeyine ulaşan Basmacı Deresi ve Değirmen Dere (Karamuğla Deresi)'nin birikinti yelpazelerinin birleşmesi sonucunda oluşan Muğla birikinti konisi üzerinde kurulmuştur. Son yıllarda ise nüfusun artmasıyla birlikte şehir, Muğla Ovası'na doğru yayılım göstermektedir.

Şekil 6: Muğla Polyesi'nde Yer Alan Yerleşmelerin Başlıcaları

Tablo 1: Muğla Polyesi'nin Nüfusu

Polye Adı	Mahalle Adı	Barındırdığı Nüfus	Toplam
Muğla	Kötekli	21.713	76.672
	Orhaniye	14.493	
	Muslihittin	12.210	
	Emirbeyazıt	12.294	
	Düğerek	5973	
	Yeniköy	4251	
	Ortaköy	2537	
	Şeyh	870	
	Müştabbey	817	
	Camikebir	777	
	Hacıüstem	417	
	Balıbey	320	

Kaynak: TÜİK, (2024).

Yöredeki bazı polyelerde buralara özgü yerleşme tipi olan yaylalar bulunmaktadır. Bazı polyelerin tabanlarında bulunan ve polye içindeki kent, kasaba ya da mahallenin uzantısı şeklinde olan bu yaylalar aynı zamanda araştırma sahasındaki geçici yerleşmelerdir. Polyelerin kendine has doğal süreçleri neticesinde ortaya çıkan söz konusu yaylacılık faaliyeti, bilinen yaylacılık faaliyetinden hem mekânsal olarak hem de sürdürülen temel faaliyet açısından farklıdır. Çünkü normalde yaylacılık denilince alçak kesimlerden yüksek kesimlere doğru gerçekleştirilen bir mevsimlik göç hareketi akla gelir. Ancak Muğla ve çevresindeki bazı polyelerde yaylacılık, yüksek kesimlerden alçak kesimlere (polyelerin yamaçlarından polye tabanlarına doğru) göç şeklindedir. Aynı zamanda Anadolu yaylacılığında temel ekonomik faaliyet hayvancılık iken Muğla Yöresi'nde temel faaliyet tarımdır. Yörede bu şekilde farklı bir yaylacılık faaliyetinin başlama sebebi ise tamamen karst ile ilintilidir. Karstik sistem gereği polye çanaklarında tabandaki yeraltı suyunun yüksek seviyelerde olduğunu daha evvel izah etmiştik. Zaten yüksek kotlarda seyreden bu yeraltı suları kapilarite dolayısıyla polye yüzeyine doğru taşınmakta ve böylece toprak ve ana kaya uzun süre nemli kalarak evaporasyonla yüzeyde serinletici bir etki yapmaktadır. Yani, soğuk yeraltı suyunun kapilaritesine bağlı olarak ortaya çıkan serinletici etki polye tabanlarında bir mikroklima alanı meydana getirmektedir. Buna bağlı

olarak polye yamaçları ile polye tabanı arasında özellikle yörede oldukça sıcak geçen yaz mevsiminde ortalama 6-7° C'lik bir sıcaklık farkı meydana gelmektedir (Bknz. Çınar, 2004). Hatta söz konusu sebeplerle oluşan serin hava ve nemli ortam ova tabanında zaman zaman sabah vakitlerinde kırağıya neden olur. Öyle ki, sabah saatlerinde tarlalar ve bahçeler sulanmaya dahi ihtiyaç duyulmamaktadır.

Muğla Polyesi tabanında yöreye özgü yaylacılık faaliyetinin yapıldığı Karabağlar Yaylası bulunmaktadır. Muğla Şehri'ne oldukça yakın konumda (yaklaşık 3-4 km) bulunan Karabağlar Yaylası'nın ortalama yükseltisi 600 m dolaylarında iken birikinti konisi üzerinde bulunan Muğla Şehri'nin ortalama yükseltisi 640-650 m civarındadır. Şehrin bir uzantısı konumunda olan Karabağlar, Muğla Şehri'nden batıda Hamursuz Tepe ile ayrılır.

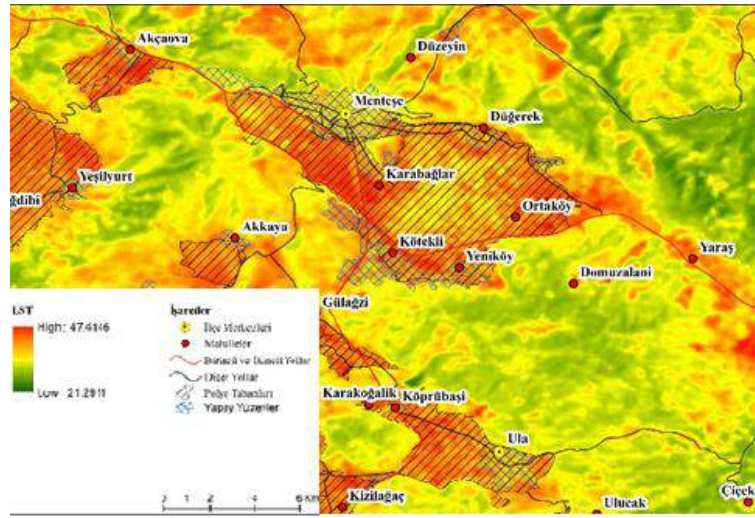

Şekil 7: Karabağlar Yaylası Sınırı

Kaynak: Koca, (2021:8).

Yaklaşık 12 km²'lik bir alana yayılmış olan Karabağlar, esasen suyu bol, toprağı verimli bir tarım alanıdır. Daha eski tarihlerde Muğla halkının yaklaşık %95'inin Karabağlar'da bir miktar toprağı vardı ki bunlara "yurt" denilirdi (Aktüre, 2006:94). Hamursuz Tepe'nin doğusunda daha önceleri 3000 dönümlük, şimdilerde ise daha az bir alanda gölcük oluşturan kış yağmurlarının nisan ya da mayıs ayından itibaren çekilmesiyle Muğla halkının çok büyük kesimi Karabağlar'a göç eder ve Ekim sonuna kadar yurtlarda kalırdı (Tekeli, 2006:147). Bugün hala tarım temelli yaylacılık faaliyetlerinin devam ettiği Karabağlar Yaylası dönemlik yerleşim yeri olarak yoğun bir şekilde kullanılmakta; yani şehirden yaylaya göç 40-50 m lik kot farkında gerçekleşmektedir. Ayrıca Muğla Şehri'ne nazaran oldukça serin bir havaya sahip olduğu için yayla sakinleri tarafından Karabağlar "Muğla'nın balkonu" diye tanımlanmaktadır. Gerçekten şehir ve yayla birbirine çok yakın olmasına rağmen aralarında önemli sıcaklık farkları bulunmaktadır. Nitekim, Çınar (2004), yapmış olduğu çalışmada uzun yıllık (1929-2002 arası) rasat süresince elde edilen verilere göre kış mevsiminde Karabağlar Yaylası'nda Muğla Şehri'ne oranla sıcaklıkların genel olarak 1-3 °C daha düşük olduğunu belirlemiştir. Ayrıca yaz mevsiminin sabah saatlerinde 1-3 °C'lik sıcaklık farkına rağmen sıcaklığın en yüksek olduğu 15-16 saatlerinde bu farkın 5-6 °C'lere çıktığını ifade etmiştir. Çalışmada 2001-2002 yıllarına ait verilerle iki merkez arası sabah 7, öğleden sonra 14 ve akşam 21 saatlerinde sıcaklık kıyaslaması yapan Çınar, özellikle 14 yerel saati üzerinde söz konusu sıcaklık farkını belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Sonuç olarak, kış mevsiminde 14 yerel rasatında 3-4 °C olan Muğla Şehri ile Karabağlar sıcaklık farklarının, yaylacılık faaliyetinin yoğun olarak gerçekleştirildiği yaz mevsiminde yaklaşık 7 °C'ye ulaştığını belirtmiştir (Çınar, 2004:107-110).

Uydu verileri yardımı ile elde edilen yer yüzey sıcaklığı (YYS) haritasına bakıldığında ise yörede 2022 yılının Temmuz ayı ortalama değerlerine göre polye tabanı ile Muğla Kenti arasında 0,5°C'lik bir fark olduğu görülmektedir. Haritada iki ortam arasında bir sıcaklık farkının olduğu desteklenmekle birlikte farkın az olması yaylanın daha gür bitki örtüsüyle kaplı olması ve uydunun yer yüzeyini değil bitki gibi unsurların yüzeyindeki sıcaklık değerini baz alması ile ilişkilendirilebilir. Zaten yapılan yer yüzey sıcaklığı haritalarında kentsel ve açık alanların diğer alanlara nazaran daha yüksek YYS değerlerine sahip olduğu, bitki örtüsü ile kaplı alanların düşük YYS değerlerinde olduğu ve bitki örtüsü ile YYS arasında güçlü negatif bir korelasyon bulunduğu görülmüştür (Şekertekin vd., 2015).

Şekil 8: Araştırma Sahasının Temmuz Ayına Ait Ortalama Yüzey Sıcaklık Haritası

Kaynak: Landsat 8 OLI TIRS Görüntülerinden Elde Edilerek Oluşturulmuştur.

Bununla birlikte sahada yapılan görüşmelerde de Çınar'ın bulgularını ve her ne kadar az bir fark görülse de YYS verilerini destekleyen bilgiler elde edilmiştir. Aynı zamanda saha çalışmaları sırasında söz konusu farkı hissetme imkânımız da olmuştur. İki ortam arasında yaşanan sıcaklık farkının temel sebebi, yeraltı su seviyesinin polye tabanında (yayla kesiminde) yüksek olması ve bu suyun özellikle sıcak yaz mevsiminde kapilarite dolayısıyla buharlaşarak meydana getirdiği serinletici etkidir. Öyle ki, Çınar'ın (2004) yapmış olduğu gözlemlerde günün en sıcak saatleri olan 14.00 dolaylarında sıcaklık farkının maksimuma çıkması bu saatlerde buharlaşma şiddetinin de artması ile ilişkilidir. Bununla birlikte gündüz sıcaklığının sebep olduğu kapilaritenin gece boyunca sürdüğünü de düşünmekteyiz. Çünkü uzun yıllardır yaylacılık yapanlar ve Muğla halkı ile yapılan görüşmelerde özellikle gece 23.00'dan sonra yaylada çok belirgin bir soğumanın olduğu, hatta yörede oldukça sıcak geçen yaz gecelerinde dahi yorgan ve battaniye ihtiyacı doğacak serinliğin yaşandığı belirtilmiştir. Bu nedenle Çınar (2004), her ne kadar sıcaklık farkının öğleden sonra çok belirgin olduğunu ifade etse de yapılan çalışmada 21.00'dan sonra ölçümün olmaması gece saatlerindeki farkı göstermemektedir. Ancak yörede uzun yıllardır yaşayanların ifadelerinden anlaşılıyor ki, Muğla Şehri ile Karabağlar Yaylası arasındaki asıl sıcaklık farkı gece 23.00'dan sonra ortaya çıkmaktadır.

Sahip olduğu coğrafi özellikler nedeniyle kentsel ve üçüncü derece doğal sit alanı olan (T.C. Menteşe Belediyesi, 2016) Karabağlar Yaylası'nda kış mevsiminde özellikle yaylanın alçak kesimlerinde yoğun göllenmeler meydana gelir. Yaylada suların en fazla biriktiği noktalar Hamursuz Tepe'nin doğusudur. Karabağlar su basma riski ve zeminin gevşek malzemeye (alüvyal-kolüvyal) sahip olması nedeniyle yapılaşmaya ve yoğun yerleşme faaliyetlerine uygun

değildir. Yaylada ilk yerleşme faaliyetleri bağ-bahçe sahipleri tarafından tarımsal faaliyetleri sürdürmek maksadıyla başlamıştır. Kış mevsiminde zeminde biriken suyun çekilmesi ve tarım topraklarının kurumaya başlaması ile birlikte ilkbahar aylarında şehirden yaylaya göç hareketi başlamaktadır. “Yayladan göç” ismi verilen dönüş mevsimi ise sonbahar yağışlarına bağlı taban suyunun yükselmesiyle başlar. Ancak Karabağlar, son yıllarda karakter değiştirerek artık daha çok bir sayfiye yeri olarak kullanılmaktadır. Yine özellikle son yıllarda artan şehir nüfusu nedeniyle kentsel gelişim ova tabanındaki Karabağlar’a doğru yayılım göstermektedir. Dolayısıyla yayla, bu konuda çok yoğun bir talep ve yapılaşma baskısı ile karşı karşıyadır. Bu durum doğal sit alanı olan ve hassas bir ekosisteme sahip olan Karabağlar için bir tehlike arz etmekte ve geleneksel yapısının gün geçtikçe bozulmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda özünde geçici yerleşme olan yaylanın özellikle su basmayan yerlerinde daimi yerleşmeler başlamıştır. Hâlbuki son yıllarda bu denli yoğun kentleşme baskısı altındaki Karabağlar’da kontrolsüz yapılaşmaya kesinlikle izin verilmemelidir. Çünkü burada zemin gevşek malzemeli olduğu için sağlam değildir. Ayrıca Karabağlar’a özgü hassas ekosistemin korunması, geleneksel/kültürel miras niteliğinde olan yaylacılık kültürünün yok olmaması, irim-kesik (Bknz. Şekil 11) gibi özgün sistemlerin ve yörenin tarımsal ürün ihtiyacını karşılayan tarım alanlarının korunması yöre açısından büyük önem taşımaktadır (Altan Aydın, 2023).

Şekil 9: Karabağlar Yaylası

Kaynak: (<https://muglakarabaglar.org.tr>).

Şekil 10: Hamursuz Tepe doğusundaki göllenme alanı.

Muğla Polyesi’ndeki Mevcut Tarım Düzeni

Genellikle arızalı bir topoğrafyaya sahip karstik alanlarda polye, uvala ve yer yer dolin tabanları dışında tarım yapılabilecek alanlar sınırlıdır. Özellikle geniş düzlükler şeklinde polye tabanlarında uzanım gösteren ovalar ise yeraltı suyunun yüksek olması ve tabanın alüvyal, kolüvyal gibi verimli topraklarla kaplı olması dolayısıyla göllenme dönemi dışında yoğun bir şekilde tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır. Bu sebeplerle genel olarak bu karstik ovalar arazi sınıflandırmasında I. ve II. sınıf araziler içerisinde yer almakta ve yoğun tarımsal faaliyetler açısından uygun alanları oluşturmaktadır. Muğla Polyesi de bu genel anlatıma uygunluk göstermektedir. Nitekim polyenin özellikle tabanında bulunan geniş ovalık alanda göllenme

dönemi haricinde yoğun tarımsal faaliyetler sürdürülmekte ve I. ve II. derece verimli tarım arazileri bulunmaktadır (Kaynak: Köy İşleri Genel Müdürlüğü). Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan alınan verilere göre ise Muğla Polyesi'ndeki tarım arazilerinin oranı %85 dolaylarındadır. Muğla Ovası'nın en alçak kotlarında tabandaki su bolluğu nedeniyle daha çok su ihtiyacı fazla olan ürünler yetiştirilmekte, nispeten daha yüksek ve taban suyunun yüzeyden daha derinlerde olduğu alanlarda su ihtiyacı az olan tahıl ve benzeri ürünlerin üretimi yapılmaktadır. Eğimin fazla olduğu polye yamaçlarında, taşlı-çakıllı kolüvyal topraklar üzerinde ise zeytin ve son yıllarda antep fıstığı yetiştiriciliği yaygındır.

Polye tabanının en alçak kesimleri ile görece daha yüksek olan yerleri arasında tarımsal faaliyetlerin başlama ve bitiş takvimleri taban suyunun yüzeye yakınlık durumuna göre farklılık arz etmektedir. Taban suyunun tarımsal faaliyetler üzerindeki kısıtlayıcı etkisinden yola çıkarak yerel halk yöreye özgü "irim" ve "kesik"leri oluşturmuştur. Yöredeki diğer bazı yaylalarda da (Yenice-Yerkesik-Gülağzı Yaylası, Yeşilyurt Yaylası gibi) bulunmakla birlikte özellikle yoğun bir şekilde Karabağlar'da görülen irim ve kesikler, polye tabanlarında tarımsal faaliyetleri daha rahat bir şekilde sürdürebilmek adına insanların ürettiği özel yapılardır. Bunlardan irimler, tarlalara ve evlere ulaşımı sağlayan, aynı zamanda tarlalardaki fazla suyu drene eden, kış mevsiminde dere, yaz mevsiminde ise yol görevi üstlenen yapılardır. Kesikler ise irim açmak için kazılan toprağın irimlerin her iki tarafında biriktirilmesiyle elde edilen toprak yığınlarından oluşan setlerdir. Yaylalardaki taban suyu bolluğu ve diğer doğal koşulların elverişli olması nedeniyle zamanla bu toprak yığınları üzerinde yaylaya özgü gür bir flora yetişmiştir. Yer yer değişmekle birlikte yaklaşık 1-2 m yüksekliğinde olan bu kesikler aynı zamanda tarla ile irimi ayıran sınırlardır. Yöredeki tüm yaylalarda tarlalar irimlerden yüksekte bulunur ve kesikler tarafından sınırlandırılmıştır. Tarlanın nemini içeride tutan kesiklerin dip kısmına yöre halkı tarafından "şarampol" adı verilen kanallar açılır ve bu kanallar tarlanın suyunu tarladan daha alçakta yer alan irime ulaştırarak tahliye eder. İrimler de fazla suyu düdenlere göndererek polye tabanının suyunun tahliye edilmesini sağlar (Altan Aydın, 2023).

Şekil 11: Karabağlar Yaylası'ndan irim ve kesik örnekleri (A- Tarlalardan aşağıda bulunan, kışın kanal, yazın ise yol görevi gören irim. B- İrim ile tarlayı birbirinden ayıran, tarlanın bariyeri niteliğindeki kesik ve kesikler üzerinde doğal bir şekilde oluşan gür bitki örtüsü).

Ancak son yıllarda yaylalarda ikamet eden nüfusun artması ve özellikle yaylaların devamlı yerleşim alanı olarak tercih edilmesi geçmişte insanların polye tabanlarındaki karstik işleyişe uygun bir şekilde oluşturdukları bu yapıların bozulmasına ve başka birtakım sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur ve bu sorunlar giderek artmaktadır. Nitekim daha önceleri yaylalarda ulaşımı sağlayan irimler tamamen tarlalardan aşağıda bulunurken, özellikle son 10-15 yıldır yaylada yıl boyu ikamet etmek isteyen bazı kişiler tarafından bazı noktalarda kış mevsiminde dere yatağı olduğu ve ulaşımı engellediği gerekçesiyle yükseltilmiştir. Dolayısıyla günümüzde bazı yollar kasıtlı olarak tarlalardan daha yüksek kotlara taşınmış durumdadır. Bu defa da yolların suları tamamen tarlalara girmeye başlamıştır. Böylece hem asıl fonksiyonu tarımsal faaliyetler olan yaylalarda bu temel faaliyet zarar görmeye hem de yaylalarda karstik sisteme uygun bir şekilde oluşturulmuş mevcut yapı bozulmaya başlamıştır. Yine yakın tarihlerde, yıl boyu yaylada yaşamak isteyen kişiler tarafından kendi arsa sınırlarındaki kesikler

yıkılıp yerine taş duvarlar yapılmıştır. Böylece kış mevsiminde kesiklerden tabana süzülen suyun, söz konusu duvarlar sebebiyle yeraltına karışma süresi eskiye nazaran gecikmekte, irim ve tarlalarda kot seviyesi yükselmektedir. Ayrıca parsellere bölünen bazı yayla bölümlerinde parseller arasına duvar örülerek gölleneyen suyun akışının önü tıkanmıştır. Her ne kadar son yıllarda yapılan düzenlemelerle parselasyon yasaklansa da daha önceleri yapılmış olan duvarlar suyun akışını bozmuştur. İlâveten kışın dere yatağı görevi üstlenen yolların, yani irimlerin tarımdaki rolü göz ardı edilerek sadece ulaşım amaçlı düşünülüp asfaltlanması ya da yollara çakıl dökülmesi yaylalardaki bir diğer önemli sorundur. Özellikle Karabağlar Yaylası'nda (koruma altına alınması dolayısıyla artık yollara asfalt dökülmüyor olsa da) asfaltla kaplanan yollar vardır (Bknz. Şekil 11). Eskiden çakıl dahi olmayan, sadece çayın getirdiği malzemenin bulunduğu yayla yollarının asfaltlanması veya çakıllarla kaplanması nedeniyle, kış mevsiminde biriken suyun tabana sızma süreci gecikmekte, toprak daha uzun süre nemli kalmaktadır. Bahsi geçen sebeplerle son yıllarda yaylalardaki tarlalar eskiden olduğu gibi doğal sürece uygun ekim-dikime hazır hale gelememekte ve yörenin karstik yapısı ve mevcut karstik döngü göz ardı edildiği için hem doğal hem de beşeri hayat olumsuz etkilenmektedir.

Tarımda kullanılan gübreler ve çeşitli kimyasallar polyelerdeki zirai faaliyetler açısından ele alınması gereken bir diğer husustur. Çünkü bunların kontrolsüz bir şekilde kullanılması özellikle litoloji gereğince adeta elek gibi çözünebilir kayaçlardan oluşan ve bu sebeple yüzey suları noktasında çok sınırlı olan karstik sahalarda içme ve kullanma suyu için en önemli kaynak durumundaki taban sularını kirletecek ve buralarda yaşayan insanların sağlığını tehdit edecektir. İnceleme alanında yapılan görüşmeler sırasında eskiden tarımsal ilaçların sahada denetimsiz bir şekilde kullanıldığı, son yıllarda ise tüketicilerin ve nihayetinde üreticilerin bilinçlenmesi neticesinde daha az kullanımın olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ancak özellikle yeraltı suyunun yüzeye çok yakın konumlarda bulunduğu ve yoğun tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği polye tabanlarında devlet tarafından düzenli denetimlerin yapılması hususu büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Muğla Ovası'nın karst ekosistemine uygun bir şekilde son yıllardaki bozulmaya rağmen daha çok tarımsal fonksiyonlarla ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Polye yamaçlarında da tarımsal faaliyetler sürdürülmekle birlikte tarım yapılabilecek araziler daha kısıtlıdır. Ancak, son yıllarda yerleşme baskısı nedeniyle polye tabanının amaç dışı kullanılması söz konusudur. Oysa buraların asıl işlevi tarımsal faaliyetler olmalıdır. Ayrıca polye tabanındaki yerleşmelerin artması da polyenin genel karakterine uygunluk göstermemektedir. Çünkü söz konusu bu durum birtakım çevresel problemlere zemin hazırlamakta ve yerleşim alanlarını da karstik ve jeolojik kökenli bazı afetlere karşı daha açık hale getirmektedir. Dolayısıyla yüksek tarımsal verime sahip bu geniş düzlüklerin temel fonksiyonunun korunması hem karst ekosistemi hem de yöre insanı açısından en uygun olanıdır.

Muğla Polyesi'ndeki Diğer Sınırlılıklar ve Sorunlar

Karstik araziler ve bu arazilerin ekosistemleri, temelde çözünebilir nitelikteki litolojik yapı nedeniyle özellikle beşeri müdahalelere karşı kırılgan, hassas ve savunmasız bir ortam (Guo vd., 2013:2427) olmasına karşın insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri adına yoğun bir şekilde kullanıma maruz kalmaktadır. Yer yer bahsi geçtiği üzere dünya nüfusunun önemli bir kısmı karstik sahalarda yaşamaktadır. Bu alanlarda insan ve doğal ortamın yoğun bir etkileşim içerisinde olmasına bağlı olarak ortaya çıkan birtakım sınırlayıcı özellikler bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde ele alınarak aşağıda açıklanacak olan söz konusu sınırlayıcı etkileri en aza indirmenin öncelikli yolu ise karstik alanlardaki yerleşme ve tarım başta olmak üzere temel beşeri faaliyetlerin doğru planlanarak yapılmasından geçer (Fleury, 2009:19). Dolayısıyla,

karstik araziler üzerinde devam ettirilen beşeri faaliyetlerin, bulunulan bölgenin karst özelliklerinin ayrıntılı bilinerek, bir plan ve program çerçevesinde yapılması beşeri hayatın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Öncelikle, karstik sahalar ve bu sahalar içerisinde yerleşme ve tarım başta olmak üzere insana özgü faaliyetlerin en yoğun olduğu makro-karstik şekil olması dolayısıyla polyelerdeki *yeraltı boşlukları*, bu alanlarda yapılan veya yapılacak olan beşeri faaliyetleri en fazla tehdit eden morfolojik unsurların başında gelmektedir. Çünkü karstik sahalardaki ana kaya öngörülemeyen ve tespiti oldukça zor olan birçok yeraltı boşluklarına sahip olabilir. Bunların başlıcaları galeri ve mağaralardır. İlaveten litoloji ve yeraltı suyu bolluğu sebebi ile karstik alanların zemininde pek çok irili ufaklı oyuklar da yer alır. Bu boşlukların tavan kısımları zaman içerisinde çökerek birer obruk veya çökme dolini haline dönüşme riski taşımaktadır. Karstik alanlardaki obruk oluşumlarının ya da meydana gelen çökmelerin sebebi yalnızca doğal süreçler değildir. Bu alanlarda sürdürülen beşeri faaliyetler de ani ya da kademeli çökmelere sebep olmaktadır. Özellikle söz konusu boşlukların üzerinde bulunan yerleşmeler, yollar, tarım arazileri ve madencilik faaliyetleri alttaki kayayı zayıflatarak çökmeye karşı duyarlı hale getirmekte ve böylece çöküş sürecini hızlandırmaktadır. Bu nedenle beşeri faaliyetlerin yoğun olduğu karstik alanlarda karst nedenli depremler (çökme depremler) daha fazla meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu sahalarda artan kentleşme oranına bağlı olarak çökme depremlerin yaşanma ihtimali de artmıştır. Nitekim son yıllarda özellikle büyük şehirlerde işlek caddeler üzerinde pek çok ani obruk oluşmuştur. Ayrıca son yıllarda küresel ısınma kaynaklı yüzey suyu varlığındaki azalma yeraltı suyunda aşırı kullanıma yol açmış, bunun neticesinde yeraltı suyu tablaları boşalma riski ile karşı karşıya kalmış, bu durum da yine çökme depremlerin oluşumunu hızlandırmıştır. Ülkemizde özellikle Konya'da son yıllarda yoğun obruk oluşumu söz konusudur. İnceleme alanı içerisinde ise bu tarz bir karstik çöküntünün yaşandığı yer henüz yoktur. Fakat Nazik (2022), Batı Toroslar genelinde polye kenarlarında *düden konumlu mağaralar* ile polyelerin üst kesimlerinde *kaynak konumlu mağaraların* yaygın olduğunu belirtmektedir. Bu durum yörede bir çökme meydana gelebileceğine dair risk olduğunun göstergesidir. Öyle ki, Muğla Polyesi'nde zaman içerisinde bu tarzda bir çökmenin yaşanma ihtimalinin olduğu bir yer bulunmaktadır. Bu alan polyenin kuzeybatı yamacına yakın dönemde inşa edilmiş Menteşe Evleri semtindedir. Polyenin dik ve faylı yamacına kurulan bu semt, kuruluş yeri itibarıyla kırılgan ve sağlam olmayan bir temelde yer alır. Buradaki fay yüzeyleri ezilme ve milonitleşme ile zayıf zonlara karşılık gelmekte ve yer altında muhtemel boşluklar bulunmaktadır. Bu nedenle zaten kuruluş yeri itibarıyla hem tektonik hem de karstik riskler taşıyan söz konusu alan içerisinde büyük ihtimalle bir çökme dolininin başlangıç aşamasına denk geldiği için çevresine göre daha çukur olan bir kesim vardır. Bu çukurluk üzerinde ise birkaç apartman bulunmaktadır. Bahsi geçen apartmanlarda 2018 yılı içerisinde birkaç defa büyük ve gürültülü sarsıntılar yaşanmıştır. Sarsıntıyı yaşayanlar bu esnada binanın sanki yavaş yavaş zemine daha çok oturduğunu ifade etmişlerdir. Sarsıntının yaşandığı tarihler için AFAD ve Kandilli Rasathanesi verilerine bakıldığında herhangi bir tektonik deprem kaydı bulunmamaktadır. Ayrıca yaşanan sarsıntının sadece bahsi geçen birkaç apartmanda hissedilmesi, apartmanların kuruluş yeri ile burada yaşayan sakinlerin sarsıntıyı tarif etme şekilleri olayın karstik kökenli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü karstik orijinli depremler yerel depremlerdir ve birçoğu genellikle yakın çevreden dahi hissedilmez. Belediye bünyesinde yapılan jeolojik etütlerin yetersizliği nedeniyle bu alanın altında mağara, galeri gibi bir boşluk olup olmadığı kesin olarak belirlenmemiştir. Ancak yerleşim alanının kuzeyinde bulunan fay düzlemi nedeniyle burada erimeye bağlı boşlukların olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü daha önce de bahsedildiği üzere fay düzlemleri karstik sahalarda erimeye oldukça elverişli zayıf zonlara denk gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu evlerin yer seçimi çok yanlıştır. Bu nedenle bu alan üzerindeki binaların ağırlıklarının karstik doğal süreci olumsuz etkilemesi ve zaman içerisinde büyük bir çökmenin meydana

gelmesi riski söz konusudur. Bu da büyük bir felakete yol açabilir. Yeraltında mağara veya galeri yerine en azından karstik oyuklar varsa karstik kayma ile apartmanların giderek zemine gömülme ihtimali bulunmaktadır.

Dolayısıyla sahada Menteşe Evleri örneğinde olduğu üzere karstik alanlarda ani zemin çökmelerini ve sonucunda meydana gelebilecek olası can ve mal kayıplarını önlemek, hiç değilse en aza indirmek adına binaların yapım aşamalarına başlanmadan evvel ayrıntılı bir zemin etüdünün yapılması büyük önem taşımaktadır. Ancak, söz konusu etüt çalışmaları yapılırken karstik bölgelerdeki zemin koşullarının birbirinden farklı olduğu bilgisi unutulmamalı ve genel-geçer karst bilgisinden ziyade o bölgenin karstına dair özel ve ayrıntılı çalışmaların yapılmasına özen gösterilmelidir.

Polyelerde geçmişte olduğu gibi bugün de en büyük sorunlardan biri *su yetersizliği*dir. Aslında polyelerin zengin yeraltı suyuna sahip taban kesimleri dolayısıyla su sorunu yaşamadığı düşünülebilir. Ancak buralarda da geçirimli anakayadan ve düdenlerden suların kaçması ve bu alanlarda yoğun nüfus birikiminin mevcudiyeti ile birlikte içme-kullanma ve sulama suyu ihtiyacının artmasına bağlı olarak karst bölgelerinin çoğunda olduğu gibi birtakım problemler yaşanmaktadır. Bu depresyonlarda sıklıkla rastlanan sarnıçlar ise geçmişten bu yana çekilen su sıkıntısının en büyük ispatıdır. Sarnıçlar, yağmur sularını depolamak için yapılmış olan yapılardır. Zaten Muğla Yöresi, sarnıç bolluğundan dolayı Cemal Arif Alagöz tarafından “Sarnıçlar Memleketi” (Arınç, 2006:202) olarak isimlendirilmiştir. Yörede içme suyu şebekesinin bulunmadığı plato köylerinde sarnıçlar hala varlıklarını ve önemlerini korumaktadır (Güner, 2001). Yağışlı dönemlerde içleri yağmur suları ile dolan sarnıçlarda biriken sular hem içme-kullanma suyu hem de hayvanların su ihtiyacı için hâlâ kullanılmaktadır.

Şekil 12: Menteşe Evleri'nde Sarsıntının Yaşandığı Evler

Polyelerde yerleşme ve tarım başta olmak üzere beşeri faaliyetleri olumsuz etkileyebilecek bir diğer jeolojik faktör ise *depremsellik*dir. Muğla Polyesi kuzeyden polyeyi denetleyen Muğla Fayı sebebi ile tektono-karstik bir depresyondur. Buna bağlı olarak polyedeki deprem riski oldukça yüksektir. Ayrıca polyenin tabanında sıvılaşma tehdidi bulunmaktadır. Taban suyunun yüksek olduğu gevşek zeminlerde ve özellikle deprem sırasında daha çok görülen sıvılaşma olayı ile zemin dayanıklılığını, sıklığını, sertliğini yitirir ve böylece üzerindeki yapıları taşıma gücünü kaybeder. Bunun sonucunda üzerinde bulunan yapılar batır, döner, yan yatar veya devrilir (Alpaslan, 2013:77). Aynı zamanda böyle bir zemin üzerindeki tarım alanları da sıvılaşma ile büyük zarar görür. Söz konusu bu afetleri engellemek mümkün olmamakla beraber afet sırasında olası can ve mal kaybını en aza indireyecek tedbirleri almak mümkündür. Bu nedenle yerleşim alanları için yapı teknikleri ve alt yapı hazırlıkları olası afetler göz önünde bulundurularak belirlenmeli, binaların temeli, yapı malzemesi ve kat yüksekliği deprem ve sıvılaşma tehdidine

uygun tasarlanmalıdır. Bu anlamda Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin aldığı ve uzun yıllardır uyguladığı karar çok yerindedir ve devamlılığı sağlanmalıdır. Nitekim deprem bölgesinde yer alan kentte bahçeli olarak 2, apartman olarak 4 katlı bina sınırlaması vardır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre bina kat sayısı ortalaması 2,5 olan kent, bu doğru uygulama ile Türkiye'de 3. sırada yer almaktadır (<https://www.cumhuriyet.com.tr>).

Polyeler, depresyon alanları olduğu için aynı zamanda *hava kirliliğinin* yoğun bir şekilde yaşandığı yerlerdir. Çukurda kalmaları dolayısıyla polyelerde terselme (inversiyon) olayı da meydana gelmekte ve yükseklerde soğuyan hava ağırlaşarak tabana doğru çökmekte; bu da soğuk havanın aşağı kesimlerde hapsolmasına neden olmaktadır. Böylece çoğu zaman polyelerin tabanlarında sis oluşmakta, soğuk havanın ağırlığı dolayısıyla hava sirkülasyonu daha da zorlaşmakta, bu durum da hava kirliliğini arttırmaktadır. Nitekim geniş bir polye içerisinde yer alan Muğla, çukurda bulunması dolayısıyla hava sirkülasyonu olmadığı ve aynı zamanda yakından temin edilen kalitesiz kömür kullanıldığı için uzun yıllar yoğun hava kirliliğinin yaşandığı bir şehir olmuştur. Şehirde, özellikle kış dönemlerinde gözlenen ve yaşam şartlarını olumsuz etkileyen hava kirliliğine karşı 2021 yılında Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri tarafından bir temiz hava eylem raporu hazırlanmıştır. Muğla'nın morfolojisi itibarıyla etrafının dağlarla çevrili bir çanak olmasının şehirdeki hava sirkülasyonunu engellediği tespitinin yapıldığı eylem planında, özellikle kış aylarında görülen sis ve terselme gibi meteorolojik olayların kirlilik oranını arttırdığı, kirlenen havanın yükselememesi sonucunda da kirlilik yükünün dağılmayıp il merkezi üzerinde sabit kaldığı tespitinde bulunulmuştur. Polyedeki hava kirliliğinin başlıca nedenleri ise şehir merkezindeki yoğun yapılaşma, ısınmada kömür gibi katı yakıtların fazla kullanılması, doğalgaz kullanımının az olması, sanayinin şehir merkezinde yer alması, motorlu taşıt sayısının her geçen gün artması ve her ne kadar Muğla Polyesi içerisinde olmasa da polyeye yakın konumlarda üç farklı termik santralin (Yatağan, Yeniköy, Ören) bulunmasıdır (<https://www.muglagazetesi.com.tr>). Yine de tüm bu açıklamalara rağmen son yıllarda polye içerisinde doğalgaz kullanımının yaygınlaşması bahsi geçen olumsuz durumları önemli oranda azaltmıştır diyebiliriz.

Polyelerde yaşanan problemlerden bir tanesi de *kanalizasyon sorunudur*. Yeraltı suyu seviyesinin yüksekliği özellikle polye tabanlarına yakın kesimlerde kurulan yerleşmelerde kanalizasyon sistemi sorunlarını da beraberinde getirir. Taban suyunun yüksek kotlarda seyretmesi foseptik kuyularının açılmasını engellemektedir. Çünkü foseptik açmak için kazılan yerlerde devamlı taban suyu ortaya çıkmakta, bu nedenle bugün polyelerdeki bazı şehirlerin kanalizasyon sistemleri bulunmamakta ve belediye/sanayi atıkları akifere deşarj edilmektedir (Ford ve Williams, 2007:496). Kimi zaman ise foseptik açabilmek için farklı sistemler uygulanmakta; bu da kanalizasyon maliyetlerini arttırarak hem maddi kayba hem de zaman kaybına yol açmaktadır. Açılan foseptiklerden ise kirli atık suyun yeraltı suyuna karışma riski ayrı bir problemdir.

Muğla Polyesi tabanındaki yerleşme alanlarında bireysel foseptik kuyuları bulunmaktadır. Yeraltı sularına oldukça yakın konumda bulunan bu foseptikler diğer akifer türlerine nazaran daha geçirgen olan karst akiferleri noktasında ise önemli bir kirletici unsurdur. Bununla birlikte Muğla Şehri, Kötekli Mahallesi ve polyenin kuzeybatı yamacına yakın tarihlerde kurulan Menteşe yerleşmelerinin kanalizasyonları Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin 2012 yılında hizmete açtığı Muğla İleri Biyolojik Atıksu Arıtma Tesisi'ne aktarılmakta ve söz konusu atıkların yaklaşık %80'i biyolojik yöntemlerle arıtılmaktadır. Böylece polye ekosistemi açısından önemli bir kirletici unsur olan bu atıkların büyük oranda önüne geçilmiş bulunmaktadır. Bu uygulama, taban suyunun temiz ve kullanılabilir kalmasını sağlama ve düdenlerin aktivitesini arttırarak daha işlevsel hale getirme adına tesisin önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Karstik bölgelerdeki karst ekosisteminin sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz eden bu yöntemin diğer karst alanlarında da benzer şekillerde uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Polyelerdeki önemli sorunlardan bir diğeri *katı atıklardır*. Polyelerde çöpler genellikle düden ve dolin gibi karstik çukurluklara, kanallara ya da yetersiz çevre bilinci nedeniyle herhangi bir soruna sebep olmayacağı düşüncesiyle çöplerin gözlerden uzak yerlere dökülmesi sonucunda oluşturulan düzensiz (vahşi) depolama alanlarına dökülmektedir. Muğla Polyesi'nde de katı atık yönetimi konusunda genel durum yukarıdaki şekildedir. Bu noktada en büyük risk düdenlerin kirliliği olarak gözlenmiştir. Karstik alanlarda düdenler genellikle çukur yapıları dolayısı ile çöp biriktirmek için uygun ortamlar gibi düşünülebilmektedir. Bu nedenle insanların çevre bilincinden uzak olduğu karst ortamlarında bu şekilde tıkanan düdenler bir hayli fazladır. Yalnızca düdenin ağız kısmına ya da direkt içine değil su toplama alanına bilinçsizce atılan çöpler de göllenme döneminde ve diğer yağışlı dönemlerde kanallar ve doğal akaklar vasıtası ile taşınarak düdenlerin ağız kısmında birikmekte ve tıkanmalara neden olmaktadır. Muğla Polyesi'nde mevcuttaki düdenlerden 3 tanesinin (Hamursuz I, Hamursuz II ve Kötekli düdenleri) ağız kısmında düdenin çöp girişini engelleyecek setler, menfezler var olsa da yapılan görüşmeler sırasında Hamursuz II düdeninin son birkaç yıldır çöplerden dolayı tıkanmış olduğu bilgisi verilmiştir. Tıkanmadan dolayı ova tabanında biriken sular daha geç tahliye edilmekte ve bu durum hem buradaki yerleşme hayatını hem de tarımsal faaliyetlerin başlama sürecini etkilemektedir.

Şekil 13: *a)* Hamursuz I Düdeni ve düdendeki menfez önünde yer alan ızgaraların düdenin tıkanmasını önleme noktasındaki önemini gösteren bir resim. *b)* Tıkalı olan Hamursuz II Düdeni.

Karstik alanlardaki *madencilik faaliyetleri*, karst ortamlarının sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz etkiye yol açan bir diğer faktördür. Bu işletmeler hem yüzey karst morfolojisi açısından doğrudan tahribe yol açmakta hem de yeraltı karst sisteminde bozulmalara sebep olmaktadır. Araştırma sahası içerisinde de Muğla Polyesi dâhilinde çok sayıda maden ocağı bulunmaktadır. Bunlardan biri polyenin tabanında yer alan Hamursuz Tepe'deki kireç ocağı işletmesidir. Polye içerisinde uzun yıllar faaliyet gösteren kireç ocağı, çevresel bozulmalara sebep olduğu gerekçesiyle birkaç senedir kapalıdır. Gerçekten kireç ocağı hem yüzeyde hem de yeraltı karst sistemi üzerinde büyük hasara yol açmıştır. Nitekim Hamursuz Tepe'nin eteğinde bulunan ve şuan pasif durumda olan Hamursuz II düdeninin de kanıtlamak mümkün olmamakla birlikte benzer sebeple tıkanmış olma ihtimali önemli bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar yapılan görüşmeler sırasında düdenin çöplerden dolayı tıkanmış olduğu bilgisi verilmiş olsa da söz konusu düden çalışma sahası içerisinde ağız kısmında katı atık girişini engellemek için menfezin bulunduğu sayılı düdenlerden biridir. Yani düdenin yoğun çöp girişinin söz konusu menfezle engellenmiş olması gerekmektedir. Ancak düden Hamursuz Tepe'deki kireç ocağına çok yakın bir konumda yer alır. Kireç ocağının bir süredir kapalı olması polyenin Hamursuz Tepe dolaylarındaki düdenleri açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak alan araştırmaları sırasında kireç ocağı faal durumda ve bugün tıkanmış olan Hamursuz II düdeni açık iken kireç ocağında sıklıkla dinamitlerin patlatıldığı ve patlamanın etkisiyle yakın çevrede büyük sarsıntıların yaşandığı bilgisi elde edilmiştir. Bu nedenle düdenin çok yakın konumda gerçekleşen patlamaların hem bu düden hem de yeraltı karst sistemi açısından eski haline getirilemeyecek bozulmalara yol açmış olması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Aynı zamanda bu işletme Hamursuz Tepe'nin büyük oranda morfolojisini tahrip ederek hemen hemen 1/3'lik alanını yok etmiş ve

kapatıldığı zamana kadar depresyon içerisinde zaten var olan hava kirliliğini tetikleyici bir faktör olmuştur. Yine polyenin su toplama havzası içerisinde yer alan Yılanlı Dağı'ndaki bor-boksit madenciliği de hem ormansızlaşma gibi bir tehlike oluşturmakta hem de ekolojik hasara sebebiyet vermektedir.

Bu bağlamda, polyeler ve yakın çevresinde var olan mevcut maden ocakları ve açılması muhtemel tesislerin "karst ortamlarının korunarak geleceğe aktarılması fikri"nden hareketle faaliyet göstermesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü maden ocaklarının yol açtığı yeraltı ve yüzey karstı bozulmalarının düzeltilmesi, eski haline getirilmesi çok zordur.

Şekil 14: Hamursuz Tepe'deki Kireç Ocağının Tepede Meydana Getirdiği Deformasyonun Uydu Görüntüsü.

SONUÇ

Batı Toroslar Karst Alanı içerisinde yer alan Muğla Polyesi hem jeomorfolojik hem de beşerî açıdan Türkiye'nin en önemli polyelerinden biridir. Karstlaşmanın etkili olduğu bu alanda yerçekillerinin oluşumu büyük ölçüde karstik süreçlerle şekillenmiş olup bunun yanı sıra tektonik hareketler (özellikle faylanma) ve sınırlı ölçüde flüvyal dinamikler de sahadaki morfolojik çeşitliliğe katkı sunmuştur. Karstik depresyonların tipik özelliklerini barındıran Muğla Polyesi, doğal süreçlerin açıkça gözlemlenebildiği ve yerleşme geçmişinin tarihsel ve güncel etkilerinin belirgin şekilde hissedildiği bir etkileşim alanı niteliğindedir.

Polye tabanı yörede yerleşme ve tarımsal faaliyetler açısından uygun oluşu, verimli alüvyal ve kolüvyal topraklarla kaplı olması, taban suyunun yüksekliği ve mikroklima koşulları nedeniyle tarih boyunca yoğun insan faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte, tarıma uygun bu verimli alanlar, zamanla artan nüfus, kentleşme baskısı ve plansız yapılaşmalarla birlikte amaç dışı kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle ova tabanında yaygınlaşan yapılaşma hem karstik zeminin doğal işleyişini bozmakta hem de yeraltı suyu ile yüzey suyu etkileşimlerini olumsuz etkilemektedir.

Polye tabanında bulunan ve yaylacılık kültürünün en özgün örneklerinden biri olan Karabağlar Yaylası, geçmişte doğal çevreye uyumlu bir yaşam modeli sunarken, günümüzde bu geleneksel yapının bozulduğu ve yaylanın bazı kesimlerinin kalıcı yerleşimlere dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bu süreçte "irim ve kesik" gibi karstik ekosistemle uyumlu yerel tarım sistemlerinin tahrip edilmesi ise tarımsal verimliliği azaltmakta ve su yönetimini zorlaştırmaktadır. Bu durum, geleneksel bilgi birikiminin ve doğayla uyumlu yaşama pratiğinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, Muğla Polyesi'nde özellikle de ova tabanında yeraltı suyu kirliliği, kanalizasyon ve katı atık sorunları da önemli çevresel tehditler arasında yer almaktadır. Yerleşimlerin foseptik sistemi üzerine kurulu olması geçirgen karstik zemin nedeniyle kirli suların hızla akiferlere ulaşmasına neden olmakta, bu da halk sağlığı açısından risk oluşturmaktadır. Benzer şekilde çöplerin

düdenlere veya polye çevresine kontrolsüz biçimde dökülmesi, sadece görsel ve çevresel kirlilik değil, aynı zamanda doğal drenaj sistemlerinin tıkanmasına ve göllenmenin artmasına da yol açmaktadır.

Jeolojik açıdan bakıldığında ise polye tabanında ve yamaçlarında yer alan yerleşimlerin bazıları karstik çökmeler, sıvılaşma ve deprem gibi risklerle karşı karşıyadır. Özellikle Menteşe Evleri gibi yerleşim alanlarında yaşanan zemin sarsıntıları ve oturma hareketleri bu risklerin somut göstergelerindendir. Tüm bu durumlar karstik alanlarda inşa edilen yapıların mutlaka detaylı zemin etütlerine dayandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, Muğla Polyesi çevresinde yürütülen madencilik faaliyetleri (özellikle Hamursuz Tepe'deki kireç ocağı ve Yılanlı Dağı'ndaki bor-boksit ocakları) karstik morfolojiyi doğrudan tahrip etmekte ve yeraltı sistemlerinin bütünlüğünü bozarak telafisi güç çevresel sorunlara neden olmaktadır. Karstik sistemlerde yüzeyde meydana gelen deformasyonların, doğrudan yeraltı karst sistemini etkilediği unutulmamalı; bu tür faaliyetlerin hem ekolojik hem de hidrolojik dengeleri uzun vadede tehdit ettiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tüm bu bulgular, Muğla Polyesi'nde doğal süreçler ile beşerî faaliyetler arasında ciddi bir uyumsuzluk yaşandığını ve bu durumun doğal dengeyi bozarak hem çevresel hem de sosyo-ekonomik sorunları beraberinde getirdiğini göstermektedir. Karstik sistemlerin kendine özgü yapısının yeterince tanınmaması ve göz ardı edilmesi, polye gibi hassas alanlarda geri dönüşü olmayan tahribatlara yol açmaktadır. Dolayısıyla, insan-doğa etkileşiminin doğru yönetilmediği durumlarda, doğal çevrenin taşıma kapasitesi aşılmakta ve bu da yalnızca doğal sistemi değil, aynı zamanda insan yaşamını da doğrudan tehdit etmektedir. Bu doğrultuda aşağıda hem mevcut sorunlara çözüm üretmek hem de karstik alanların sürdürülebilir kullanımını sağlamak amacıyla birtakım önerilere yer verilmiştir.

Öneriler

1. *Alan Bazlı Karst Yönetim Planı Hazırlanmalıdır:* Muğla Polyesi gibi hassas ekosistemler için karstik özellikler, jeolojik yapı, su kaynakları ve beşeri kullanım dinamiklerini içeren bütüncül yönetim planları oluşturulmalıdır.
2. *Yapılaşmada Zemin Etütleri Zorunlu Hale Getirilmelidir:* Özellikle fay zonlarında ve polye tabanında ayrıntılı jeolojik-jeoteknik analizler yapılmalı, çok katlı binalardan kaçınılmalı ve yapı malzemeleri doğal zemin koşullarına uygun seçilmelidir.
3. *Geleneksel Tarım Sistemleri Korunmalı ve Teşvik Edilmelidir:* İrim ve kesik sistemleri gibi karstik çevreye uyumlu tarımsal yapılar desteklenmeli, bu sistemlerin modern tarım politikalarına entegrasyonu sağlanmalıdır.
4. *Yaylalarda Yapılaşma Baskısı Engellenmelidir:* Karabağlar gibi geçici kullanım alanlarında daimi yerleşimlerin önüne geçilmeli, bu alanların doğal ve kültürel dokusu korunmalıdır.
5. *Düdenler Düzenli Olarak Temizlenmeli ve Koruma Altına Alınmalıdır:* Tıkanan düdenlerin işlevini yitirmesi polye ekosistemini bozduğundan mekanik setler, menfezler ve denetim sistemleriyle bu yapılar korunmalıdır.
6. *Atık Yönetimi ve Arıtma Tesisleri Yaygınlaştırılmalıdır:* Foseptik sistemleri yerine biyolojik arıtma tesisleri desteklenmeli, atık suların yeraltı akiferlerine karışması engellenmelidir.

7. *Maden Faaliyetleri Karstik Özellikler Gözetilerek Sınırlanmalıdır:* Karst sistemine zarar veren patlatmalı faaliyetler yasaklanmalı, ruhsatlandırma süreçlerinde karstik hassasiyet dikkate alınmalıdır.
8. *Yerel Halk ve Kurumlar Karst Bilinci Konusunda Eğitilmelidir:* Tarım, inşaat ve çevre alanlarında çalışanlar başta olmak üzere tüm yerel paydaşlara yönelik karst ekosistemi odaklı eğitim ve bilinçlendirme programları düzenlenmelidir.
9. *CBS Tabanlı Risk Haritaları Oluşturulmalıdır:* Karstik süreçlerin izlenmesi, afet risklerinin yönetilmesi ve planlamada etkin karar alınabilmesi için düzenli olarak güncellenen risk ve kullanım haritaları oluşturulmalıdır.
10. *Geleneksel Yaylacılık ve Kırsal Kültür Teşvik Edilmelidir:* Karabağlar gibi alanlarda kırsal yaşam ve tarımsal kültür, doğa koruma ilkeleriyle uyumlu olarak desteklenmeli, kırsal mirasın korunmasına yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Bu çerçevede, Muğla Polyesi'nin korunması ve sürdürülebilir kullanımı sunulan önerilerin uygulanması halinde daha mümkün olacaktır. Muğla Polyesi örneğinde olduğu gibi karstik alanların geleceğe sağlıklı bir şekilde taşınabilmesi için bilim temelli, çok disiplinli ve yerel dinamikleri gözetken bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Aksi halde hem doğal sistemlerin çöküşü hem de beşerî yaşamın karşı karşıya kalacağı çevresel ve ekonomik krizler kaçınılmaz olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma kamuya açık ikincil verilerin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Açıkel, Ş. (2012). *Gökova-Azmaç Karst Kaynaklarında Akım ve Tuzlu Su Karışımı Dinamiğinin Kavramsal Modellenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Aktüre, S. (2006). 19. Yüzyılda Muğla. (Editör) Tekeli İ.: *Tarih İçinde Muğla* içinde (ss. 34-113). Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları-1.

Akyüz, H. S., Basmenji, M., Kırcan, E., Aksoy, M. E., Dikbaş, A. ve Erturaç, M. K. (2021). Muğla Fayı, GB Türkiye: Morfometrik, Jeomorfolojik ve Paleosismolojik Yeni Bulgular. *Yer Bilimleri*, 42 (2): 232-260.

Alagöz, C. A. (1944). *Türkiye Karst Olayları*. Ankara: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, Sayı:1.

Alan, İ., Altun, İ., Elibol, H. ve Balcı, V. (2022). *Aydın N-20 Paftası Jeoloji Haritası*, Ankara: MTA Genel Müdürlüğü.

Alpaslan, N. (2013). Zemin Sıvılaşması ve Mekanizması. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 3(2), 67-89.

- Altan Aydın, F. (2023). *Muğla ve Çevresindeki Polyelerin Morfolojik Özellikleri ve Karstik Alan Yönetimi*, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altan Aydın, F. ve Doğu, A. F. (2024). Muğla ve Çevresindeki Polyelerde Düdenler ve Düdenlerin Önemi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 7(3), 305-326.
- Arınç, K. (2006). *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri (Kıyı Bölgeleri) (I. Cilt)*. Erzurum: Mega Ofset Mat. San. Ltd. Şti.
- Çınar, İ. (2004). *Biyoklimatik Konfor Ölçütlerinin Peyzaj Planlama Sürecinde Etkinliği Üzerinde Muğla-Karabağlar Yaylası Örneğinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ege, İ. (2017). Polyelerin Sınıflandırılması ve Kestelce Polyesi'nin (Kilis) Jeomorfolojik Özellikleri. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 1, 33-51.
- Fleury, S. (2009). *Land Use Policy and Practice on Karst Terrains (Living on Limestone)*. USA: Springer.
- Ford, D. and Williams, P. (2007). *Karst Hydrogeology and Geomorphology*. USA: John Wiley & Sons Ltd.
- Frumkin, A. (2013). New Developments of Karst Geomorphology Concepts. *Treatise on Geomorphology*, 6, 1-13.
- Guo, F., Jiang, G., Yuan, D. and Polk, J. S. (2013). Evolution of Major Environmental Geological Problems in Karst Areas of Southwestern China. *Environmental Earth Sciences*, 69:2427-2435.
- Güner, İ. (2001). Muğla ve Çevresindeki Yerleşmelerin Gelişmelerini Etkileyen Coğrafi Faktörler. *Muğla Üniversitesi, SBE Dergisi, (Bahar), Sayı:4*.
- Hartmann, A., Goldscheider, N., Wagener, T., Lange, J., and Weiler, M. (2014). Karst Water Resources in a Changing World: Review of Hydrological Modeling Approaches. *Reviews of Geophysics*: 52(3), 1-25.
- Hoşgören, M. Y. (2003). *Jeomorfoloji'nin Ana Çizgileri II*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/muglanin-bina-kat-sayisi-ortalamasi-25-oldu-> (Erişim Tarihi: 30.05.2023).
- <https://muglakarabaglar.org.tr/> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- Kayan, İ. (1971). Gökova ve Çevresinde Fiziki Coğrafya Araştırmaları. *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3-4, 295-336.
- Kayan, İ. (1979). *Muğla-Yatağan Çevresinin Jeomorfolojisi*. Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Fiziki Coğrafya ve Jeoloji Kürsüsü, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi.
- Koca, F. (2021). *Muğla Karabağlar Yaylası Doğal ve Kültürel Bileşenleri ve Taslak Yönetişim Planı*. Muğla: Muğla Karabağları Geliştirme ve Güzelleştirme Derneği.
- Nazik, L. (2016). Karst Jeomorfolojisi Araştırma Yöntemleri. (Editörler) Özgen, N. ve Karadoğan S., *Fiziki Coğrafyada Araştırma Yöntemleri ve Teknikler içinde* (ss.125-146). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Nazik, L. (2022). *Türkiye Karstı*. https://www.youtube.com/watch?v=6ID_0K10xjk adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 25.04.2023).
- Nazik, L., Tuncer, K. (2010). Türkiye Karst Morfolojisinin Bölgesel Özellikleri. *Türk Speleoloji Dergisi*, 1, 6-19.

Şekertekin, A., Kutoğlu, Ş. H., Kaya, Ş. ve Marangoz, A. M. (2015). Uydu Verileri ile Arazi Örtüsündeki Yer Yüzey Sıcaklığı Değişimlerinin Analizi: Zonguldak Örneği, Türkiye. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 15. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*.

T.C. Menteşe Belediyesi. (2016). *Karabağlar Yaylası'nda Dört Mevsim Turizm (Araştırma ve Fizibilite Raporu)*. Muğla: T.C. Menteşe Belediyesi.

Tekeli, İ. (2006). 1923-1950 Döneminde Muğla'da Olan Gelişmeler. *Tarih İçinde Muğla* içinde (ss. 117-187). Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları-1.

Xu, Z., Bassett, S., Hu, B. and Dyer, S. B. (2016). Long Distance Seawater Intrusion Through a Karst Conduit Network in the Woodville Karst Plain, Florida. *Scientific Reports*, 53(1), 1-10.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2025, 8(9): 714-726.

DOI: [10.26677/TR1010.2025.1577](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1577)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Seküler Bilimin Tanrılarına! Fikirselsel Bir Meydan Okuma: Kırmızı Asa

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI, Milli Eğitim Bakanlığı, Hüseyin Çelik Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Van, e-posta: akifseyitogullari571@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2982-1155>

Öz

Günümüzde bilgiye kolay ulaşmanın yansırsız öznel yaklaşımları -hatta din alanında uzman olmayanların teoloji karşıtı kişisel düşüncelerini bile- ilimle/bilimle karıştırmak yada kabul etmek mümkündür. Ancak gerçek bilginin kaynağı doğru ilim ve gerçek bilimdir. Diğer taraftan ortalama son iki yüzyıldır bilim dünyası materyalist felsefenin etkisi altına girmiş bulunmaktadır. Şu an okullarda okutulan ilköğretim/ortaöğretim ders kitaplarında söz konusu bu menfi etki, müfredatta bilinçli yada bilinçsiz olarak yer bulmaktadır. Bu minvalde bazı felsefi akımlar yada kişisel ideolojiler bilim olarak kabul edilmekte ve öğrencilere adeta aşılanmaktadır. Bu minvalde gerçek hakikati bulmada Kırmızı Asa argümanları önemli ve doğru bir pusula görevini yerine getirmiştir. Bu çalışma, Kafile ekibi tarafından Youtube’de üretilen Kırmızı Asa adlı video serisini analiz etmektedir. Analiz, izleyicinin mevcut bilimsel metod anlayışını nasıl sorgulayabileceğine, dini öğretiler ile bilim arasındaki organik bir bağın nasıl olması gerektiğine ve karşıt fikirli öğretilere nasıl fikirselsel meydan okunabileceğine odaklanmaktadır. Bununla beraber bu çalışma, davetin/tebliğin çok hızlı bir şekilde geliştiği günümüz dünyasında Kırmızı Asa videolarının davet için bir araç olarak kullanımının keşfedilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırmızı Asa, Bilim, Ders Kitapları, İrade, Kudret, YouTube.

Makale Gönderme Tarihi: 02.07.2025

Makale Kabul Tarihi: 04.09.2025

Önerilen Atıf:

Seyitoğulları, M. S. (2025). Seküler Bilimin Tanrılarına! Fikirselsel Bir Meydan Okuma: Kırmızı Asa, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(9): 714-726.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2025, 8(9): 714-726. DOI:[10.26677/TR1010.2025.1577](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1577)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

An Intellectual Challenge To The Gods of Secular Science: Kırmızı Asa

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI, Ministry of National Education, Hüseyin Çelik Girls Anatolian Imam Hatip High School, Van, e-mail: akifseyitogullari571@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2982-1155>

Abstract

Nowadays, it is possible to confuse or accept subjective approaches - even the anti-theological personal opinions of non-specialists in the field of religion - with knowledge/science, in addition to easy access to information. However, the source of true knowledge is true knowledge and true science. On the other hand, the world of science has been under the influence of materialist philosophy for the last two centuries. In the primary/secondary education textbooks currently taught in schools, this negative influence is consciously or unconsciously included in the curriculum. In this context, some philosophical currents or personal ideologies are accepted as science and almost instilled in students. In this context, the Red Scepter arguments have fulfilled the task of an important and accurate compass in finding the real truth. This study analyses the Red Asa video series produced by the Kafile team on Youtube. The analysis focuses on how the viewer can question the current understanding of the scientific method, how there should be an organic connection between religious teachings and science, and how one can intellectually challenge opposing teachings. In addition, this study aims to explore the use of the Red Staff videos as a tool for invitation in today's world where invitation/preaching is evolving at a very rapid pace.

Keywords: Kırmızı Asa, Science, Textbooks, Willpower, Power, YouTube.

Received: 02.07.2025

Accepted: 04.09.2025

Suggested Citation:

Seyitoğulları, M. S. (2025). An Intellectual Challenge To The Gods Of Secular Science: Kırmızı Asa, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(9): 714-726.

GİRİŞ

Kullanıcılarına internetin sadece tüketicisi değil aynı zamanda üreticisi olma imkânı da tanıyan platformların başında YouTube gelmektedir. “Broadcast Yourself” (Kendini Yayınla) sloganı ile hareket eden YouTube vasıtasıyla dünyada her gün milyonlarca video paylaşılmakta ve kullanıcılar bu videoları izlemektedir. Günümüzde dijital kameralar ya da yüksek hızlı internet bağlantılarıyla isteyen herkesin kendi kanalını oluşturmaya ve yayın yapmasına olanak sağlayan YouTube, gerek amatörler gerek profesyoneller için önemli mecra (İlhan ve Görgülü Aydoğdu, 2018). Günümüzde YouTube özelinde sosyal medya insanların takip ettikleri dini öğrenim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Nitekim insanlar sadece kitaplardan veya klasik sözlü anlatım yapan vaizlerden değil sosyal medyadan da dini bilgilerini öğrenebilmektedirler. Bu platformu aktif olarak kullanan ve video içerikler yayınlayan dindar kişilerin sayısı da giderek artmaktadır. YouTube’da insanlara İslam dininin ahlaki öğretilerini vaaz ederek anlatan bu kişiler söylem bağlamında metodolojileri modern olan fenomenlerdir. Batı sosyal medyasında İslam dininin negatif gösterildiği bir dönemde, bu husus daha da önemli hâle gelmiştir. Dini programların varlığı ve etkisi radyoda, televizyonda olduğu kadar sosyal medyada da ilgi görmeye devam etmektedir (Kutlu, 2024). Bununla birlikte YouTube katılımcılar için sadece bir eğlence/vakit geçirme aracı olarak görülmemekte ve gelişigüzel bir şekilde kullanılmamaktadır. Kullanıcılar YouTube’u bir bilgilendirme aracı olarak görmekte, içeriklerdeki bilgilere güvenmekte ve izleyecekleri videoları da bilinçli bir şekilde tercih etmektedir. Dolayısıyla katılımcılar için izleyecekleri videoyu belirleyen etken ağırlıklı olarak içeriktir. İzlenen içeriklerse arkadaşlarla paylaşılmaktadır (İlhan ve Görgülü Aydoğdu, 2019). Bu bağlamda Osman Bulut liderliğinde Kafile ekibi tarafından, 2019 yılında YouTube’da yayınlanan yedi bölümlük bilim ve din ilişkisi konulu dinî içerik paylaşımlarının yapıldığı bir kanal halihazırda mevcuttur. Söz konusu bu dijital mecranın özgün bilim ve dinî argümanları/söylemleri önemli ses getirmiştir. Evrim Ağacı, Ateizm Derneği gibi farklı platformlar tarafından Kırmızı Asa argümanları tartışılmıştır. Çünkü Ateizm, Kaos Teorisi, Deizm, Agnostizm, Boşlukların Tanrısı, Tasarım İllüzyonu, Doğal Seçim, Akıllı Tasarım gibi düşüncelere/argümanlara ciddi, önemli ve mantıksal eleştiriler sunmaktadır.

Son yıllarda dine ait konular, hem bilimsel makale tarzı çalışmalar (Ege, 2011; Seyitoğulları, 2024; Seyitoğulları ve Ege, 2024; Ege ve Kurtar, 2025; Kurtar, 2025; Seyitoğulları, 2025) hem de sosyal medya platformları/araçları sayesinde bilgiye erişim noktasında daha çok görünürlük ve değişim kazanmıştır. Sosyal medya çalışmalarının hitap ettiği saha genişliğinden dolayı çok hızlı yayılmaktadır. Birçok insan bilgiye çok hızlı bir şekilde sosyal medya veya internet kaynaklarından ulaşmaktadır. ChatGBT bilgiye ulaşmayı ve analiz etmeyi daha da hızlandırmıştır. Bütün bunlar sosyal medyanın din eğitimi konusunda alternatif bir araç olduğunun göstergesi olduğu gibi dini alanda bilgi edinme parametrelerinin yeni bir boyuta taşındığının da ifadesi sayılabilir (Uçar ve Kurt, 2024). Bu minvalde Kırmızı Asa’nın din ve bilime dair içerikleri mercek altına alınacak, ortaya çıkardığı bulgular ile din ve bilime dair tespitleri analiz edilecektir. YouTube’da din ile ilgili içerik üreten birçok video/kanal yer almasına rağmen Kırmızı Asa serilerinin analiz edilmesinin belli başlı nedenleri şöyle sıralanabilir; evrenin, bir kitap ve bilimin de bu kitabı incelemek ve okumak için araç olduğunu betimlemesi, kâinata dair araştırma yapmada önerdiği bakış açısına kudsî bir mana yüklemesi, bilime ve bilimsel metoda özgün ve farklı bir perspektiften bakması, Kur’an da geçen "Oku" kavramını kâinat kitabı bağlamında özgün içeriklerle anlatması, içeriklerin akla pencereler açan etkileyici bir üslupla anlatılması, argümanlarının mantık örgüsünün sağlam bir temele oturtulmuş olması; -kısacası yaşadığımız, gördüğümüz, gözlemleyebildiğimiz evreni ve ötesini yeniden okumak/anlamalı okumak/anlamlandırmak olarak sıralanabilir. Bununla birlikte Kırmızı Asa argümanlarının karşıt fikirli sosyal medya hesap ve kanallarında konuşulması, tartışılması ve gündeme getirilmiş

olması oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda Kırmızı Asa ekibinin hem kendilerini anlatma hem de ötekine ulaşabilme fırsatını iyice değerlendirdiklerini söylemek mümkündür.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışma Kırmızı Asa argümanlarının bilimsel olmadığını, 150 yıllık bilimsel bir gerçeğe karşı olduğunu, bilimsel kanıtlar barındırmadığını iddia edenlere karşı sözkonusu argümanların sadece mevcut bilimsel yöntemi eleştirdiğini ve seriyi eleştirenlerin argümanları çürütemediği gerçeğini ortaya çıkarmak adına hazırlanmıştır. Bu çalışma içerik analizi yaklaşımı uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Her bilim dalı kendi çalışma alanına uygun olması gereken araştırma yöntem ve tekniklerinden yararlanmaktadır. İçerik analizi tekniği, ele alınan konuyla ilgili genel eğilimleri ortaya koymada etkili bir araçtır. Ayrıca, daha sonra yapılacak bilimsel çalışmalar için bir yol göstericidir. İçerik analizi tekniğinin nitel ve nicel olmak üzere iki türü vardır. Nitel analizde gerçeğe ulaşabilmek için Nedir? Neden? Nasıl? soru sözlerine cevaplar aranmaktadır. Böylece yüzeysel olarak görünmeyen gizli mesajlar açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır (Ege, 2011; Metin ve Ünal, 2022). Bu bağlamda öncelikle Kırmızı Asa video serileri tek tek izlenmiş, Kırmızı Asa argümanlarının tartışıldığı bazı youtube kanalları takip edilmiş, kullanıcı yorumları gözden geçirilmiş ve bu eğitim-öğretim döneminde (2024-2025 Eğitim-Öğretim yılı) okutulan ders kitaplarından bazıları (Biyoloji-9, Coğrafya-9) taranmıştır. Nihayetinde çalışma bu nitel perspektiften tamamlanmıştır.

TARTIŞMA VE BULGULAR

Günümüz, sürekli gelişen bir teknoloji ve iletişim çağıdır. Kitle iletişim araçları/medya, hayatın tüm alanlarını sarmalamış durumdadır. Her geçen gün iletişim araçlarının farklı bir yüzü hayatı etkilemektedir. Medyanın yaşamı her geçen gün farklı biçimlerde etkilemesi ve değiştirmesi yanında, algı ve tasavvurları değiştirme işlevleri de söz konusudur (Arslan, 2016). Kabul etmek gerekir ki, diğer alanlarda olduğu gibi dini alanda da iletilen her bir mesajın, oluşumundan muhataba iletimine varıncaya kadar içerisinden geçtiği birçok psikolojik, sosyal, kültürel vs. süreç bulunmaktadır. Şu andaki konuşmaların esinlendiği geçmiş deneyimleri, içinde bulunulan koşulların anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına olan etkisi göz ardı edilirse söz konusu mesajlar doğru bir şekilde değerlendirilemez. Bu süreçler dikkate alınmadığı müddetçe söz konusu mesaj aslına uygun bir şekilde çözümlenemez. Diğer taraftan farklı yorumların varlığı ayrıca bir vakıdır. Bu farklılığın temelde aynı mesajın farklı şekillerde anlaşılmasından kaynaklandığı da herkesin malumudur (Batar, 2020). Öte yandan dinin, bir fikir veya olgunun meşruiyet kazanmasında vazgeçilmez bir fenomen olması, sosyal medya kullanıcılarının/katılımcılarının bir şekilde dine müracaat etmesine neden olmaktadır. Denilebilir ki din, toplumsal hayatta olduğu gibi sosyal medya toplulukları arasında da son derece etkili ve önemli bir fenomendir (Yamaç, 2020).

Bu minvalde tarihi süreç içerisinde Din'e karşı insanların geliştikleri söylemler yada ortaya koydukları argümanlar hiç şüphesiz sahip oldukları yaşam biçimlerinden, bilgi birikimlerinden, hayat tecrübelerinden, ideolojilerinden bağımsız değildir. Kırmızı Asa argümanları bu konuyu çok anlamlı bir biçimde işlemiştir. Bu minvalde din hakkındaki söylemlerini gerçekten hakikati bulma/arama çabasının bir ürünü olarak görmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle Kırmızı Asa argümanları, din ve bilim ekseninde hakikati arama çabası, eşyanın ve varlıkların yaratılış amacını öğrenme gayretinin bir ürünü/çıktısı olarak değerlendirilebilir. Mevcut bilimsel metodu eleştirmesi, naturalizm, determinizm ve materyalizm düşüncelerinin bilimin içine yerleştirilmiş felsefi düşünceler olduğu iddiasını ispatlaması bu kanalı diğer kanallardan ayıran en önemli

özellikler arasında yer almaktadır. Aşağıda video serilerinin içerikleri ana hatlarıyla verilmiştir. Kırmızı Asa argümanlarının işitsel ve görsel materyalleri hakkında ayrıntılı bilgi almak isteyenler için ayrıca video içeriklerinin izlenmesi tavsiye edilmektedir. Çünkü verilen mesaja inanılır yada inanılmazın ötesinde muhatabı mikro sistemlerden makro sistemlere kadar süren bilimsel yolculukta yeni/yeniden düşünmeye, sorgulamaya ve farkındalığa sürükleyen bir bakış açısı sunmakta ve kazandırmaktadır. Bu bağlamda Kırmızı Asa video serilerinin içeriklerini sırasıyla şöyle özetlemek mümkündür:

Kırmızı Asa 0: 18 Şubat 2019 tarihinde yapılan organik bilim-tanıtım bölümünde, Risale-i Nur'dan esinlenerek isimlendirilen Kırmızı Asa argümanları tanıtılmaktadır. Bilim tam olarak neyi açıklıyor? sorusunun bu video serisinin odak noktasını oluşturduğu ifade edilmektedir. Öte yandan organik kelimesi ekseninde evreni ve içindekileri anlamak ve sırlarını çözmek, gözlemek için kullanılan mevcut bilimsel metoda dikkatleri çekmektedir. Modern zamandaki gençlerin eşya ve varlık hakkında doğru düşüncelerini sağlayacak, farkındalık oluşturacak yeni bir metodolojiye atıfta bulunmaktadır. Bununla birlikte bilgi (gözlem) ile bilim (gözlem sonucunda yapılan yorum) arasındaki fark anlatılmaktadır. Bu perspektiften gözlemler sonucu yapılan yorumların sorgulanması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Kur'an'ın her halinizle (ayakta iken, otururken, yan yatarken) bütün evren üzerinde düşünen, dinleyen, akleden, gören, işiten insanlar için -veciz bir şekilde gözlem yapmaya teşvik olduğu ifade edilmektedir. *Kırmızı Asa 1:* Fen ve mühendislik derslerinin materyalizm perspektifinden anlatıldığı ifade edilmektedir. Bir ilahın varlığı/yokluğu hakkında yapılan tartışmaların ekseninde genellikle Big Bang ve Evrim Teorisi gibi iki temel konunun olduğu ve bu konuların argümanlarının çeşitli çevreler ve farklı platformlarda tartışıldığı ifade edilmektedir. Hâlbuki bir yaratıcının varlığının kanıtlanmasında ilk akıl ve ilk sebep gibi nedenlerden ziyade delillerin şu anda meydana gelen olaylar ekseninde çok açık, basit ve herkes tarafından kolayca görülebilir olması gerektiği konusuna dikkat çekilmektedir. Bu minvalde Kur'an'ın takipçilerine yaratmayı başlatan ve devam ettiren anlayışı örneklerle anlatılmaktadır. Kısacası şu anda çevremizde şahit olduğumuz yaşanan tüm olayların/faaliyetlerin Allah'ın varlığına kanıt olduğu dile getirilmektedir. *Kırmızı Asa 2:* Özgür akla/düşünceye engel olanın bilim değil bilim zannedilen felsefe olduğunu, bu açıdan bilimselliğin dokunulmaz ve sorgulanmaz bir işleve sahip olduğu belirtilmekte ve bu bilimsellik tanrısı olarak ifade edilmektedir. Naturalizm argümanlarının bilimsel çalışmaların içine yerleştirilmiş bir felsefe olduğunu ortaya koymaktadır. Bilimsellikte gözlenemeyen, ölçülemeyen hiçbir olayın kabul edilmediği bunun metafizik, doğaüstü olarak benimsendiği anlatılmaktadır. Evrendeki olayların bilimselliğin içerisine sokulmuş natüralist felsefeden/modern bilimsel dogmalardan uzak, salt katıksız organik bilim aracılığıyla ve -özgür bir akılla incelenmesi gerektiği anlatılmaktadır. *Kırmızı Asa 3:* Boşlukların Tanrısı argümanına göre bilimin boşlukları doldurduğu iddiasının doğru olmadığını, bilimin evrendeki olayların oluşum aşamalarını açıkladığını, olayların isimlendirilmesi ve aşamalarının formüle edilmesinin olayın nasıl olduğunu açıkladığını yansıtmadığını, bilimin gelişmesinin ise olayların çok daha ayrıntılı görülmesini sağladığı anlatılmaktadır. *Kırmızı Asa 4:* Allah'ın varlığının ve sıfatlarının en önemli delillerinden birinin, evrendeki muhteşem düzen olduğunu, makrodan mikroya evrenin fiziksel, biyolojik, kimyasal, elektronik kurallarla donatıldığını ve bu kurallara zaman bağımsız ve mekan bağımsız şekilde uyulduğu ön kabulüyle bilimin ve bilimsel araç/gereçlerin yapıldığı belirtilmektedir. Diğer taraftan kaotik/kaos denilen hareketin mevcut devam eden olayların/sistemin bir sonraki aşamada/süreçte nasıl hareket edebileceğini tahmin edilememesi yada öngörülmemesi olduğu açıklanmaktadır. *Kırmızı Asa 5:* Evrende anbean gerçekleşen olayların arkasında doğa yasalarının yer aldığı argümanının bilimsel camiada yaygın olduğu, ancak evrende mevcut tüm doğa yasalarının arkasında bir ilim, irade ve kudret sahibinin zorunlu olduğu ifade edilmektedir. *Kırmızı Asa 6:* Bilim adamlarının büyük bir kısmının ateist olmasının evrene madde ve enerji perspektifinden bakmalarından kaynaklandığı, öteyandan evrenin

sadece maddeden ibaret olmadığı aynı zamanda bir kitap olduğu ve bilimin de bu kitabı incelemek ve okumak için bir araç olduğu, Kur'an'ın "oku" emrinin evreni okuma adına önemi vurgulanmaktadır. *Kırmızı Asa 7*: Mevcut bilimsel metodun evreni sadece madde ve enerjiden ibaret gördüğü, Kuran'ın ise takipçilerine evrenin okunması gereken bir kitap olduğunu bu yüzden manaya atıfta bulunduğunu, asıl din derslerinin fizik, kimya, biyoloji gibi evreni ve içindekileri konu alan, yaratıcıyı anlatan dersler olduğunu insanın asıl yaratılış gayesinin ve bu dünyaya gönderilmesinin amacının ne olduğunu ortaya koymaktadır. *Kırmızı Asa Manifestosu*: Yukarıda *Kırmızı Asa* bölümleri ışığında kartların açık, maddelerin belli, video içeriklerinin/argümanların ortada olduğu söylenerek özgür akıl ve hür vicdan ekseninde fiktisel bir meydan okuma olarak yayınlanmıştır.

2024-2025 Eğitim Öğretim yılı MEB lise ders kitaplarında geçen bazı örneklerin *Kırmızı Asa* argümanlarıyla değerlendirilmesi; 1800'lü yıllardan itibaren bütün dünyada bilim sahasına hâkim olan ve bir yaratıcıyı devreden çıkaran pozitivist felsefenin değer hükümleri, ispatlanmış bilimsel bilgiler gibi takdim edilmektedir. Özellikle kâinatın ve canlıların yaratılışı, insanın yeryüzünde ortaya çıkışı, hep bu felsefenin rehberliğinde ve öncülüğünde ateist bir yaklaşımla ve evrim adı altında açıklanmaya çalışılmaktadır. Herkesin kendine göre bir inancının ya da değer hükümünün veya felsefi görüşünün olması gayet tabiidir. Ancak, bir yaratıcıyı devreden çıkaran felsefi bir düşüncenin, bütün dünyada ispatlanmış bilimsel bilgi gibi sunulması ve böyle bir düşüncenin kritiğine ve alternatif görüşlerine yer verilmemesi bilim etiği bakımından uygun olmadığı gibi, bilimsel bir davranış da değildir (Tatlı, 2017). Bu bağlamda *Kırmızı Asa* argümanları materyalist/naturalist felsefenin rehberliğinde/öncülüğünde hazırlanan, bilim adı altında aşılana öğretilere karşı bir reaksiyondur. Bununla beraber -bu argümanlar öğrenmek isteyen bir bireyin önüne alternatif düşüncelerin sunulması bireyin de kendi özgür iradesiyle/aklıyla istediğini seçme hakkına sahip olmasını önermektedir. Ancak okullarda okutulan/öğretilen ders kitaplarının içeriklerinin materyalist bir felsefe ile genç zihinlere aktarıldığını söylemek mümkündür. Bu durumu aşağıda bazı örneklerle ele almaya çalışacağız.

Allah'ı tanımaya vesile olması gereken fen dersleri, Allah'tan uzaklaştırıcı bir mahiyet almaktadır. Neden mi? Çünkü günümüz dünyasında doğa olayları ve içindekiler materyalizm, determinizm ya da naturalizm perspektifinden ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle evrendeki tüm doğa olayları ya sebepler ya doğanın kendisi ya da kendiliğinden/tesadüfen/rastgele meydana gelmiştir argümanı bilimsel çalışmalarda yoğunluktadır (Ege, 2012; Seyitoğulları, 2024). Bu bağlamda bilimin, varlığı ve eşyayı incelerken, gözlemlerken hakim olan düşünceler ya da akımlar bunlardır. Aşağıda şekil-1'de canlının çevreye uyumu olan adaptasyon olayında ifade edilen bilgiler yalnızca canlıları gözlemlemekte ve yaşadıkları olayların süreçlerini tanımlamaktır. Canlıların var olmasında ve hayatlarının devamında adaptasyon sürecinin yer alması hakikatin tamamıyla öğrenilmiş olduğu anlamına gelir mi? Örneğin çok teknik ve detaylı bilgilerden ziyade acaba öğrenci, bu kalemuna giydirilen farklı tonlardaki eşsiz tasarıma ve ördeğin yüzmesini kolaylaştıran perdeli ayak sistemine hayranlık duyabildi mi? Ya da onların hayatta kalmasını sağlayan koruma mekanizmasının kim tarafından verildiğini ya da nasıl tasarlandığını hiç düşündü mü ya da sorguladı mı? Muhtemelen sorgulayamaz çünkü verilen bilgilerde gerçek faile/faaliyetin öznesine dair en küçük bir atıf bulunmamaktadır. Örneğin; Selimiye Camii'nin bütün fiziksel özellikleri (yapılış tarihi, kubbe şekli, minare boyu, kullanılan taş, mermer, çini vs.) en küçük detayına kadar anlatılırsa ama Mimar Sinan'dan söz edilmezse öğrencinin bu caminin ustasına hayranlık duyması mümkün değildir. Bu minvalde aşağıdaki canlıların yaşamlarıyla ilgili süreç verilmekte ancak o canlı varlıkların fenotip ve genotip özellikleri nasıl ve kim tarafından yapılmış sorusu sorulmaya gerek bile duyulmamaktadır. Bu kısaca doğa yasaları/DNA ile açıklanmakta ancak iradesiz, akıldan yoksun sözkonusu yasaların

bu sistemi yapması ve yönetmesi mümkün mü? Hâlbuki yapılan bütün işler, ilim, irade ve kudretin eseridir. Ortada bir eser varsa, mutlaka bunun bir ustası olacaktır.

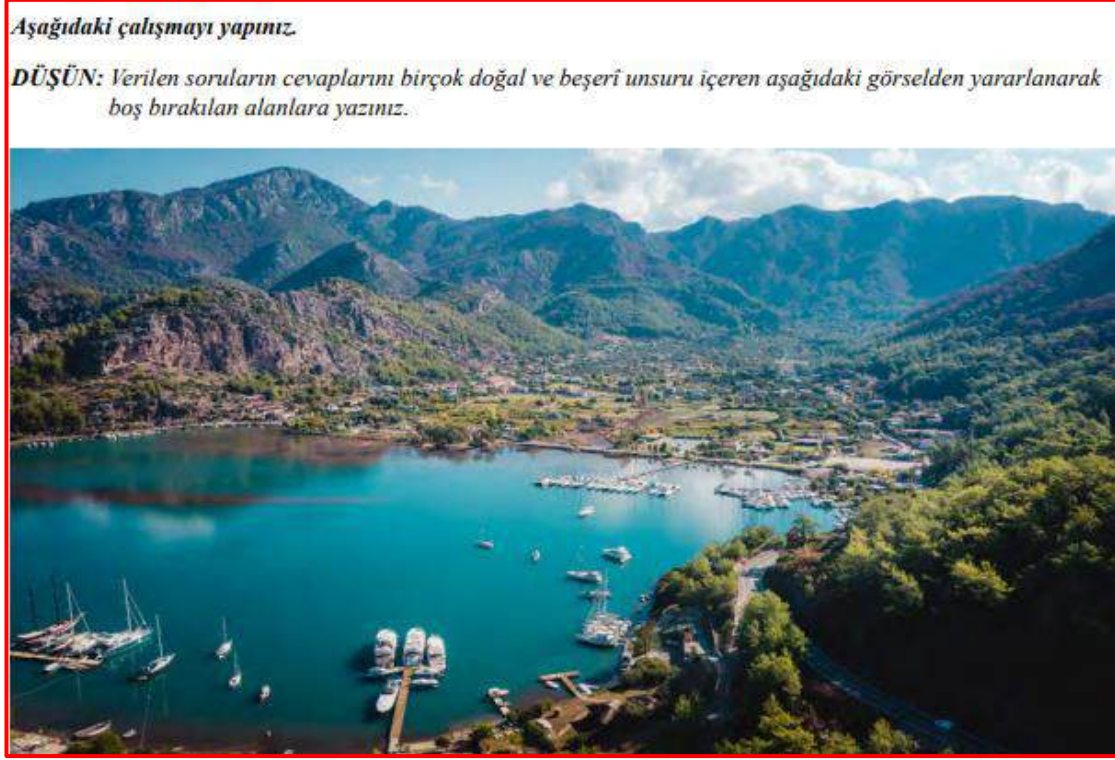

Şekil 1. Ortaöğretim Biyoloji 9. Sınıf Ders Kitabında Canlılarda Adaptasyon

Kaynak: (MEB, 2024)

Gerçek şeyler sadece duyularla algılanabilen, teknolojiyle güçlendirilebilen veya matematikle kanıtlanabilen şeylerden mi ibaret? Yerçekimi, "doğal" dünyayı etkileyen ancak fiziksel olmayan bir varlık olduğu halde gerçek değil midir? Yerçekimi, fiziksel nesnelerin kendileri değil, iki nesnenin arasındaki mesafe arasındaki ilişki değil midir? Yerçekimi gibi fenomenlerle beraber henüz tanımlanmayan, açıklanamayan başka kuvvetler yok mu? Bilimsel olarak doğrulanamayan/ölçülemeyen şeyin doğru olamayacağını söylemek mümkün mü? Öğrencilerin özellikle fen derslerinde öğrenme sonucu oluşan algılar ile dış dünyadaki tutum ve davranışları arasında fark vardır. Yıllarca derslerde her şeyin özü madde ve enerji tasavvuruyla yetiştirilen bir bireyin zihninde fiziksel dünya dışında manaya ait bir düşünce olmaması çok normaldir. Bununla beraber okullarda ders konular/kazanımlar materyalizm/natüralizm perspektifinden anlatıldığı için olaylar hep doğa yasaları etrafında ele alınmakta ve aktarılmaktadır. Hatta öğretmenin inisiyatifiyle yaratıcıya en küçük bir atıf bile öğrencilerce çok garipsenmekte hemen sınıfta ders Din Kültürü mü? gibi tepkiler alınabilmektedir. Onun için algılarda oluşturulan kavramlar ile gerçek hayatta görülenler arasında uçurum oluşmaktadır. Örneğin; coğrafya 9. sınıf ders kitabından alınan aşağıdaki şekil 2’de öğrencilerden doğal ve beşeri unsurların birbirinden ayırt edilmesi, söz konusu unsurların isimlerinin yazılması istenmiştir. Öncelikle bir öğrencinin aşağıdaki görseli incelerken takdir, hayret, merak ve şaşkınlık duygusu hissetmesi söz konusu olamaz, -çünkü sekiz yıl boyunca derslerde kendisine sunulan ve öğrendiği determinist/materyalist/naturalist argümanlar bunu her zaman görülen ve olağan göstermiştir. Ancak özgür bir akıl ve hür irade ekseninde herhangi bir varlık, olay karşısında manaya dair yeni bakış açısı sunulsa geçmişteki öğrenme algısı değişebilir ya da bunu sorgulayabilir. İşte Kırmızı Asa’nın rasyonel argümanları bu bakış açısını önermektedir. Ortada bir fiil varsa failin de anlatılması zorunludur. Aşağıdaki görselde büyük bir eser, güzel bir nakış ve eşsiz bir manzara bulunurken ortada her an, her şeyi bizzat yöneten kudret ve irade yok mu? "Acaba hangi gözlem sonucu bu iddia edilmektedir?" denilirse söz konusu görsel için deney yapmaya ya da teknolojik

bazı araç ve gereçler kullanmaya gerek yoktur. Çıplak gözle görülen görseldeki sanat eseri karşımızdadır. Bu sanatın ortaya çıkarılması için bir bilinç, bilgi ve güç gerekmektedir. Eğer bu kabul edilmezse o zaman Leonardo da Vinci'nin Son Akşam Yemeği adlı ünlü eserini onun büyük ustalığına ve detaylara olan hakimiyetine değil tabloya, yağlı boyalara veya kalemlere vermek zorunludur.

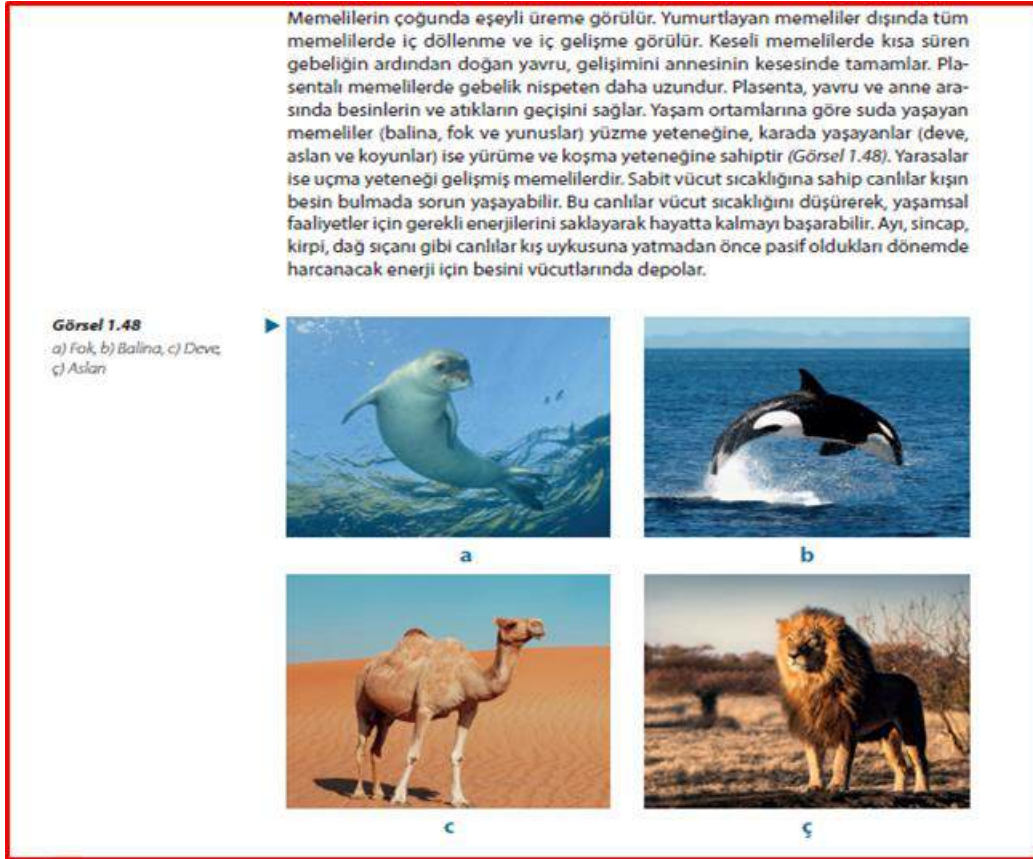
Şekil 2. Ortaöğretim Coğrafya-9. Sınıf Ders Kitabında Öğrencilerin Cevaplaması İçin Hazırlanmış Etkinlik

Kaynak: (MEB, 2024).

Aşağıda Şekil-3'te 9. sınıf biyoloji kitabında memelilerin yaşam ortamlarına göre gruplandırılmaları, onlara verilen çeşitli yeteneklerle ilgili özellikler anlatılmıştır. Verilen canlıların iradesiz, akıldan yoksun oldukları bilindiğine göre şu anda doğan bu canlılar nasıl yüzme, yürüme ve koşma yeteneğine sahip olmaktadır? Her gün belgesellerden izlediğimiz güçlü ve etkileyici hayvanlardan olan aslanın geniş göğüslü gövdesini, görkemli tüylü yelesini, gösterişli büyük kafasını hangi tasarımcı yaptı? Kükremesi ve pençeleriyle ünlü olan aslana bu heybeti ve ihtişamı kim verdi? Öte yandan iri kafaları, uzun bıyıkları ve kömür gibi siyah gözleriyle bilinen sevimli fok balıkları bilimsel bilgilere göre karada yavaş ve hantal görünmelerine rağmen, su altında çevik ve güçlü bir yüzgeç sistemine nasıl sahip olabiliyorlar? Diğer taraftan kavisli ağızlarıyla kolayca tanınan, sosyal açıdan neşeli, oyuncu canlılar olan ve izlediğimizde hayran kaldığımız bu yunuslar bu güzellikleri nereden aldılar? gibi temel ancak düşündürücü sorular öğrenciler tarafından sorulmamakta, sorulduğunda ise DNA'sında bu var denilerek ya da doğa yasalarıyla mevzu sıradanlaştırılmakta ya da konu geçirilmektedir. Hallbuki bu canlıların yaşadığı tüm fiziki coğrafya unsurları ile canlının yaşaması için gerekli tüm hayati fonksiyonlar arasında müthiş bir denge kurulmuştur. Örneğin; tek hörgüçlü develer, su kıtlığı ve yüksek çevre sıcaklığının olduğu kuru ve kurak iklimlerde başarılı bir şekilde hayatta kalmalarına yardımcı olan bir dizi adaptasyon mekanizması mevcuttur. Çöl ortamında hayatta

kalmak için develer fizyolojik, anatomik ve davranışsal adaptasyon özelliklerine sahiptir. Suyun korunabilirliği, kanın kendine has özellikleri, termoregülasyon (bir organizmanın, çevre sıcaklığı farklı olsa bile vücut sıcaklığını belirli sınırlar içinde tutma yeteneği) etkin sindirim ve metabolizma fizyolojik adaptasyonlar arasındadır. Anatomik olarak deri örtüsünün doğası, göz, burun deliği ve dudaklar, büyük vücut boyutu ve uzun boy ve büyük ayak pedleri hayatta kalmalarına katkıda bulunur. Ayrıca çöl ortamında varlıklarını sürdürebilmelerinde beslenme, içme, termal ve cinsel davranışları da önemli rol oynar (Gebreyohanes ve Assen, 2017). Şu anda doğan bir deve yavrusunun, adaptasyon mekanizmalarını (kum fırtınalarına karşı özel perdelerle donatılmış burnu, çift sıra kirpikli gözleri, içi tüylü kulakları; dikenli bitkileri yemeye uygun ağız yapısı, yağ depolayan hörgücü) çöl şartlarına kim/nasıl tasarladı? Biri canlı diğeri cansız farklı iki değişken olan devenin vücudu ile sıcak zemin arasındaki ilişki nasıl sağlandı? Bu bağlamda Kırmızı Asa argümanları devenin yaratılışına dikkatleri çekmiş ve ayrı bir parantez açmıştır. Nitekim Kur'an devenin yaratılışıyla şöyle uyarmaktadır:

"(Gafiller ve kâfirler hiç ibretle ve dikkatle) Bakmıyorlar mı o deveye; ki nasıl (ve ne mükemmel) yaratılmıştır? " (Gâşiye Suresi 17. Ayet Türkçe Meal/Abdullah-Ahmet Akgül Meal).

Şekil 3. Ortaöğretim Biyoloji 9. Sınıf ders kitabında memeliler

Kaynak: (MEB, 2024)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnternetin tebliğde kullanılması İslami tebliğin ufkunu geliştirmek ve genişletmek için bir fırsat ve meydan okumadır. Davete bu kadar kolay erişim, ulema ve vaizlerin İslami öğretileri tebliğ etmelerine gerçekten yardımcı olan Allah'ın bir lütfudur (Meriza vd., 2023). Bu bağlamda YouTube platformunu davet için bir araç olarak kullanan Kafile ekibi ve Kırmızı Asa argümanları, büyük bir yük almış ve çok önemli bir işlevi de yerine getirmiştir. Çünkü İslam'ın düşünmede akli kullanmaya yönelik teşvikini, yaptığı/yayınladığı içeriklerle araştırma pratiğiyle sonuçlandırmıştır.

"Nereden geldik, Neyiz, Nereye gideceğiz?" Bu üç sırlı soruyu bütün dinler, felsefeler ve bilimler sormuştur ve cevabını aramıştır. Bilim, felsefe, din ve bunlarla uğraşan insanlar tamamen ortak bir arayış tabanını ve çalışma sahasını paylaşmaktadırlar. Bu anlamda birdirler ve ortaklıkları vardır. Ancak şöyle bir fark bulunmaktadır. Bu sorulara yalnız dinler cevap vermiştir, diğerleri sadece aramıştır ve aramaya da devam etmektedirler (Sözüer, 2017). Bu bağlamda Dünya, canlı varlıklar ile hidrosfer, litosfer ve atmosferin tüm bileşenlerinin mevcut olduğu adeta dev bir laboratuvarıdır. Bu varlıkları yada doğal! yapıları bazılarını çıplak gözle görebiliyoruz ya da çeşitli teknolojik araç ve gereçlerle gözlemleyebiliyoruz. İlkçağlardan bu yana insanoğlu kendi dışında ötekisini hep merak etmiştir. Aslında bu merak duygusu hakikati bulmak adına vazgeçilmez bir araçtır. Özellikle Antik Yunan'da filozoflar, günümüzde ise bilim adamları bu işin öncülüğünü üstlenmişlerdir. Ancak hakikati bulma arayışında izlenen yol ya da önerilen yöntem kime göre neye göre doğrudur/doğrudur. Bu bağlamda kimi çevreler hakikati bulmada -ilahi metod olan semavi dini mesajları/bilgileri bilhassa Kur'an'ın öğretilerini bilerek haşa! akıllarınca devre dışı bırakıp- genelde eski çağlarda yaratıcıyı inkar eden filozofların salt düşüncelerine yönelmişken günümüzdeyse seküler bilim dünyasının ortaya koyduğu argümanlar insanın hakikati aramasında tek referans olarak kabul edilmektedir. Fakat şu an seküler bilim dünyasının kullandığı/kabul ettiği mevcut yöntem, varlıkların sadece iki boyutuyla ilgilenmeyi diğer bir ifadeyle deney ve gözlemin dışına çıkmamaya bizi sevk etmiştir. Peki bu ne kadar doğrudur sorusu önem arz etmektedir. Çünkü ölçülenin, gözlemlenenin dışında başka bir boyutta bunu yapan bir öznenin/failin kabul edilmesi gerekir. Yani bilimsel bilginin tüm aşamalarıyla ortaya çıkarılmasında bilim adamını kabul etmek zorunludur. Örneğin şu anda izlediğimiz bir belgeselde dünyanın farklı coğrafyalarındaki hayvanların/bitkilerin dünyasını ve hayvan-bitki ilişkilerini deney, gözlem ve düşünce aracılığıyla sistematik olarak incelemek, çeşitli verilerle kayıt altına almak ve sonuçta elde edilen çeşitli bulguları (tür, cins ve takım açısından kategorize etmek ve görevlerine göre sınıflandırma vs.) bilim camiasına/toplumlara sunmak yeterli mi? Elbette bu büyük bir iş ve ciddi, önemli bir kazanımdır ancak bize verilen doğa ve içindeki doğa! olayları üzerinde düşünme, akl etme, idrak etme hakikati daha fazlasını gerektirmez mi? Mesela bu büyük ekosistemde şuanda mükemmel bir denge nasıl sağlanıyor? Bu canlılar hangi amaçla ortaya çıktılar/yaratıldılar kime hizmet ediyorlar? Bilimsel bilgilere göre şu anda dünyanın farklı bölgelerinde doğan canlılardaki müthiş tasarım, kendilerine verilen korunma stratejileri, sahip oldukları muazzam renkler, birbirlerinden farklı fiziksel özellikleri neden hep aynı kuralla işliyor ve nasıl ortaya çıkmaktadırlar? gibi soruları adaptasyon, mutasyon, varyasyon gibi kavramlarla açıklamak ya da daha da ileri giderek Doğal Seçilim, Tasarım İllizyonu ya da Evrim Teorisi gibi bilimin içine kamufule edilmiş felsefi, ideolojik argümanlarla açıklamak doğru mu? Hatta bu akımların iddialarının, laboratuvarında ispatlanmış bilimsel bir bilgi gibi bilim dünyasında takdim edilmeleri özgür bir akıl ve hür bir vicdan için zulüm değil mi? Halbuki atomlardan galaksilere kadar bu faaliyetler ve tasarruflar nasıl oluyor? Şuursuz olanlar şuurlu, planlı, intizamlı iş yapıyorlarsa bu icraatların arkasında kim var? sorusu en önemli soru olmaz mı? Örneğin; günümüz dünyasının en önemli teknolojilerinden olan ve son zamanlarda birçok sahada uygulanan/uygulamaya konulacak yapay zekâ teknolojilerinin

(yüz tanıma sistemleri, sanal asistanlar, haritalar, otonom arabalar, akıllı ev sistemleri vs.) arkasında algoritmalar geliştiren, sistemleri devreye alan ve makineler yapan bir irade, bilinç ya da akıl yok mu? Bu soruya cevabımız hayır ise o zaman bu durum akıl sahipleri için çok gülünç ve imkansız olacaktır. Çünkü bu teknolojiyi hazırlayan mühendislerin, tasarımcıların, uzmanların ilimlerini, iradelerini ve yeteneklerini, kabiliyetlerini yok saymak değil mi ? Bu minvalde doğada asıl öznenin/failin madde ve enerji olduğunu savunmak yada şuursuz, iradesiz, cansız ve kendisinden bile haberi olmayan doğa kanunlarının doğayı yarattığını! söylemek mümkün mü? Akıl sahiplerini müjdele!

Bununla beraber Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur adlı eserleri Kırmızı Asa argümanlarının ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu minvalde Kırmızı Asanın mimarı Osman Bulut ve ekip arkadaşları *"Bir tek adam seninle hidayete gelse, sahra dolusu kırmızı koyun ve keçilerden daha hayırlıdır."* Hadîs-i şerifinin ışığında dine/din karşıtı düşüncelere sahip ama vicdan sahibi ve hakikati bulma çabasında olan birine yepyeni muazzam ufuklar açmıştır. Bununla birlikte *"Bir saat tefekkür bazen bir sene ibadetten daha hayırlıdır"* Hadîs-i şerifinin müjdesine nail olmak isteyen inananlara kapı aralamış, kainatı yeniden/anlamli okumak isteyen eğitim neferlerine yeni bir öneride bulunmuştur. Nitekim genel hatlarıyla incelenen MEB ders kitaplarındaki bir iki örnek bile öğrencilere verilen bilgilerin, hedef kazanımların hiçbirinde Allah'a/yaratıcıya en ufak bir atıf olmadığı aksine naturalist/materyalist hatta evrim anlayışıyla hazırlandığı ortadadır. Bu durum Kırmızı Asa argümanlarını doğrulamaktadır. Adeta Allah'ın mülkü bilim adı altında parsel parsel sözkonusu felsefi akımlara yada ideolojilere taksim edilmiş ve verilmiştir. Halbuki gerçek bilim ve doğru bilimsel veriler, asıl mülkün sahibinin bir nebze kudretini, hakimiyetini, otoritesini, rububiyetini ve azametini anlamak, keşfetmek, tanımak için günümüz dünyasında muazzam bir yol göstericidir. Akıl ve anlayış sahiplerini müjdele.!

"Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirsiniz haydi geçin! Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça geçemezsiniz" (Rahmân Suresi 33. Ayet Türkçe Meali).

"İbrahim: Yonttuğunuz şeylere mi ibadet edersiniz! Oysaki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı, dedi" (Sâffât Suresi 95. Ayet Türkçe Meali).

"Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığımız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir" (Necm Suresi 23. Ayet Türkçe Meali).

"İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir" (Hadîd Suresi 16. Ayet Türkçe Meali).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma kamuya açık ikincil verilerin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. (2016). Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 5-26.
- Batar, Y. (2020). İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 417-439.
- Ege, İ. (2011). Dünyanın İnsan Kullanımına Hazırlanması, *Furkan Nesli Dergisi*, 2(1), 18-19.
- Ege, İ. (2012). Yağmur Yüklü Bulutlar, *Furkan Nesli Dergisi*, 20(2), 28-29.
- Ege, İ. ve Kurtar, M. (2025). Kur'an-ı Kerim'deki Ayetler Işığında Erozyon Konusuna Coğrafi Bakış. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*. 44, 491-511.
- Gebreyohanes, M. G., and Assen, A. M. (2017). Adaptation Mechanisms of Camels (Camelus Dromedarius) For Desert Environment: A review, *Journal of Veterinary Science & Technology*, 8(6), 1-5.
- <https://ogmmateryal.eba.gov.tr/etkilesimli-kitap> (Erişim Adresi: 19.06.2025)
- <https://sorularlailamiyet.com/bir-saat-tefekkur-bir-yillik-nafile-ibadetden-daha-hayirlidir-diye-bir-hadis-i-serif-var-midir-kadir> (Erişim Adresi: 27.06.2025)
- <https://sorularlailamiyet.com/bir-tek-adam-seninle-hidayete-gelse-sahra-dolusu-kirmizi-koyun-ve-keciden-daha-hayirlidir-bu-hadis-in> (Erişim Adresi: 27.06.2025)
- <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=88&ayet=17> (Erişim Adresi: 27.06.2025)
- <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=55&ayet=33> (Erişim Adresi: 27.06.2025)
- <https://www.youtube.com/@KafileTR> (Erişim Adresi: 17.06.2025)
- İlhan, E., ve Görgülü Aydoğdu, A. (2018). Türkiye'de youtube Yayıncılığı Ve Youtuber Olmak. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022(47), 141-166.
- İlhan, E., ve Görgülü Aydoğdu, A. (2019). Youtube Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonlarının İncelenmesi, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 1130-1153.
- Kutlu, M. (2024). Online Religion in Turkey Moral Phenomenons Of Social Media Youtube Preachers. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 3(1), 116-131.
- Kurtar, M. (2025). *Kur'an'ı Kerimde Suyu Dair Ayetlerin Hidroğrafya Bilimi Açısından Değerlendirilmesi* Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya ABD, Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış)
- MEB, (2024). Ortaöğretim Biyoloji 9. Sınıf Ders Kitabı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB, (2024). Ortaöğretim Coğrafya 9. Sınıf Ders Kitabı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Meriza, I., Febriani, A., Tisa, M., and Nurdin, M. R. (2023). Dakwah Via Youtube? Evolving Dynamics of Religious Communication In Aceh Islamic Society, *FITRAH: Jurnal Kajian Ilmu-ilmu Keislaman*, 9(2), 329-362.
- Metin, O., ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Seyitoğulları, M.A. (2024). Fiziki coğrafya Alanında Uluslararası Araştırmalar-2, Ra'd Suresinin Dördüncü Ayetinin Klimatoloji ve Pedoloji Perspektifinden Analizi, *Eğitim Yayınevi*, 103, IV-146..

Seyitoğulları, M. A. ve Ege, İ. (2024). An Analysis In The Light Of The Qur'an And From The Perspective Of Physical Geography: Rain, *Webology*, 21(2), 223-239.

Seyitoğulları, M. A. (2025). Kavramsal Bir Analiz: Tabiat Anacılarından Doğaperestlere Bir Davet (Doğa Nedir ?). *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(45), 288-302.

Sözüer, E. (2017). *Olağanüstü Bir Hazinesinin Keşif Yolculuğu: Risale-i Nur Eğitim Programı (Tabiat Risalesi Açılımları)*, İstanbul: Cinius Yayınları.

Tatlı, A. (2017). *Sorularla Evrim ve Yaratılış*, İkinci baskı, Antalya: Hilal Ofset.

Uçar, R. ve Kurt, T. (2024). Sosyal Medyada Yer Alan Aile Söylemlerinin Analizi: Dini Perspektifli Fenomenler ve Youtube Örneği, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(22), 77-102.

Yamaç, M. (2020). Sosyal Medyada Dini Topluluklar, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(1), 101-122.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2025, 8(9): 727-739.

DOI: [10.26677/TR1010.2025.1578](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1578)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Dinin Popülerleşmesi ve Değişen İslami Kimlik: Postmodernizm Çerçevesinde Dindarlığın Yeni Formları

Muhammed AYDIN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, Aydın, e-posta: aydin.muhammed@adu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2991-7839>

Öz

İletişim teknolojisi alanında yaşanan gelişmeler toplumsal yapıda derin dönüşümlere yol açarken, din kurumu da bu dönüşümlerden etkilenmiştir. Literatürde 'dindarlığın yeni biçimleri' olarak da adlandırılan bu dönüşümlerin postmodernitenin düşünsel ikliminden etkilendiği görülmektedir. Ülkemizde 1990'lı yıllardan itibaren popüler kültürün dini çevrelere dahil olmasıyla birlikte dini yaşayış şekillerinde de değişimler gözlenmektedir. Toplumsal yaşamda dindarlığın aldığı bu yeni formun şekillenmesinde sosyal medya araçları önemli rol oynamaktadır. Sosyal medya özellikle muhafazakâr kesimin gündelik yaşam rutinlerini sergileme biçimleriyle dindarlığın popüler kültürle birleştiği en önemli noktalar arasında yer almaktadır. Günümüzde dindar kimlik ve modernlik arasında gözlenen paradoksal ilişki birçok gerilim ve çelişkiyi de beraberinde getirirken; dinin kamusal alanda görünürlüğünün artmasıyla birlikte İslami değerleri muhafaza edilirken, yeni modern düzene ayak uydurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Çalışmada popüler kültürün dinle olan ilişkisi ve bunun sonucunda ortaya çıkan dini pratiklerdeki değişimler postmodernizm çerçevesinde ele alınmaktadır. Alan yazında popüler kültür ve din ekseninde yapılan tartışmaların çoğunlukla postmodernite kavramı çerçevesinde ele alındığı görülmekte, bu nedenle çalışmanın ana çıkış noktasını postmodernizm ve din olgusu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Popüler Kültür, İslami Kimlik, Dinin Popülerleşmesi.

Makale Gönderme Tarihi: 20.03.2025

Makale Kabul Tarihi: 02.09.2025

Önerilen Atıf:

Aydın, M. (2025). Dinin Popülerleşmesi ve Değişen İslami Kimlik: Postmodernizm Çerçevesinde Dindarlığın Yeni Formları, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(9): 727-739.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2025, 8(9): 727-739. DOI:[10.26677/TR1010.2025.1578](https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1578)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

**Popularization of Religion and Changing Islamic Identity: New Forms of Religiosity
in the Framework of Postmodernism**

Muhammed AYDIN, Aydın Adnan Menderes University, Department of Health, Culture and Sports, Aydın, e-mail: aydin.muhammed@adu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2991-7839>

Abstract

While advances in communication technology have led to profound transformations in social structure, the institution of religion has also been affected by these transformations. These transformations, also referred to in the literature as "new forms of religiosity," appear to have been influenced by the intellectual climate of postmodernism. With the incorporation of popular culture into religious circles in our country since the 1990s, changes have also been observed in religious lifestyles. Social media tools play a significant role in shaping this new form of religiosity in social life. Social media, particularly through the ways conservatives display their daily routines, is among the most important points where religiosity and popular culture converge. While the paradoxical relationship observed between religious identity and modernity today brings with it numerous tensions and contradictions, the increasing visibility of religion in the public sphere demonstrates an attempt to adapt to the new modern order while preserving Islamic values. This study examines the relationship between popular culture and religion and the resulting changes in religious practices within the framework of postmodernism. Discussions in the literature on popular culture and religion are often framed within the framework of the concept of postmodernity, thus the main starting point of this study is the phenomenon of postmodernism and religion.

Keywords: Postmodernism, Popular Culture, Islamic Identity, Popularization of Religion.

Received: 20.03.2025

Accepted: 02.09.2025

Suggested Citation:

Aydın, M. (2025). Popularization of Religion and Changing Islamic Identity: New Forms of Religiosity in the Framework of Postmodernism, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(9): 727-739.

GİRİŞ

Postmodern bakış açısı birçok alanda değişimi beraberinde getirirken, toplumsal yaşamın içerisinde yer alan kurumlardan biri olan din kurumunu da etkilemiştir. Postmodernizmle birlikte gündelik hayatta keskin sınırlar ortadan kalkarken, yeni dini ifade biçimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan kültür; insanların inançlarından, eğlence şekillerine kadar hayatlarının tümünde yer almakta, kültürel değerlerin nesilden nesile aktarımında kitle iletişim araçları önemli rol oynamaktadır. Mevcut ideolojinin aktarımında medya önemli rol oynamakta, verilen mesajlar bazen tüketime yönlendirici olabileceği gibi fikirler ve davranışlar üzerinden gerçekleşmektedir. Gelişen teknoloji bağlamında kitle iletişim araçları gündelik yaşam pratiklerinde olduğu gibi dindarlık ve din olgusu üzerinde de belirleyici olmaktadır.

Postmodern anlayışın din ile paradoksal birlikteliği dinin popülerleştiği bir süreci beraberinde getirirken, dindar kesimin popüler kültüre dâhil olduğu bir sürecin de kapılarını aralamıştır (Bilgin, 2014). Dinin kamusal alanda görünürlüğünün artmasıyla birlikte İslami değerler muhafaza edilirken; öte yandan yeni modern düzene de ayak uydurulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Dindarlık formları ve dini yaşayış biçimlerinde birtakım değişimler gözlenirken; popüler kültür aracılığıyla yaşanan bu süreç yeni dini pratiklerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Din birbirinden farklı toplumlarda farklı şekillerde var olan bir kurum olsa da toplumsal hayatın kültürel yaşam şekillerinden etkilendiği gerçeği üzerine kuruludur. Popüler kültürün yaygınlaşmasında kitle iletişim araçları etkili olurken, aynı zamanda dini yaşama pratiklerinde de etkili olduğu görülmektedir. Toplumsal yaşamda dindarlığın aldığı bu yeni formun şekillenmesinde postmodernizmi destekleyen en önemli unsur sosyal medya araçları olup; yeni medya olanaklarının toplumsal yaşamın tüm alanlarını olduğu gibi din kurumu üzerinde de etkili olduğu gözlenmektedir.

İletişim pratiklerindeki gelişmeler dini unsurları da dönüştürürken, çeşitli dindarlık tanımlarını gündeme getirmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda dindarlığın iletişim teknolojilerine bağlı olarak şekillenmesi 'Medya dindarlığı', 'prime-time dindarlığı'; 'sanal dindarlık', 'sosyal medya dindarlığı', 'sanal cemaat dindarlığı', 'selfie-dindarlığı', 'tekno-dindarlık', 'dijitalleşen dindarlık' kavramlarının gündeme gelmesine yol açmıştır. Çalışmada 'sosyal medya dindarlığı' özelinde postmodernizm ile birlikte din olgusunda yaşanan dönüşümler kuramsal olarak ele alınacaktır.

POSTMODERNİZM VE DİN

Literatürde postmodernizmle ilgili farklı tanımlamalarla karşılaşılsa da, bu akımın ilk olarak sanat ve estetikte kullanıldığı, daha sonra kimi araştırmacılar tarafından hemen her alanda ve disiplinde modernizmin ötesinde bir tarz olarak ele alındığı görülmektedir. Giddens (1992: 48), postmodernizmin en iyi biçimde edebiyat, resim, plastik sanatlar ve mimarideki stil ve akımlarla sınırlandırılabilceğini belirtmiştir.

Postmodernizm, modernizmin kurumlarını, politik eylemlerini, yasalarını, ahlakını ve düşüncelerini meşrulaştıran, bilgi kuramının yeniden ele alındığı, tek tip standartlaştırılmış bireyden; davranışları ve tercihleri olan kişiliklerin geliştiği bir dönem olarak ele alınabilir (Eraydın, 1992:9). Bauman'a (1998: 25) göre; postmodernizmin doğuşuyla, modernizmin yarattığı hiyerarşi, araçsal akıllaştırma ve bütüncül toplumsal düzenlemelerin karşısına; postmodernizmin eşitliği ve bireyci düzenlemeleri geçmiştir. Böylece modernliğin tek, evrensel ve mutlak olarak kabul ettiği gerçeklik postmodernizmde çoğul, tikel ve göreceli hale gelmiştir.

Postmodernizmle ortaya çıkan yeni yaşam biçimi hiyerarşiden uzak, imaj bolluğuna dayanan bir tüketim kültürü çerçevesinde ortaya çıkarken; postmodernizmi üretim biçimlerinde ve yaşam tarzlarında gözle görülür dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür.

Kültürel alanda yaşanan gelişmelerin postmodernizmin yaygınlaşmasıyla paralellik göstermesi neticesinde popüler kültür ve yeni dindarlık biçimleri ekseninde yapılan tartışmaların çoğunlukla bu kavram çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Postmodern yaşam biçimleri dindarlığın yeniden biçimlendirilmesinde rol oynarken, kültürel değişime direnç göstermekte ancak mevcut toplumsal değişime bağlı olarak yeni dindarlık formlarının ortaya çıktığı gözlenmektedir (Sarıbay, 1998: 30).

İçinde bulunduğumuz dünyada din bireylerin yaşam tarzlarını yeniden biçimlendirirken; tüketim kültürünün bireylere dayattığı değişime karşı direnç göstermekte, tüketim kültürü ise ürettiği değerlerle kültürel pratiklerde farklı bir yaşam tarzını telkin etmeye çalışmaktadır. Küreselleşme bağlamında önemi giderek artan dinin, postmodernleşmenin bir sonucu olarak bireysel ve toplumsal düzeyde yeni formlarının ortaya çıktığı görülmektedir (Solmaz, 2006).

Tüketim kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte dini yaşam tarzlarının da nesneleşerek mevcut düzene göre yeniden inşa edildiği görülmektedir. İslami kesim dini sembollerin piyasa toplumunda metalaştığını ifade ederek, bu durumdan rahatsızlıklarını ifade etse de, öte yandan tüketime meşruluk kazandırma yönünde davranışlar sergilemekte; yeni bir kimlik inşa etme çabasına girişmektedir. Dini yaşam biçimlerinde etkisini giderek gösteren tüketim alışkanlıkları daha iyi ve daha lüks yaşama isteğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Avcı, 2012:218-219). Dindar bireyler bir yandan erdem, sabır, tevazu gibi İslam kültürü; diğer taraftan hazzı ve kendini düşünerek anı yaşamayı telkin eden tüketim kültürü arasında iki farklı dünya görüşünün etkisi altında kalmakta; bu durum zaman zaman tutarsız davranışların sergilenmesine yol açmaktadır (Demirezen, 2011). Dindar camia kamusal alanı yeniden biçimlendirirken, İslami simgeler kimlik taleplerinin bir aracı olarak giderek metalaşmaktadır (Akşit, 2012: 80).

Postmodern dünyada dinin toplumda özne, nesne ve meta süreçlerinden hareketle yorumlanabileceğini belirten Atay (2004: 86) dinin tarıma dayalı geleneksel toplumlarda hayatın merkezinde yer aldığını, modernleşmeyle birlikte dinin bu merkezi konumunun yer değiştirerek, nesneleştiğini; postmodern toplumlarda ise dinin yeniden ön plana çıkarak, tüketim kültürü içerisinde kültür endüstrisinin bir parçası olarak metalaştığını ifade etmektedir.

Ona göre “Din, premodern toplumda özne, modern toplumda nesne, postmodern toplumda meta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre Türk toplumu Cumhuriyet Türkiye’sinde postmodern kitle kültürünün küresel dışında kalamamakta, bir yaşam içerisine bu üç hayatı sığdırmak durumunda kalmaktadır” (Atay, 2004: 86).

Postmodern anlayışın dini ‘meta’ olarak gören yaklaşımı dine olan ilgiyi arttırırken, dindar bireylerin dinin kamusal alandaki görünürlüğüne olumlu bir çerçevede yaklaşımlarına yol açmıştır. Modernliğin dine yaklaşımındaki dinin özel alana ait bir olgu olduğu, bu nedenle de modernleşen gündelik hayatın dışında tutulması gerektiği ifade edilirken (Subaşı, 2004:116); günümüzde İslam’ın modernin karşısında olmaktan ziyade, modern bir olgu olarak nitelendiği görülmektedir (Dirlik, 2003:154).

Literatürde kitabî dindarlık ile halk dindarlığı şeklinde ikili bir ayrımdan bahsedildiğini vurgulayan (Yılmaz, 2021:615), sıradan insanların dini ile din adamlarının ve derin dini bilgiye sahip insanların inançları arasında bir farklılığın oluştuğunu belirtmektedir. Halk dini kavramının terminolojide milli ve evrensel dinler öncesi inançlar dışında popüler dindarlık anlamında da kullanıldığını ifade eden Yılmaz (2021:615), kurumsal dinlerin gücü azalırken,

yerine yeni dini yönelimlerin literatürde farklı adlandırmalarla karşımıza çıktığını belirtmektedir:

“Thomas Luckmann’ın görünmeyen din, Robert Bellah’ın sivil din, Edward Bailey’in örtük din, Grace Davie ve Roland Robertson’ın vekil din, Peter Berger’in lego din, Wade Clark Roof ve Kelly Besecke’nin sorgulayıcı manevi arayış, Ali Köse’nin müzeci yaklaşım, Kadir Canatan’ın modern(ist) dindarlık ve melez dindarlık, Nilüfer Göle’nin melez desenler, Selman Yılmaz’ın kültürel Müslümanlar tanımları bunlar arasında ilk göze çarpanlardır. Bütün bu tanımlar ortak olarak din şeklinde görünen ama aslında din olmayan veya tam tersine din olarak algılanmayan ama öz itibarıyla dini olan oluşumlara dikkati çekmektedir” (Yılmaz, 2021: 615).

Dindar bireylerin dindarlık ile kamusalılığı, Müslümanlık ile modernliği birleştirebilmenin yollarını aradığını belirten Göle (2012: 46), “İslam geçmişte toplumsal ve kültürel tanınmadan mahrum bırakılmış grup ve sınıfların yükselmesi için bir sermaye kaynağı durumundaydı. Bu kesimlerin seküler kabul edilen üniversite, plaj, alışveriş merkezleri gibi eğlence ve tüketim alanlarına girmesiyle birlikte dinsel olanı dışlayan yazılı olmayan kurallar çiğnenmiş olmaktadır” demektedir. İslami kesimin kamusal alanda görünür olmasıyla dindar bireylerin kimlik yapılarının değişim sürecine girdiği görülmektedir

Günümüzde dindar kimlik ve modernlik arasında gözlenen paradoksal ilişki bireysel ve toplumsal düzeyde karşılıklı etkileşimi derinleştirirken, birçok gerilim ve çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Dindar bireyler modernliği söylem üzerinden eleştirirken, kendilerini bu yeni düzen içerisinde konumlandırmak istemeleri ortaya renkli birleşimlerin çıkmasına yol açmaktadır.

Postmodernizmin düşünsel atmosferinde birbirine zıt olan kavram ve düşünce yapıları birlikte var olabilmekte yani siyah-beyaz bir dünyadan gri bir dünyaya geçiş yaşadığımız görülmektedir. Alatl’ın (2009) “sadece siyah ya da beyaz yoktur, gri alanlar da vardır” şeklinde özetlenebilecek olan söylemindeki “ya siyah ya beyaz” ifadesi, modernliğe referansla eleştirilmektedir. Bu tür keskin çizgilerin gündelik yaşamda birtakım sorunlara yol açabileceği düşüncesi Postmodernizmin ‘hiper-gerçek’ kavramını gündeme getirmektedir. Buna göre ‘hiper-gerçek’; doğru ile yanlış arasındaki ayrımları ortadan kaldırırken, bu kavramların içini boşaltmakta; her şeyin mümkün hale geldiği ‘olabilirlikler’ dünyasını gündeme getirmektedir (Atlal, 2009). Günümüz toplumlarının dini yaşayışları ve gündelik yaşam rutinlerinde bunu sergileme biçimleri, keskin ve net çizgiler üzerine kurulu değildir.

Postmodern anlayışın din ile paradoksal birlikteliği dindar kesimin popüler kültüre dâhil olduğu bir sürecin de kapılarını aralamaktadır (Bilgin, 2014:125). İslami olanın kamusal alanda görünürlüğünün artmasıyla birlikte dindar Müslümanların modernleşme süreci hız kazanmış; İslami hayat modernleşirken; İslami kimlikler de dönüşmeye başlamış; dindar insanlar İslami değerleri muhafaza etmeye çalışırken, yeni modern düzene ayak uydurmaya çalışmışlardır. Bekaroğlu’nun (2008: 78) vurguladığı gibi ‘örtünme’ dini bir vecibe olarak sunulmaya devam ederken; öte yandan giyime yüklenen anlamlar estetik ve çekicilik ekseninde ele alınmaktadır.

POPÜLER KÜLTÜR VE YENİ DİNDARLIK FORMLARI

Bir toplumda yaygın biçimde paylaşılan kültürel değerler ve fikirler bütünü olarak adlandırılan kitle kültürünün temel amacı modern yaşamın hızlı temposunda yorulan insanları eğlendirerek, onlara hoşça vakit geçirtmek suretiyle gerçek yaşamdan uzaklaşarak rahatlama imkanı sağlamaktır. Kitle kültürüyle ortak yanları olan popüler kültür ise “bir toplumda geniş bir şekilde paylaşılan inançları, pratikleri ve bunların örgütlendiği nesneleri” ifade etmektedir (Mutlu, 2001: 27). Kolay yayılabilen ve kolay tüketilebilen özelliği sayesinde geniş kitlelere hitap edebilen

popüler kültür, bireylere çekici gelen ürünler sunarak, onları anı yaşamaya ve sınır tanımayan bir tüketime yönlendirmektedir.

Toplumsal hayatın içerisinde gelişen popüler kültür gündelik hayatın kültürü olup, en basit haliyle insanın yemesi, içmesi, giyinmesi, barınması gibi temel konulara dokunmaktadır. Söz konusu temel ihtiyaçlar dışında toplumun düşünce hayatı ve algılayışına yönelik ihtiyaçlarına yanıt veren faaliyetler de kültürün üretim sahası içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Kültürün kendisini hayatın farklı alanlarına dokunan ve deneyimlerle beslenen süreçleri ona dinamik bir özellik kazandırmaktadır.

Günümüzde popüler kültür kapitalizmin karakteri çerçevesinde kitle kültürünün içerisinde yer almaktadır. Bu noktada popüler kültürün ticari ve toplumsal yanı ön plana çıkmaktadır. Popüler kültürün ticari yanı incelendiğinde tüketime yönelik faaliyetlerin süreklilik göstermesi üzerine inşa edildiği görülmektedir. Kitle iletişim araçları tüketim faaliyetlerinin devamlılığını sağlama adına önemli bir işleve sahiptir. Popüler kültürün toplumsal yanı insanlara aşıladığı tüketim kültürünün beraberinde getirdiği yaşam tarzının karakterini şekillendirmektedir. Mevcut egemen tüketim kültürünün yaygınlaşması adına tüketime yönelik eylemler canlı tutulmaya çalışılmakta, tüketim olgusu kimlikle ilişkilendirilerek kurulu düzenin devamı sağlanmaktadır. Popüler kültürün kitle kültürüyle kuşatıldığını düşünen bireyler bu döngüden kurtulmak adına yine popüler kültürün ürünü olan diğer formlara yönelmekte, bu sayede toplumsal yaşamlarında özgürleştirici tercihlerde bulundukları yanılsaması içerisine girmektedirler. Örneğin popüler kültür ürünü olan sosyal medya platformlarında içerik üreten bireyler kendilerine ait bir alanın olduğu yanılsaması içerisine girmekte, böylelikle popüler kültürün hem üreticisi hem de tüketicisi konumunda yer almaktadır.

Popüler kültür, Frankfurt Okulu ve Kültürel Çalışmalar ekolleri tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Popüler kültürün modern kapitalist toplumlara hizmet ettiği görüşünü savunan Frankfurt Okulu'na göre popüler kültür önemsiz, ticari ve edilgen karakteriyle değerlendirilmektedir (Bekiroğlu ve Kutlu, 2009:226). Bu anlayışa göre popüler kültür, kitle kültüründen beslenmektedir. Kültürel Çalışmaların popüler kültüre bakış açısı Frankfurt Okulu gibi eleştirel bir zeminde durmamaktadır. Kültürel çalışmalar popüler kültürün daha çok yaratıcı ve otantik olduğu varsayımlarını ileri sürmektedir (Bekiroğlu ve Kutlu, 2009:228). Bunun temel nedeni popüler kültürün herkes tarafından tercih edilen ve sevilen bir kültür olmasından kaynaklanmaktadır.

Popüler kültür ürettiği argümanlarla mevcut ideolojinin de devamlılığını sağlamaktadır. Yaylağül'ün (2006) ifadesiyle; "Popüler kültür ürünleriyle zevk ve eğlence üzerine vurgu yapılarak sınıf, yaş, cinsiyet vb. diğer farklılıklar aşılarak kendisi aracılığıyla hegemonya tesis edilir, ideoloji üretilir ve insanların bilinçleri biçimlendirilir. Popüler basın, popüler müzik, popüler televizyon ve eğlence programları ve formatlarının her türlü bu sürecin merkezinde yer alır." Popüler kültür toplumsal hayatın içerisinde farklı zevk ve keyif formları üretmekte, bu sayede gündelik hayatın içerisinde yorulan bireyleri biraz olsun rahatlatmak istemektedir.

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte toplumsal yaşamda ve gündelik pratiklerde önemli değişimler yaşanmaya başlamış, bilginin sınır tanımayan bir hızla iletilebilmesi sayesinde kültürün coğrafyaların sınırlarını aşarak aktarılması mümkün hale gelmiştir. Kültürel alanda yaşanan değişim toplumun tüm alanlarını etkilerken ekonomiden siyasete hemen hemen bütün toplumsal kurumlarda bu değişimden nasibini alarak 'kabuk değiştirmeye' başlamıştır. Toplumun çoğunluğu tarafından benimsenen kültürü ifade eden popüler kültür sayesinde kültürel değerlerde farklılaşma yaşanabilmekte, bu gelişmelerin yaşandığı alanların başında din gelmektedir. Geleneksel imajından ayrılarak yeni formlarla görünür hale gelen dindarlık ve din olgusu, birçok araştırmaya konu olmaya başlamıştır.

Din, dindarlık ve dini değerlerin yaşama yansıma şekilleri toplumlara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Popüler kültür aracılığıyla yaşanan bu süreçte dini yaşayış pratiklerinde de birtakım dönüşümlerin yaşandığı gözlenmektedir. Din birbirinden farklı toplumlarda farklı şekillerde var olan bir kurum olsa da toplumsal hayatın kültürel yaşam şekillerinden etkilendiği gerçeği üzerine kuruludur. Popüler kültürün medya aracılığıyla sergilediği dini yaşam şekillerine ilişkin görünümün dinin kültürel gerçeklikle olan bağını kuvvetlendirmekte; dinin, toplumsal yaşama farklı anlamlandırmalarla dahil olmasını sağlamaktadır.

Toplumsal yaşamın hemen her alanında gözlemlenebilen dini pratiklerin insan hayatının doğum, evlilik ve ölüm gibi belli başlı dönemlerinde çok çeşitli uygulama ve merasimler şeklinde ortaya çıktığı gözlenmektedir. Örneğin mevlit okutma geleneğinin hem evlilik hem de cenaze merasimlerinde uygulandığı görülmektedir. Benzer şekilde dini cemaat ve tarikatlarda görülen fikirler ve yaşam tarzları da dindarlığın önemli biçimlerinin doğmasını sağlamıştır. Bu cemaat ve tarikatlara has olarak uygulanıp resmi olarak kabul edilmeyen musiki şölenleri ve zikir halkaları gibi uygulamalar, dini yaşayış biçiminde yaşanan değişimlerin önemli göstergeleri arasında sayılmaktadır (Arslan, 2006:364). Bunların dışında halk arasında uzun yıllar kutlanan ancak özellikle 1980'lerden sonra unutulmaya yüz tutan kandil gecelerinin, teknolojinin sunduğu imkânlar (e-posta, sms, whatsapp vb.) sayesinde bir bakıma 'yeniden keşfedilerek' yoğun bir şekilde icra ediliyor olması (Kirman, 2005:101) dinin popülerleşerek kitleleştiğinin bir göstergesidir.

Postmodernizmin etkisiyle dindar insanların geleneksel ritüellerinde değişimler gözlemlendiği görülmektedir. 1980'lerde muhafazakâr ve tesettürlü bir genç kızın dünyaca ünlü rock yıldızının konserinde ön sıralarda yer alması toplumsal yaşamda sık rastlanan bir fotoğraf değilken günümüz popüler kültüründe olağan ve sıradan karşılanan bir durum haline gelmiştir. Benzer şekilde yine o dönemlerde kamusal alanda tesettür ve moda kavramlarını aynı çerçevede yer alması toplumsal gündemin konuları arasında yer almamaktaydı. Bu tablo, her şeyin birbirine karışarak yeni bir şekle büründüğü, herhangi bir şeyin saf halini bulmanın neredeyse imkânsız hale geldiği post-modern bir dönemin içinde olduğumuzun göstergesidir.

1980 sonrası gerek İslami içerikli medyanın ortaya çıkışı, gerekse de yeni tüketim kalıplarının yükselişi ile birlikte kültürel alanda dini yaşayış biçiminde değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Kılıçbay ve Binark'ın (2002:497) vurguladığı gibi "İslâmi içerikli medya içerisinde gazete, dergi, filmler, radyo ve televizyon programları yer almaktadır. Yeni tüketim kalıpları ise, turizm ve moda gibi İslâmi kesimin yeni boş zaman etkinliklerini içermektedir. Tüketim olgusu bu süreçte bireylerin kimlik inşasında önemli rol oynamaktadır. Örneğin İslâmi hoteller söylemi, İslâmi değerlerin korunduğunu ileri sürerken, kadın-erkek mahremiyetine uygun konseptle karşımıza çıkmaktadır. İslâmi hotelde tatil yapma, 'huzurlu tatil' olarak sloganlaşmakta, huzurlu tatil, İslâmi sınırlar içinde, 'helal keyif' anlamında kullanılmaktadır". Hoteller, İslâmi kurallara göre yaz tatillerini önermekte, ibadet saatlerine uygun düzenlemelerin yapıldığını ayrıca sadece alkolsüz içeceklerin servis edildiğini hatırlatmaktadır. Bu sayede tüketim toplumunun modern yaşam tarzı, mütevazı dindar kimliklerin sembolleriyle birleştirilmektedir (Kömeçoğlu, 2008). Dinin bu süreçte özellikle dindar kesimlerde yaşam tarzları üzerinden modernitenin kendisini korumasına yardım eden bir fonksiyonla karşımıza çıktığını belirten Casanova (1994: 228), "Bir kimlik olarak dindar bireylerin din anlayışı kendine özgü özellikler göstermekle birlikte paradoksal olarak modern yaşamda görünür olmanın bir unsuru haline gelmektedir" demektedir.

Söz konusu değişimin toplumsal yaşamın neredeyse tüm alanlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin muhafazakâr bir girişimcinin sahip olduğu Caprice Otel, bu değişimin çarpıcı örneklerinden birisidir. Söz konusu otel, kendilerine alternatif bir alan yaratmaya çalışan yeni dindar orta sınıfın oluşumunun habercisi olarak görülmüştür. Caprice Hotel, müşterilerine

İslami kurallara uygun bir yaz tatili sunarak Müslüman kadın ve erkeklerin, dindarlıklarından taviz vermeyerek beş yıldızlı bir otelde 'diğerleri' gibi tatil yapabilecekleri, kelimenin tam anlamıyla postmodern bir ortam sağlamaktadır. Öyle ki burada namaz saatlerine dikkat edilmekte ve sadece alkolsüz (Bilici, 2013) içecekler satılmaktadır. Erkekler ve kadınlar için ayrı plajlar ve yüzme havuzları bulunuyorken, her iki cins için de 'haşema' adı verilen mayolar otelin butiğinden satın alınabilmektedir.

Dünyanın tanınmış şampanya firmalarından biri olan Dom Pérignon adlı Fransız şirketinin, piyasaya yeni çıkaracağı bir şarap için İstanbul'da düzenlendiği lansman gecesinde, müşteriler şaraplarını yudumlarken ortada dönen semazenler onlara eşlik etmiştir (Bardakçı, 2013). Benzer şekilde pek çok turizm şirketi yerli ve yabancı turistlere yönelik gezi programlarında sema gösterisi, alkol ve eğlenceyi bir araya getirebilmektedir. İslam-modernite ikiliği kültürlerarası çatışmaları beraberinde getirirken, sorunun çözümü adına 'moderniteyi İslamileştirme' veya 'İslam'ı modernize etmeye' yönelik çabalar gündeme gelmiştir.

Özellikle 1990'ların sonu ve 2000'li yılların başında 'İslami pop' adında bir müzik türünün patlaması, gözde mankenlerin iç çamaşırı defileleriyle tesettür defileleri arasında mekik dokur hale gelmesi, güzellik ve kozmetik salonlarının 'türbanlılara özel' bir tarzı kataloglarına eklemesi ve nihayet mayo sektörünün 'haşema' tarzı ile kendine yeni bir ticari kalem oluşturması (Atay, 2012: 80) dini yaşama pratiklerinde yaşanan değişimi gözler önüne sermektedir.

Protest dini müziğin 1990'ların ilk yarısında önemli bir sektör haline geldiğini belirten Bilgin (2020), kendi dünyalarını kurma çabasında olan dini gruplar için bu yeni müzik formunun bilinirlik kazandığını ifade etmektedir. Bilgin (2020), "Bu müziğin dindar insanların evlerinde, düğünlerde, konferans gibi programların öncesinde sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Ancak 2000'li yıllarla birlikte bir değişim görülmüş ve bu müzik türü eski gücünü yitirmiştir" demektedir.

Dini öğelerin popüler kültürün en yaygın aracı olan televizyon sayesinde de aktarıldığı görülmektedir. Özellikle dini gecelerde ya da ramazan ayında, belli televizyon kanalları ve gazetelerle anlaşma yaparak belli aralıklarla dini sohbet programlarında konuşmalar yapan 'medya vaizlerinin' (Kirman, 2005:102) ortaya çıkması, popüler dinin önemli tezahürleri arasında gösterilmektedir. Dini konulara tartışma formatında yer veren görsel ve yazılı basının bu dönemdeki en önemli dindar aktörü Yaşar Nuri Öztürk'tür. Öztürk modern bir gezgin vaiz edasıyla 1987'de TRT'de başladığı sohbetlerini özel TV kanallarındaki programlarıyla sürdürmüştür (Özcan, 2000:197). Müstakil programlar yapmamakla birlikte kendilerine görüş sorulan veya tartışma programlarına katılan isimler arasında Hüseyin Hatemi, İsmail Nacar, Zekeriya Beyaz gibi isimler yer almaktadır. Yakın zamanda da Nihat Hatipoğlu, Mustafa Karataş, Necmettin Nursaçan ve Halil Konakçı gibi isimlerde aynı doğrultuda yayın yapmaktadır. Böylelikle namazdan hacca ve kurbana, örtünmeden mezarlarda Kur'an okunmasına kadar pek çok konu kamuoyu önünde tartışılmaya başlanmıştır.

Ülkemizdeki 'İslâmî' televizyon kanalları dini değerlere bakış açısındaki farklılaşmalara örnek olması açısından önem taşımaktadır. Önceden reklamlara sıcak bakmayan bu kanallar medya sektörünün kapitalizme dayalı yapısına ayak uydurmak durumunda kalarak zaman zaman dini referansları göz ardı ederek, reklamlara içeriklerinde yer vermek durumunda kalmıştır. Bu bakış açısıyla İslami televizyon kanalları hibrit dindarlığın bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Tekin, 2011: 52-54).

Sosyal Medya Dindarlığı

Yaşanan teknolojik ilerlemeler hayatın hemen her alanını yakından etkilerken bu noktada sosyal medya önemli rol oynamakta, popüler kültüre ait değerlerin geniş kesimlere ulaşmasında yeni medya araçları etkili olmaktadır.

Toplumsal yaşamda dindarlığın aldığı yeni formun şekillenmesinde postmodernizmi destekleyen en önemli unsur sosyal medya araçlarıdır. Sosyal medya özellikle muhafazakâr kesimin gündelik yaşam rutinlerini sergileme biçimleriyle dindarlığın popüler kültürle birleştiği en önemli noktalar arasında yer almaktadır.

İçinde bulunduğumuz çağda dindarlığın iletişim teknolojilerine bağlı olarak şekillenmesi 'Medya dindarlığı', 'prime-time dindarlığı'; 'sanal dindarlık', 'sosyal medya dindarlığı', 'sanal cemaat dindarlığı', 'teknolojik dindarlık', 'dijitalleşen dindarlık', 'dijital dindarlık', 'çevrim içi dindarlık' kavramlarının gündeme gelmesine yol açmıştır. İletişim pratiklerindeki gelişmeler dini unsurları da dönüştürürken, çeşitli dindarlık tanımlarını gündeme getirmektedir.

Son yıllarda kullanımı giderek yaygınlaşan sosyal medya araçları insan ilişkilerinde önemli değişimler meydana getirirken, insani değerlere yaklaşım tarzında da dönüşümlere yol açmıştır. İletişimin gerçek yaşamdan dijital alana kayması etik değerler ve davranış kalıplarında köklü dönüşümlere ortam hazırlamış, kutsal sayılan ahlaki ilkeler bu değişimden payını almıştır. İnsanların ilkel ihtiyaç ve dürtülerine seslenen sosyal medya platformları dini inanç ve davranışlar için risk oluşturabilmektedir (Nazıroğlu, 2015:199). Geleneksel İslam kültüründe mahrem olarak kabul gören ev içi halleri, yeme içme anları, yiyecek ve içecek görüntüleri gibi birçok detay kolaylıkla diğer kullanıcılarla paylaşılmakta; kullanıcıların söz konusu paylaşımları beğeni ve yorumlarla desteklemeleri, teşhir kültürünün sosyal medya platformlarında yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Türkoğlu, 2018:181).

Yeni değer ve davranış formlarının oluşmasında etkili olan sosyal medya platformları, daha önceden söz edilmeyen 'dijital dindarlık' biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günümüzde hayatın hemen her alanında kullanıcılara yeni fırsatlar sunan sosyal medya, dini hayata yönelik de birçok imkân sunmaktadır. Dini hassasiyetleri olan sosyal medya kullanıcıları, dini duygu ve düşüncelerini bu platformlarda paylaşabilmektedir. İnternet ortamında sunulan sanal ritüeller, gerçek yaşamlarında birtakım dini tecrübelerini yaşama geçiremeyen bireyler için fırsatlar sunmaktadır. Kudüs'e gidip Ağlama Duvarı önünde dua etme imkânı bulamayan Yahudilerin, dua isteklerini bazı web siteleri aracılığıyla Ağlama Duvarı'na gönderebilmeleri; Papa'nın Twitter üzerinden günah çıkartılabileceğini söylemesi; gerçek hayatta Kâbe'yi tavaf etme imkânına sahip olamayan bir Müslüman'ın, sanal hac uygulamalarıyla bu tecrübeyi elde etmesi bunların somut örneği olarak gösterilebilir (Haberli, 2014). Postmodern dönemde din kendisini çağın gereklerine adapte ederek kutsal alanın sınırlarından çıkarak seküler alana taşınmıştır. Bu noktada önemli olan bu paylaşımların gerçekten samimi duygularla mı yoksa popülizm adına mı yapıldığının belirlenmesinin güç olmasıdır.

Son yıllarda adından sıkça söz edilen dijital ya da sosyal medya dindarlığı; kişinin gerçekte ne kadar sağlam bir inanca sahip olduğuna ya da ibadetlerini yerine getirme konusunda ne kadar hassas olduğuna bakmaksızın sosyal medyada göstermiş olduğu dini faaliyet performansıyla ölçülmektedir. Gerçek yaşamlarında dini konularda hassasiyet göstermeyen bireylerin sanal ortamlarda dini paylaşımlar yapması bir tür 'gösteriş dindarlığı' olarak da yorumlanabilmektedir. Modern dünyanın şekillenmesinde rol oynayan popüler kültür, dinin yorumlanmasında da birtakım değişimleri beraberinde getirerek, dinin popülist bir bakış açısıyla değerlendirilmesine yol açmaktadır (Oyman, 2016:140).

Hayatında camiye gitmemiş insanlar Cuma mesajı, Kuran okumayı bilmeyenler ayet, gerçek hayatında İslam'dan uzak yaşayan kullanıcılar da İslam'ın faziletleriyle ilgili paylaşımlar yapabilmektedirler. Kimi kullanıcılar ise normal zamanlarda dinî yaşantıdan uzak paylaşımlar yapmasına rağmen kandil veya bayram gibi dinî günlerde toplumdaki dindar kesim üzerinde etki uyandırabilmek için dinî paylaşımlar yapabilmektedir

Polat'a (2019: 56-57) göre; "Kişisel sosyal medya hesabı bulunan dindarların çevrimiçi dinî özelliklerini gerçek hayattaki dindarlık algılarıyla uyumlu hale getirme çabası içinde oldukları görülmektedir. Örneğin, İslâmî flört sitesine üye olan bir kişinin, Hac ziyaretinde Kabe önünde çektiği selfie, bu fotoğrafı herkese açık profil fotoğrafı olarak kullanması, Kabe önünde evlenme teklifleri ve bu durumun duyurulması dindarlığın farklı-değişen görünümüne işaret etmekte; Cuma günleri camilerden gelen, facebook kullanıcılarının paylaştığı "namaz selfileri" çevrimiçi benlik sunumlarında geline nokta göstermektedir".

Gezginci ve Işıklı (2018:119) 200 facebook kullanıcısı üzerinde yaptıkları araştırmada her 3 kullanıcıdan birinin sosyal medya ortamında dini paylaşımlar yaptıkları sonucuna ulaşmıştır. Araştırmaya göre kullanıcıların yüzde 35'i "dinî inançları açıklama hakkı ve özgürlüğü" gerekçesiyle paylaşım yaptığını ortaya koyarken, yüzde 28'i ise manevi açıdan daha iyi hissetmek için yapmaktadır. Katılımcıların yüzde 20'lik kesimi "aynı duygu ve düşüncedeki insanların iletişim halinde olması" yanıtını vermiştir. Sosyal medyada dinî paylaşım yapmanın iyi bir şey olduğunu düşünüp sevap kazanmayı umanların oranı ise yalnızca yüzde 4'tür. Dindarlığın ve dinî faaliyetlerin özünde Allah'ın rızasını kazanmak için ortaya koyulan bir çaba olduğunu düşündüğümüzde sosyal medya paylaşımlarının gerçekten bu amaca hizmet ettiğini söylemek zor gözükmektedir.

2018 yılı Alexa verilerine göre Türkiye'de din ve maneviyat kategorisinde 573 internet sitesinin aktif olduğu, İslâmî dinî bilgi kaynakları kategorisinde 81; fıkıh kategorisinde ise 12 adet internet sitesinin aktif olduğu görülmektedir. Bu veriler internetin Türkiye'de de dinî bilgi arama ve edinme süreçlerinde aktif bir biçimde kullanıldığına yönelik önemli ipuçları sunmaktadır (Eken ve Aydın, 2018:897). İnternet dini konularda önemli bir referans kaynağı olarak işlev görmektedir. "Türkiye'de Toplumun Dine ve Dinî Değerlere Bakışı" isimli araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen, "İslâm dini ile ilgili bilgileri daha çok hangi kaynaklardan öğreniyorsunuz?" sorusuna katılımcıların yüzde 30'u dinî kitaplar, yüzde 45'i internet yanıtını vermiştir (Kulat, 2017).

Sosyal medya platformlarının da dinî bilgiye erişim ve paylaşma noktasında etkileşime olanak sağladığı görülmektedir. Facebook verilerine göre, ABD kullanıcılarının yüzde 31'i, ABD dışındaki kullanıcılarınsa yüzde 24'ü profillerinde ait olduğu dine ait bilgileri paylaşmakta; Facebook'ta, 43 milyondan fazla kullanıcıya sahip, çeşitli dinî kategorilere ayrılmış ve dinî merkezli fan sayfaları bulunduğu görülmektedir (<https://www.sophosakademi.org>).

Bahfen, internet sayesinde Müslümanların 'siber-İslâmî toplumu inşa ettiğini' ifade etmekte, modernite ve geleneksellik arasında sıkışmış Müslüman gençlerin, dini bilgilere erişim ve paylaşma noktasında sosyal medyanın etkin bir platform olduğunu belirtmektedir (islamvemedya.com, 14 Haziran 2021). İnternet ve sosyal medya özellikle genç Müslüman kesimin online inanç pratiklerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır (Eken, 2021: 253).

SONUÇ

İletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak kitle iletişim alanında görülen ilerlemeler hayatın tüm alanlarında köklü değişimleri beraberinde getirirken, söz konusu gelişmelerden dini kurum ve pratikler de etkilenmiştir. Dindar kamuoyu katı olarak nitelenen bazı davranış

kalıplarından uzaklaşırken, geleneksel dini yaşayış ve modern hayat tarzı arasında kalarak psikolojik bir çatışma içerisinde kaldığı görülmektedir

İslami olanın kamusal alanda görünürlüğüne artmasıyla birlikte dindar Müslümanların modernleşme süreci hız kazanmıştır. İslami hayat modernleşirken; İslami kimlikler de dönüşmeye başlamış; dindar insanlar İslami değerleri muhafaza etmeye çalışırken, yeni modern düzene ayak uydurmaya çalışmışlardır. Dönüşen davranış biçimlerine baktığımızda bunlar kadının kamusal yaşamda yer almasının normalleşmesinden, eğlenme anlayışındaki zihniyet değişikliğine kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu durum dinin geleneksel anlayışından sıyrıldığına bir göstergesi olarak görülebilir. Toplumun genellikle muhafazakâr kesimlerinde göze çarpan bu tür tutum ve davranışlar, dini olanın kamusal alana yansıdığına bir işarettir. Buradan hareketle Türkiye'nin sosyo-kültürel değişim sürecinde dini değerlerle seküler arasında zıtlık yerine yakınlaşma eğiliminin daha baskın olduğu söylenebilir.

Medya sadece dini anlam ve sembolleri tüketim nesnesine indirgemekle kalmamakta; aynı zamanda dindar bireyin kimlik ve yaşam tarzının yeniden inşa edilme sürecinde aktif bir rol oynamakta, bu gelişme dindar kesimin kamusal alanda daha fazla görünür olmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal yaşamda dindarlığın aldığı bu yeni formun şekillenmesinde postmodernizmi destekleyen en önemli unsur sosyal medya araçlarıdır Sosyal medya özellikle muhafazakâr kesimin gündelik yaşam rutinlerini sergileme biçimleriyle dindarlığın popüler kültürle birleştiği en önemli noktalar arasında yer almaktadır. Medya bireylerin davranış ve düşüncelerini derinden etkilerken, özellikle sosyal medyada lüks tüketime atfedilen değer kimliğin dönüşümü noktasında kritik öneme sahiptir. Tüketerek var olma durumunun önem kazandığı sosyal medyada dindarlığın dönüşümü tüketim pratikleriyle kendini var etmektedir. Postmodern toplumda dinin anlam ve sembollerinin de medya aracılığıyla nesneleştiği göze çarparken, bireyi ekonomik sisteme daha bağımlı hale getirmektedir. Tüketim ve din olgularının arasında karşılıklı bir etkileşim bulunurken; gösterişçi ve hedonistik tüketimin aşıldığı ve teşhirin normalleştirildiği göze çarpmaktadır. Tüketmekten ziyade tükettiğini gösterme arzusunun ön planda tutulduğu sosyal paylaşım platformlarından dindar kesim de etkilenmektedir. Tüketimin dindar bireyler için de bir prestij ve statü konusu hale gelmeye başlamasıyla birlikte firmaların üst sosyo-ekonomik sınıfı hedef alan hac ve umre turizmi gibi pratiklere yönelmeye başladıkları gözlenmektedir.

Postmodernizm düne kadar siyah ve beyaz kadar kesin olan sınırları ortadan kaldırırken, İslami kimlik konusunda da yeni dindarlık formlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum muhafazakar yaşamı benimseyen bireylerin yaşam pratikleri üzerinde etkili olurken, dindar kesimin popüler kültüre dahil olduğu bir sürece zemin hazırlamaktadır. Söz konusu gelişmeler çerçevesinde değerlendirildiğinde özellikle kendilerini muhafazakar olarak nitelendiren genç jenerasyonun bir yandan geleneksel değerlerini muhafaza etmeye çalışırken, öte yandan düzene ayak uydurmaya çalıştığı söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması yoktur.

Etik Onay: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma kamuya açık ikincil verilerin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

KAYNAKÇA

- Akşit, B., Şentürk, R., Küçükkural, Ö. ve Kurtuluş, (2012). *Türkiye’de Dindarlık Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alatlı, A. (2009). *Aklın Yolu Da Bir Değildir*, Ankara: Destek Yayınları.
- Arslan, M. (2006). Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: ‘Yeni Çağ’ İnanışları Örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11):9-25.
- Atay, T. (2012). *Din Hayattan Çıkar*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, T. (2004). *Din Hayattan Çıkar*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcı, Ö. (2005). *İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (1998). *Postmodern Etik*, (Çev: Türker, A), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bekaroğlu, E. A. (2008). Başörtüsü Reklâmları: Muhafazakâr Bir Dönüşümün Hikâyesi, *Birikim Dergisi*, 2(3):73-82.
- Bekiroğlu, O. ve Kutlu, T.Ö (2009). Popüler Kültür ve Popülerleştirilen Genç Kız İmgesi, *Medya ve Popüler Kültür Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Ed.: Karakoç, E.) Baskı: 1, Konya: Literatürk Yayınları.
- Bilgin, V. (2014). Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü, *Kültür ve Din içinde* (Der. Kirman, M.A., Özbolat, A.), Adana: Karahan Kitabevi.
- Bilgin, V. (2020). *Adım Müslüman: Protest Dini Müziğin Edebi ve Sosyo-Politik Bağlamı*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Bilici, M. (2013). İslam’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, (ed. Göle, E.), İstanbul, s.217-222.
- Casanova, J. (2014) *Modern Dünyada Kamusal Dinler*, (çev.-Ed. Şahin, M.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Demirezen, İ. (2011). *Tüketim ve Din*, İstanbul: Fotografika Yayınları.
- Dirlik, A. (2003). Modernity in Question? Culture and Religion in an Age of Global Modernity, *Diaspora*, 12(2): 154.
- Eken, M. (2021). *Çevrim İçi Dindarlık M Neslinin İnanç Pratikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Eken, M. ve Aydın, H. (2018). Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenilirliği ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11(58): 894-906.
- Eraydın, A. (1992). *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Gezginci, G. ve Işıklı, Ş. (2018). Dindar Facebook Etkisi: Türk Kullanıcılar Üzerine Bir Analiz, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 111-133.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev: Kuşdil, E) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle, N. (2012). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, (çev. Ünal, E.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Haberli, M. (2014). *Sanal Din*, İstanbul: Açılım Yayınları.
- islamvemedya.com. Müslümanlar siber-İslamî toplumu inşa ediyor. (Online <https://www.islamvemedya.com/muslumanlar-siber-islami-toplumu-insa-ediyor/513/>. (Erişim 14 Haziran 2021).

- Kılıçbay, B. and Binark, M. (2002). Consumer Culture, Islam and the Politics of Lifestyle Fashion for Veiling in Contemporary Turkey, *European Journal of Communication*, 17(4): 497.
- Kirman, M. (2005). *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Yayıncılık.
- Kirman, M. and Baloğlu, B. (2012). New Forms of Religiosity Within Secularization Process in Modern Turkey, *World Journal of Islamic History and Civilization*, 2(3):158-165.
- Kömeçoğlu, U. (2007). Islamic Patterns of Consumption, *Cultural Changes in the Turkic World*, (Online), [10.5771/9783956506925-57](https://doi.org/10.5771/9783956506925-57), (Erişim Tarihi: 12.08.2020) ss. 57-70.
- Kulat, M. A. (2017). *Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*. Ankara: Mak Danışmanlık Yayınları.
- Mutlu, E. (2001). Popüler Kültürü Eleştirmek, *Doğu Batı*, 15, 227-237.
- Nazıroğlu, B. (2015). Din Eğitiminin Gerekliliği Açısından Dinî Medya Okuryazarlığı, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 15(2):199-200.
- Sarıbay, A. Yaşar (1998). *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Bursa: Asa Kitabevi.
- Solmaz, B. (2006). Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Tarihinde Din Odaklı Yaklaşım ve Yöntem Tartışmaları, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar içinde*, (Ed.Solmaz, B.ve Çapcıoğlu, İ.), Konya: Çizgi Kitabevi. ss.19-42.
- Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(28):125-167.
- Sophos Akademi (2021). Sosyal Medya Vaizliği ve Dijital Din. <https://www.sophosakademi.org/sosyal-medya-vaizligi-ve-dijital-din/> (Erişim 14 Haziran 2021)
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yayınları.
- Sungur, E. (2016). *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Tekin, M. (2011). *Kutsal Sekülerizm*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Türkoğlu, H. S. (2018). Sosyal Medya Üzerinden Mahremiyet Farkındalığı ve Değişimin Ölçümlemesine Yönelik Bir Araştırma, *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 54, 163-189.
- Yılmaz, Selman (2021). Halk İnancıyla Kitabi Dindarlık Arasında Yeni Bir Dindarlık Tipi: Öznel Dindarlık. *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, (Ed.Akyüz, N. ve Çapcıoğlu, İ.), (ss.615-633). Ankara: İLSAM Yayınları.
- Yusuf, S. (1997). Bir başörtüsü reklamının anlattıkları, *Yeni Şafak*, 24 Nisan 1997.